

**ELS TRESORETS MONETARIS DE L'HORIZÓ SERTORIÀ
TROBATS A CATALUNYA**

EDUARD CORTAL XARGAY

Tutor: David Martínez Chico
Treball de Final de Grau
Facultat de Lletres
Universitat de Girona

RESUM:

L'objectiu d'aquest treball de final de grau, o TFG, és recollir i estudiar quantitativament i qualitativament els cinc tresors sertorians trobats en l'actual Catalunya. Aquestes cinc ocultacions, i tot i no saber la localització exacta de totes elles, les trobem; a Oristà; al Camp de les Lloses; a la Insula 30 d'Empúries; al Canal d'Urgell; i al Far d'Empordà. De la mateixa manera, farem una breu passada per l'episodi sertorià així aprofundint tant en les causes com en les conseqüències, i en aquest sentit, relacionarem els tresors amb els episodis històrics citats anteriorment. Finalment, es realitzarà una recopilació sumària de la totalitat de les troballes numismàtiques que permetrà tipificar tots els exemplars estudiats a la vegada que ens brindarà taules, diagrames i gràfiques per tal d'interpretar els tresors de l'horitzó sertorià.

PARAULES CLAU; Sertori; Guerra Sertoriana; tresors monetaris; Hispània; Primera Guerra Civil Romana; seca; i numismàtica.

ÍNDIX

1. Introducció.....	5
1.1. Justificació de l'elecció del tema.....	5
1.2. Objectius de la recerca.....	5
1.3. Estructura del treball.....	6
2. Fonts i metodologia	8
2.1. Metodologia de treball.....	8
3. Estat de la qüestió	10
3.1. Primeres interpretacions	10
4. Desenvolupament del treball	12
4.1. Temps i espai.....	12
4.2. Recopilació sumària	28
4.2.1. Inventari de la Insula 30 d'Empúries.....	29
4.2.2. Inventari d'Oristà.....	30
4.2.3. Inventari del Canal d'Urgell.....	31
4.2.4. Inventari del Camp de les Lloses.....	32
4.2.5. Inventari del Far d'Empordà.....	32
4.3. Anàlisi arqueològic.....	37
4.3.1. Any i procedència de l'excavació.....	37
4.4. Procedència de les monedes	41
4.4.1. Diagrames de l'ocultació monetària del Canal d'Urgell	42
4.4.2. Diagrames de l'ocultació monetària del Camp de les Lloses.....	43
4.4.3. Diagrames de l'ocultació monetària d'Oristà.....	44
4.4.4. Diagrames de l'ocultació monetària de la Insula 30 d'Empúries.....	45
4.4.5. Diagrama de l'ocultació monetària del Far d'Empordà	46
4.4.6. Diagrames de totes les ocultacions monetàries del període sertià	47
4.5. Contenedors numismàtics	48
4.6. Mida dels tresorets.....	50
4.7. Cronologia anual de les monedes	51
5. Conclusions	53
6. Bibliografia.....	55

ÍNDIX DE FIGURES

Figura 1: Mapa de Catalunya amb els tresorets monetaris associats a la Guerra Sertoriana.

Figura 2: Ruta que proposa García Morá (1991: 18).

Taula 1: Inventari Insula 30 d'Empúries.

Taula 2: Inventari d'Oristà.

Taula 3: Inventari del Canal d'Urgell.

Taula 4: Inventari del Camp de les Lloses.

Taula 5.1: Inventari del Far d'Empordà.

Taula 5.2: Inventari del Far d'Empordà.

Taula 5.3: Inventari del Far d'Empordà.

Figura 3: Nota manuscrita de la notícia de la troballa del Canal d'Urgell (Campo 1996: 137).

Figura 4: Plànol topogràfic del Canal d'Urgell entre Albatàrrec, Balaguer, la Guàrdia i les Borges Blanques (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya).

Figura 5: Unitats dels diferents tallers monetals documentades a l'ocultació monetària (Duran *et al.* 2017: 36).

Figura 6: Planta del jaciment amb la ubicació dels espais metal·lúrgics i les inhumacions infantils (Duran *et al.* 2017: 36).

Figura 7: Estructures de cronologia tardorepublicana documentades en les excavacions del terç central i meridional de la Insula 30. El número 1 indica el lloc de troballa del tresor dels denaris republicans, en l'angle SE del quadre 36000 de la Insula 30. (Campo *et al.* 2016: 8)

Figura 8: Excavació de l'àmbit E del quadre 36000 de la Insula 30. En el fons de la imatge l'estrella indica el lloc on va aparèixer el tresoret de denaris. (Campo *et al.* 2016: 13)

Figura 9: Recipient ceràmic on es varen trobar el tresoret de la Insula 30 d'Empúries (Campo *et al.* 2016: 14).

Figura 10: Diagrama de sector del tresoret del Canal d'Urgell.

Figura 11: Diagrama de barres del tresoret del Canal d'Urgell.

Figura 12: Diagrama de sector del tresoret del Camp de les Lloses.

Figura 13: Diagrama de barres del tresoret del Camp de les Lloses.

Figura 14: Diagrama de sector del tresoret d'Oristà

Figura 15: Diagrama de barres del tresoret d'Oristà.

Figura 16: Diagrama de sector del tresoret de la Insula 30 d'Empúries.

Figura 17: Diagrama de barres del tresoret de la Insula 30 d'Empúries.

Figura 18: Diagrama de sector del tresoret del Far d'Empordà.

Figura 19: Diagrama de barres del tresoret del Far d'Empordà.

Figura 20: Diagrama de sector de tots els tresorets sertorians junts.

Figura 21: Diagrama de barres de tots els tresorets sertorians junts.

Figura 22: Recipient ceràmic utilitzat per guardar el tresor de denaris, identificable amb un amforisc. (Campo *et al.* 2016: 15).

Figura 23: El conjunt de denaris, un cop extrets del recipient ceràmic que els contenia, abans de procedir a completar la seva neteja i consolidació. (Campo *et al.* 2016: 15).

Figura 24: Diagrama de barres de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 211 aC i el 71 aC.

Figura 25: Diagrama de barres de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 157 aC i el 71 aC.

1. Introducció

1.1. Justificació de l'elecció del tema

Ara com ara, a l'actual Catalunya, coneixem un total de cinc ocultacions monetàries corresponents al context de la Guerra Sertoriana. És ben sabut que aquest tema no s'ha estudiat en profunditat en terres catalanes, així doncs, tant per aquest motiu, com per la recomanació de l'elecció del tema per part del meu tutor del Treball de Final de Grau, a partir d'ara anomenat TFG, he decidit fer un petit estat de la qüestió sobre aquest precís assumpte. Així doncs, l'element vertebrador d'aquest treball és l'anàlisi dels tresorets monetaris dels quals tenim registre, evitant en la mesura que sigui possible posar-me en l'obert i candent debat sobre la veracitat cronològica d'alguns tancaments monetaris. Per tant, l'objectiu és veure les traces o evidències del conflicte sertorià en terres catalanes a través de la numismàtica.

A escala personal l'elecció dels tresorets sertorians com a tema a tractar m'ha suposat una oportunitat perfecta per introduir-me i iniciar-me al món de la investigació. He de reconèixer que la disciplina numismàtica era totalment desconeguda per mi, i justament aquest estat de la qüestió m'ha permès trobar-hi el seu encant. Per tant, aquesta temptativa de recerca, que al final s'ha basat en la lectura i interpretació d'obres i articles científics, m'ha permès un treball de recopilació, un intent de contextualització, i la possibilitat de brindar una visió general de la totalitat de les monedes pertinents als tresorets de l'horitzó sertorià a Catalunya.

1.2. Objectius de la recerca

L'objectiu d'aquest TFG és recollir i estudiar quantitativament i qualitativament els cinc tresorets sertorians localitzats en l'actual Catalunya. De la mateixa manera, farem una breu passada per l'episodi sertorià així aprofundint tant en les causes com en les conseqüències del conflicte a tractar. Cal dir que en un TFG, que al final acaba sent un estat de la qüestió, poc podem aportar al tema que hem elegit. Ara bé, cert és que des d'un bon inici la principal intenció d'aquest treball fou recopilar les obres i articles, que parlaven individualment de les troballes numismàtiques, i adjuntar-les totes dins un mateix full d'Excel, del qual més endavant hi hagués la possibilitat d'extreure gràfiques o taules interpretatives. En aquest full de càlcul la informació que he recopilat ha sigut; la referència catalogràfica, tant de denaris

republicans amb el seu *RRC*¹, com de monedes ibèriques amb el seu *MIB*²; el magistrat emissor de les monedes, a condició que en tingués; la procedència de la moneda, o la seca de la qual és originària; la quantitat de monedes d'una mateixa tipologia que es troba dins els tresorets; i finalment donar-li una cronologia en aquelles que fos possible.

El que és de vital importància, almenys sota el meu parer, és no estudiar la moneda en si sola, sinó interpretar-la dins el seu context. Però com aquesta és una visió molt agosarada per abastir en un estat de la qüestió d'aquest calibre, m'he rescindit a una simple, però laboriosa, recopilació sumària de la totalitat de monedes de les quals tenim registre. A tall d'opinió trobo que és menester, i més en un treball numismàtic, conèixer la moneda en si mateixa, però també situar-la en un marc historiogràfic per així poder interpretar, per exemple, l'estructura econòmica d'una societat durant un període de temps determinat.

1.3. Estructura del treball

La manera més esclaridora per veure la forma en què es desenvoluparà aquest treball, ítem per ítem, és fixar-se en l'índex inicial. Ara bé, un aspecte que trobo de vital importància és entendre que ens trobem davant d'un estat la qüestió, en el qual les aportacions que es faran s'elaboraran essencialment a partir de la revisió de les aportacions ja existents sobre, en aquest cas, els tresorets monetaris de la guerra sertoriana a Catalunya. Però entrant de ple en aquest afer, el treball constarà d'una introducció en la qual, com s'està veient ara mateix, té la intenció de mostrar els principals motius per la tria del tema escollit.

Tot seguit farem una breu passada per les fonts utilitzades per a dur a terme aquest treball, juntament amb les pautes, processos, o metodologies, utilitzades que m'han sigut útils o necessàries per aconseguir informació amb la que treballar. Així doncs, després d'una breu passada per les primeres interpretacions dels tresorets monetaris hereus de la Primera Guerra Civil Romana, i la posterior Guerra Sertoriana, passarem al cos del treball en el qual situarem el conflicte, repassarem i recopilarem les dades numismàtiques dels tresorets, i comentarem, dins el que ens és possible amb les fonts existents, la procedència, els tipus de contenidors, el nombre de registre, i finalment la cronologia de les monedes estudiades.

---

¹ *RRC* – Roman Republic Coinage

² *MIB* – Acrònim de Moneda Ibèrica

Després de la recopilació de dades, part molt mecànica però molt visual un cop feta, passarem a la cloenda del treball en la que sintetitzarem les idees i els resultats generals, per després entrar de ple a l'apartat bibliogràfic que ha fet possible la realització d'aquest TFG.

Tan sols puntualitzar que la moneda, i més quan es tracta de moneda associada a època antiga, ha sigut sempre font d'interès i prestigi que ha atret un ventall de gent molt heterogeni, com; col·leccionistes; arqueòlegs; i numismates. Aquest interès, dintre el que cap multidisciplinari, ha generat molta literatura sobre aquest tema, ara bé, no necessàriament aquesta ingent bibliografia ens és realment útil. Ja per tancar aquesta introducció, només dir que la mateixa avantatge de la que gaudeix la numismàtica, la té de mala sort, ja que inevitablement el material que estudia és en un ítem de gran rendibilitat econòmica i, per tant, sensible a ser fruit d'espoli. Fenomen que per desgràcia veiem a l'alça amb l'auge de detectors de metalls, que ja no només roben patrimoni històric, sinó que es carreguen estrats i informació estratigràfica igual o més important que els mateixos objectes fruits d'excavacions.

2. Fonts i metodologia

2.1. Metodologia de treball

Per a la realització d'aquest TFG, com la de qualsevol treball fruit de la recopilació d'aportacions científiques associades a un tema concret, s'ha guarnit de la lectura, interpretació i citació de fonts escrites anteriors. El treball que es planteja aquí és fruit de dues línies de recerca diferents però complementàries. Per una banda prendrem atenció a les fonts bibliogràfiques, amb especial interès a les clàssiques per tal d'entendre amb major claredat el context històric, i per l'altre les arqueològiques, que són la que ens permetran la recuperació i interpretació de les restes materials.

Per la realització d'aquest treball m'he dedicat, primer de tot, i dintre del que m'ha sigut possible, a documentar els tresorets monetaris estudiats. S'ha d'entendre, i tot i no poder-hi fer res, que la recopilació sumària final hagués sigut més extensa si els tresorets s'haguessin recuperat fruit d'una excavació arqueològica, però per desgràcia la majoria d'ells són fruit de troballes fortuïtes dels segles passat, fent així que tan sols s'hagin pogut estudiar en profunditat una petita part dels tresorets originals.

Només dir, que en la mesura que m'ha sigut possible, he intentat treballar sobre publicacions relativament recents, per evitar malentesos o confusions a l'hora de referir-se als mateixos conceptes però amb noms diferents. Cal dir que l'arqueologia és una ciència que avança a passos de gegant, és per això que depenen de les noves aportacions el paradigma interpretatiu pot canviar per complet. Un exemple d'aquest canvi el veiem en els articles de mitjans del segle passat, que tot i comentar-los més endavant, utilitza un vocabulari, i una tipologia, diferent a la del dia d'avui.

Personalment, veig dues clares línies de recerca per l'aconseguint de les dades amb què he treballat, per una banda, la més introductòria i general, s'atribuiria a la lectura *Tesoros de la Guerra Sertoriana en Catalunya*, de Luis Amela Valverde, la qual em va presentar els tresorets a tractar, a l'hora que em va situar dins context i em va brindar una manera d'atacar el tema. D'aquesta mateixa lectura vaig extreure, esfilagarsant les referències i cites del seu text, altres autors i aportacions científiques dirigides a l'anàlisi i estudi dels tresorets monetaris relacionats amb la guerra de Serotori a Catalunya. Gran part d'aquests articles, o llibres, han sigut de fàcil accés via internet, o consultant la mateixa biblioteca de la Universitat de Girona, nogensmenys n'hi havia d'altres, majoritàriament publicats en revistes

i volums de mitjan segle passat, que no els hauria aconseguit sense l'ajut de David Martínez Chico, el tutor del meu TFG.

L'altra manera en què he afrontat l'aconseguitment d'informació, ha sigut mitjançant la lectura i la interpretació d'*Un episodio de la Hispania republicana, la guerra de Sertorio*, de Félix García Morá, el qual m'ha brindat tota la informació necessària per contextualitzar els motius pels quals s'inicia la Primera Guerra Civil Romana, i la posterior lluita a Hispània sota la figura de Sertori. D'aquest llibre he extret fragments de textos clàssics, i també m'ha remuntat a altres articles, llibres, i notícies, les quals llegides amb ganes i atenció m'han permès realitzar el gran gruix del context d'aquest treball. He de reconèixer que aquesta obra em va costar moltes suors i mal de caps obtenir-la, ja que vaig haver de demanar-la a través d'un préstec interbibliotecari, i per qüestions alienes a mi, va haver-hi diversos problemes a l'hora de gestionar la meva petició. Tot i això, finalment el problema es va resoldre i vaig poder treballar la lectura amb total tranquil·litat sent així molt profitosa.

Per tant, i ja per anar deixant la part més introductòria d'aquest estat de la qüestió, recalcar la importància de les dues lectures que he citat, centrant l'atenció amb la dicotomia entre el context històric i l'anàlisi del registre arqueològic.

Tan sols m'agradaria puntualitzar que, personalment, penso que la part més feixuga i alhora la més visual del treball és la realització de les taules numismàtiques, o inventariats, dels conjunts monetaris estudiats. Des d'un bon inici l'objectiu principal d'aquest TFG fou la recopilació sumària i gràfica de la informació dels tresorers, diferenciant-los un dels altres, i posant informació tan rellevant com; la referència catalogràfica, la tipologia de la moneda; la seca on s'havia produït; la quantitat; i una cronologia en aquelles que ens era possible saber-ho. Per la recol·lecció d'aquesta informació he usat una metodologia més associada a la recerca digital, sobretot guarnint-me de pàgines web com Coin Hoards of the Roman Republic Online o Moneda Ibérica. Per tant, com he dit aquest treball té una variant molt més pràctica que interpretativa. Salvant les distàncies, i treballant amb la informació que tenia disponible, i el temps del qual he disposat per fer aquest treball, m'he inspirat en el model plantejat per Marta Campo (1991) a *Numismàtica: dades per a la documentació numismàtica*.

3. Estat de la qüestió

3.1. Primeres interpretacions

Avui dia, a l'actual Catalunya, coneixem un total de cinc ocultacions monetàries fruit de la Guerra Sertoriana, amb una cronologia que va de l'any 80 aC fins a l'any 72 aC. Per tal de presentar els tresorsets, a priori, direm que tres dels cinc contenen tant monedes republicanes com ibèriques, i els dos restants són totalment homogenis; un compost per monedes republicanes; i l'altre per unitats ibèriques. Les troballes en qüestió han estat realitzades; al Canal d'Urgell; al Camp de les Lloses; a Oristà; a la Insula 30 d'Empúries; i a l'Alt Empordà, molt probablement, i concretant, al Far d'Empordà. S'ha de dir que no coneixem la localització exacta de les troballes de la que formen part la totalitat dels tresorsets mencionats anteriorment, i tot i entrar en detall en les següents pàgines, dir, que en aquest TFG, remuntarem a un conjunt d'articles i publicacions que no tenen la totalitat de les monedes originàries localitzades, i que, per tant, farem una recopilació de la informació que tenim a l'abast avui dia.

Figura 1: Mapa de Catalunya amb els tresorsets monetaris associats a la Guerra Sertoriana; Far d'Empordà (1); Insula 30 d'Empúries (2); Oristà (3); El Camp de les Lloses (4); i el Canal d'Urgell (5).

Pel que fa al nombre de monedes en les ocultacions, i anant de menys a més quantitat, tenim; el tresoret del Canal d'Urgell amb tan sols tres monedes republicanes i un denari ibèric; el

tresoret del Camp de les Lloses amb quaranta-una unitats ibèriques; seguit pel tresoret d'Oristà amb quaranta-cinc monedes ibèriques, entre dracmes i denaris, a més de cinquanta-vuit monedes republicanes; el tresoret, d'excel·lent conservació, procedent de la Insula 30 d'Empúries amb just dos-cents denaris republicans; i finalment el tresoret del Far d'Empordà amb trenta-una monedes ibèriques i la ingent quantia de mil cent trenta exemplars romans. Tot i dir haver dit en la introducció que no em posaria en els debats sobre la veracitat d'algun tancament dels tresorets monetaris, només comentar que en el cas del Far d'Empordà hi ha set monedes, amb dues referències catalogràfiques diferents, *RRC 400/1b*³ i *RRC 401/1*⁴, que se'ls hi dona una cronologia d'emissió del 71 aC, fent així trontollar el context en què s'associà la clausura d'aquest tresoret. No pretenc posar-me en debats, o ni tan sols donar la meva opinió al respecte, tan sols volia comentar aquest assumpte per no invisibilitzar aquest debat. Per tant, esperem que el temps, i noves aportacions sobre el tema, brindin claredat pel que fa a la mort de Sertori, el desmembrament de la seva causa, i el tancament concret dels tresorets monetaris associats a aquest context.

---

³ Exemple de la moneda *RRC 400/1b* a <http://numismatics.org/crro/id/rrc-400.1b>

⁴ Exemple de la moneda *RRC 401/1* a <http://numismatics.org/crro/id/rrc-401.1>

4. Desenvolupament del treball

4.1. Temps i espai

Abans d'entrar de ple a l'apartat del TFG en què ens centrarem en el context historiogràfic, on s'engloben els tresorers monetaris sertorians, m'agradaria dir que malauradament no he aconseguit una molt extensa bibliografia amb la qual treballar. Ara bé, del que sí que he partit ha estat de dos autors molt potents, per una banda, Adolf Schulten amb *Sertorio*, i per l'altre Félix García Morá amb *Un episodio de la Hispania republicana, la guerra de Sertorio*. Part de l'avantatge d'aquestes magnífiques obres és el fet de tenir tota la informació necessària en tan sols dos llibres, ara bé, el que em sap greu és haver perdut els diferents punts de vista d'altres autors sobre el tema a tractar. Ja per tancar aquesta introducció només dir que hi ha moltes referències a textos clàssics, amb les seves respectives citacions, que són fruit de traduccions personals dels autors ja mencionats, i no part d'edicions modernes dels textos originals.

Per tal d'introduir el motiu pel qual Sertori s'auxilia a Hispània a principis del segle I aC veig necessari fer una petita passada pels esdeveniments que generaren, succeïren i tancaran la Primera Guerra Civil Romana. És de vital importància conèixer l'existent dicotomia de partits polítics romans per entendre la trajectòria de Sertori, culminant així amb una gran pressió entre optimats i populars l'any 88 aC amb grans disputes i rebomboris dins la república. Si aprofundim en els partits existents, tenim; els optimates liderats per Luci Corneli Sul·la; i els populars liderats per Gai Mari. Cal dir que el tribú de la plebs de l'any que s'iniciaren els conflictes, el 88 aC, era favorable a Mari, intentant així promulgar certes lleis que com a última instància atorgaven a Mari l'accés a fer la guerra contra Mitridates el Gran, rei de la regió del Pont. Dins d'aquesta inestabilitat i rivalitat política, veiem com els còsols d'aquell mateix any, Publi Rutili Rufus i Luci Corneli Sul·la, varen fer de les seves per tal que no es promulguessin noves lleis i així impedir a Mari anar a la guerra, que en aquella època suposava una font de riquesa i prestigi. Aquest context d'inestabilitat política va generar l'increment de disturbis a Roma. Després de diversos escàndols i rebel·lions socials els còsols varen permetre que es promulguessin noves lleis, i que Gai Mari finalment pogués anar a la guerra.

Tot i això, Sul·la, amb altres intencions, es dirigí cap al sud de la península Itàlica per tal de convèncer a sis legions de què s'unissin a la seva causa, la dels *boni*, així nomenant-lo el seu

líder, i marxant cap a Roma. Aquest fet, la primera vegada que es marxa cap a Roma, marca un abans i un després a la història política i militar romana. Mari agafat per sorpresa davant l'ofensiva de Sul·la ha de fugir cap a Àfrica, fent que l'optimat prengués poder i crees una llista de noms indesitjables, com ens diu Schulten (2013: 93-94) *“se puso entonces la victoriosa aristocracia a reformar, lo que hizo Sila con la consecuencia, carente de escrúpulos, que le era propia, limitando el derecho de voto, inutilizando el tribunato y desterrando a los enemigos más peligrosos, entre ellos a Mario, violando una ley constitucional romana, y usando de plenos poderes emanados de su propia autoridad”*.

L'any després, el 87 aC, els còsols elegits foren Luci Corneli Cinna, favorable al partit popular romà, i Gneu Octavi partidari del partit aristocràtic. Sul·la, amb la intenció d'evitar l'esclat de nous disturbis i l'agreujament del malestar social, va fer jurar a ambdós còsols que no causarien problemes, per així ell poder marxar cap a Grècia amb la intenció d'enfrontar-se contra Mitridates. Per sorpresa de ningú, tan bon punt aquest marxà de Roma, les ganivetades varen rebrotar a la capital, i Cinna va haver de fugir així substituïnt-lo Luci Corneli Mèrula.

Mentre passava tot això Cinna va anar reclutant forces populars al sud d'Itàlia, mentre que Mari es dirigia cap al nord de la península per tal de realitzar un avançament per dos flancs contra Roma, reprenent a Schulten (2013: 94) sabem que *“pronto dispusieron los demócratas de un ejército, logrando con Mario, recién desembarcado en la costa etrusca, un poderoso aliado”*. Sota el mandat de Mari, un cop ja a la capital itàlica, els carrers es tenyiren de sang sota la purga que es dugué a terme dins el senat.

L'any 86 aC Mari i Cinna foren elegits com a còsols sense cap opció de debat per part del senat. Ara bé, tan sols divuit dies després Mari mort, que davant la mala gestió del poder i les ganes de venjança d'aquest Schulten (2013: 96) ens diu, *“resultó casi una suerte el que, a principios del 86, su muerte liberara a los demócratas de tal caudillo”*, així entrant en el període anomenat com el govern de Cinna, que durant tres anys va afavorir als interessos dels populars. Aquest, Cinna, tenia dos objectius principals; primer acabar amb Sul·la i afavorir als populars per ell així poder governar amb tranquil·litat; i el segon, acabar amb Mitridates, que durant aquest episodi d'instabilitat civil va anar guanyant terreny a Roma. Per tal de sentenciar al rei de Pont, Cinna va enviar dos exèrcits, el primer de dotze mil homes

sota el càrrec de Gai Valeri Flac, per derrotar a Sul·la, mentre que el segon, amb un nombre desconegut de contingents, a càrrec de Gai Flavi Fímbria, fou enviat per derrotar a Mitridates. Sul·la, en veure com s'acostaven dos exèrcits cap a Grècia, amb gran astúcia va decidir acabar la guerra contra Mitridates, prometent-li al rei de Pont que li coincidiria la independència si l'ajudava a lluitar contra els populars. El bàndol de Valeri Flac, tan sols desembarcar, es va unir a les forces de Sul·la, traint a la lluita popular i consegüentment anant a buscar els contingents de Flavi Fímbria que, davant el panorama bèl·lic, varen decidir unir-se també al bàndol de Sul·la.

Cinna mentrestant havia intentat acabar amb les revoltes de Roma, promovent lleis que afavorissin als dos bàndols. L'any 84 aC és elegit de cònsol Gneu Papiri Carbó, el qual dugué a terme un reclutament forçós amb l'objectiu de fer front als avançaments de Sul·la. L'exèrcit es va arribar a crear, però a l'hora de la veritat es va amotinar amb una clara intenció de no continuar lluitant contra els seus germans itàlics, així assassinant a Cinna en un intent de calmar les tropes. Davant aquest esdeveniment Carbó va quedar sol com a únic governant de Roma, així guanyant popularitat els optimates. L'any 83 aC, un dels consols elegits és Gai Bornà, popularment conegut com a "Balbo", que s'enfronta a Sul·la amb uns quaranta mil efectius, sent la Campània el lloc de batalla, guanyant Sul·la i endinsant-se cap al nord. Schulten (2013: 97) ens narra aquest conflicte dient, *"en la primavera del 83 había desembarcado Sila, sin estorbo, en Brindisi, después de su victoria sobre Mitridates, con un aguerrido ejército, incondicional a su caudillo. [...] Debido a las vacilaciones de los republicanos, pudo Sila atravesar toda la Italia meridional sin casi desenvainar la espada"*. L'any 82 aC Gai Mari, el fill de Gai Mari, fou elegit consol i enviat amb quaranta-cinc mil homes a detenir Sul·la, però no ho va aconseguir, així sent Sul·la nomenat dictador de Roma per un temps indefinit. Ara bé, dins aquest panorama bèl·lic, on sembla que la Guerra Civil ja estava en les seves colendes, resulta que un general, fidel a Mari i als populars, va decidir mantenir viva la flama de la guerra a favor del partit democràtic a Hispania, sent el seu nom Sertori, com ja ens diu Schulten (2013: 99) *"a partir de aquel momento, Sertorio siguió su propio camino; su más próximo objetivo era ganar para el partido democrático una nueva base en Hispania"*.

Per tant, i un cop introduïda la Primera Guerra Civil Romana, veiem com l'hivern que don pas a l'any 82 aC, Sertori, amb un nombre indeterminat de tropes inicia la seva marxa cap a Hispània, la terra que presencià les seves vivències. Cert és que les fonts literàries d'aquest context ens aporten poca informació, tot i això, no són absents, per exemple; Sal·lusti⁵ ens informa que Sertori ja havia estat a Hispània, de fet és Schulten (2013: 88) que ens diu que és a la batalla de Cástulo en la que Sertori aconsegueix la *corona graminea*; una altra evidència és la d'Exuperanci qui ens diu que de camí cap a la província, Sertori, tenia ordres de recuperar regions de la Transalpina (García Morá 1991: 15).

Ara bé, són Plutarc i Apià els autors que ens brindaran més informació sobre la trajectòria i la vida de Sertori, i centrant-nos en el primer autor, Plutarc, ens diu: “5. *Pero, en las regiones montañosas que él atraviesa, fue sorprendido por violentas tempestades y los bárbaros les exigieron las contribuciones y los derechos de pasaje. 6. Como sus compañeros se indignaron y consideraron intolerable que un procónsul romano pagara tributo a unos miserables bárbaros, Sertorio, poco sensible a esta pretendida vergüenza, contesto: “lo que compro es la ocasión, que es lo que más suele escasear para un hombre destinado a grades designios”. “Él se ganó, pues, a los bárbaros a precio de plata y apresurándose ocupó toda Hispania”* (B.C.I,108,505-506).

Apià ens diu que com qualsevol altre governador Sertori duia les seves pròpies tropes que procedien de terres itàliques. S'ha de fer la diferenciació entre les tropes particulars, de les reclutades mitjançant el *dilectus* de les regions etrusques. Com ja ens diu García Morá (1991: 16), “*éste, en su segunda estancia en tierras etruscas, debió de proceder amparado en su rango, a levantar al menos una legión completa que le acompañara a Hispania*”.

Per tant, l'única estimació que tenim, pel que fa a les tropes que duia el popular, és la de Plutarc (Sert.7,1) i porta diversos estudiosos a suposar que Sertori hauria dut a uns sis mil homes sota el manament de Livi Salinàtor, sent així la totalitat de tropes itàliques per part del nostre protagonista en aquest conflicte.

García Morá (1991: 18) interpreta que Sertori duia amb si l'exercit pretorial complet, és a dir, al voltant d'uns nou mil homes, una xifra gens exagerada tenint en compte l'entravessament d'una zona relativament incontrolada. Un aspecte que queda a la incertesa

---

⁵ Salustio. *Historiae* I, 93 M: *Hispaniam sibi antiquam patriam esse*; I,94: *modicoque et eleganti imperio percarus fuit*.

és la ruta que va seguir Sertori des d'Itàlia fins a Hispània, ja que no hi ha documents escrits que ens hi remuntin. Però entrant en terreny de la suposició, García Morá ens diu que probablement, i amb un objectiu d'evitar conflictes amb les zones orientals etrusques, agafaren l'opció costanera, és a dir, la Via Aurèlia, tot i el trencaclosques que devia suposar passar per la Ligúria.

Figura 2: Ruta que proposa Félix García (1991: 18); Via Aurèlia; Genva (1); Vada Sabatia (2); Antipolis (3); Forvm Ivlii (4); Forvm Voconii (5); Aqvae Sextiae (6); Arelas (7); Nemavsvs (8); Forvm Domitii (9); Narbo Martivs (10); Pyrenaei (11).

Les dates que se'ns han donat per la ruta de Sertori des d'Etrúria fins als Pirineus, han sigut més anecdòtiques que res, i per això s'han de prendre com meres referències, per exemple; Bienkowski afirma que el viatge va haver de durar més d'un mes, i més tenint en compte l'adversitat del temps o les dificultats d'entravessar una zona no pacificada, com ens narra Plutarc (Sert.6,5). Així doncs, tenint en compte diferents ítems, i amb una mentalitat més realista, García Morá (1991: 20) diu, “*por tanto, si como creo Sertorio arribo a Hispania cuando aún era invierno y partió de Etruria a fines de diciembre del 83 o inicios de Enero del 82, emplearía un mínimo de 8 semanas para plantarse en las cumbres pirenaicas, lo que nos llevaría a situarle aquí a finales de Febrero o principios de marzo del año 82*”.

Se suposa, i més tenint en compte el context entre els populars i els optimats, que el cònsol Valeri Flac, governador gal, no va suposar un problema pel creuament de Sertori, de la

mateixa manera, que certs autors no descarten que la sortida precipitada de Sertori fos amb l'objectiu de convèncer o possessionar a la Gàl·lia i la Citerior a favor dels populars. És aquí on Félix García discrepa d'altres professionals, afirmant que a favor de Sertori va jugar, sobretot, el temps i la conjuntura.

Pel que fa a la tribu de bàrbars que obstaculitzà el pas a Sertori, García Morá (1991:24) proposa que podien haver estat els Ceretans, tot i que aquest plantejament ens desplaça la trajectòria que seguí el popular més cap a un vessant occidental. Un cop ja Sertori comença a endinsar-se cap a Hispània, concretament Tàrraco, veu el lamentable estat en què es troben les relacions entre els romans i les comunitats indígenes, i és on Plutarc (Sert. 6,7) ens diu *“se encuentra poblaciones numerosas y ricas en gentes jóvenes en edad militar, pero revuelta contra toda autoridad por la avaricia y la insolencia de los pretores que le habían sucedido. Él se atrae a los más notables por su afabilidad y a la masa con la remisión de tributos”*.

És a partir d'aquí que Sertori estableix un contacte amb els poderosos, i governants, de les tribus per tal, que mitjançant contractes o promeses pragmàtiques, es realitzi una mena de reclutament. Sembla que Sertori no volia abusar del *deditio in fidem*, en part, i com diu Ehremberg, *“era difícil para un proscrito mostrarse como el legítimo gobernador de la Citerior, de ahí sus acciones conciliadoras hacia los indígenas”* (García Morá 1991: 25). Però si tornem a agafar a Plutarc (Sert. 6,9) veiem que Sertori també establí vincles amb els *hispanienses*, *“sin embargo, él no se confió únicamente al afecto de los bárbaros; armó a los romanos establecidos en el país que estaban en edad militar, hizo construir máquinas de guerra de todo tipo y trirremes, tuvo así sujetas las ciudades bajo su autoridad, se mostraba clemente en las relaciones ordinarias de la vida civil, pero era terrible en sus preparativos”*. Plutarc i Sal·lusti (Hist. I,95-97 M), ens diuen que durant la primera meitat de l'any 81 aC Annio Lusco fou enviat per Sul·la a Hispània per tal d'aturar i capturar a Sertori. Cal dir que Sertori va resistir i Lusco fou enviat de volta per via marítima. Plutarc (Sert. 7, 1-2) diu sobre Sertori que *“cuando él supo que Sila era dueño de Roma y que el partido de Mario y Carbón estaba en el camino de la ruina esperó la llegada inminente de un ejército con un general encargado de combatirle. Por lo tanto, envió a Livio Salinator con seis mil infantes a cerrar el paso de los Pirineos. Poco después, fue enviado por Sila Annio; viendo a Livio en una posición inexpugnable, permaneció, sin saber que hacer, al pie de las montañas”*,

Probablement, Lusco després d'aquesta victòria fos nomenat governador d'ambdues províncies, Ulterior i Citerior, així facilitant encara més la caça i captura de Sertori. Només dir que la xifra de contingents que portava Lusco podia oscil·lar, segons Schulten, al voltant dels vint mil homes. Per tant, suposem que l'objectiu de Sertori, en aquest moment de pressió militar, seria anar desgastant les tropes d'Annio Lusco en el seu pas cap al sud de la península Ibèrica.

Un tal *Calpurnius Lanarius*, persona de la qual no tenim constància o coneixement, va posar fi a la vida de Salinator, així permeten a Annio creuar alguns dels passos i guanyar territori a Sertori. És aquí on veiem com el nostre comandant popular es veu obligat a retrocedir i fugir via marítima. Gràcies als textos sabem que la retirada, direcció Cartagena, fou sobre carregada, així deixant-nos veure la pressa i el poc marge d'actuació, i gestió, del que disposà Sertori. Tal com diu Plutarc (Sert. 7,3) "*Annio les vence y avanzó con un gran ejército arrollando delante de él a todos aquellas que le ofrecían resistencia. [...] Sertorio, no pudiendo rivalizar con él, buscó refugio con tres mil hombres en Cartagena; aquí embarcó sus fuerzas, cruzó el mar y desembarco en Libia entre los mauritanos*". Una estimació realista diria que Sertori va tardar entre set i deu dies a arribar a les costes africanes (García Morá 1991: 37).

La pèrdua de contingents que patí Sertori un cop ja a Àfrica, a mans d'algun poble nòmada, ens indica la voluntat d'aquest per establir un assentament més o menys estable en el nou continent. D'aquest període tenim poca informació, però gràcies a Plutarc sabem que Sertori després de ser rebutjat d'Àfrica torna cap a la costa d'Hispania, i acaba fent contacte amb pirates sicilians i sent portat a Eivissa. Un cop a l'illa, i ja la notícia en oïdes d'Annio, Sertori es preparà per a l'atac amb l'ajut de la flota pirata siciliana. A causa de la meteorologia Sertori va perdre gran part de les tropes navals, com diu Plutarc (Sert. 7, 7) "*él mismo, con pocos barcos, expulsado a mar abierto por la tormenta y de la tierra por los enemigos, fue balanceado durante diez días por olas adversas y el fuerte huracán, y con gran dificultad consiguió salvarse*".

Per tant, podem suposar que Sertori va recorre més de 1.000 km, entre tres o quatre setmanes, des de l'enfrontament amb Annio fins a arribar a les costes de Huelva (Estrabón III, 1, 8-9). Ara bé segons Garcia Morá (1991: 45) més que donar importància a on s'aturà Sertori, ens remarca que "*lo significativo es el hecho de que Sertorio estuvo anclado en la costa de la*

Ulterior y que era perseguido por la flota romana, sus salidas eran muy escasas y el tiempo jugaba en su contra". Una pregunta interessant és la de si Sertori marxà d'Eivissa en solitari o juntament amb els pirates silicis. La lògica fa pensar que en un inici es mogué de forma individual, per evitar ser reconegut i guanyar mobilitat i agilitat de reacció, però al no tenir registre tampoc podem afirmar o desmentir res.

Cal tenir present, dins d'aquest mateix context, l'existència d'un home anomenat Pacciano, del qual ens hi parla Plutarc, que va desembarcar i lluitar, bàsicament amb *hispanienses* i mercenaris, contra Sertori. D'aquesta batalla Sertori sortí vencedor, i ens resulta fàcil pensar que un cop mort Pacciano les tropes que aquest duia varen trobar favorable lluitar per la causa popular. Les ambicions de Pacciano segurament anaven amb l'objectiu d'impressionar la família de Cras, tot i acabar aconseguint l'objectiu contrari.

De fet, Sertori passà tot l'hivern dels anys 81-80 aC a Àfrica, permetent-li així un espai per respirar i refer-se, brindant-li oportunitats com les que ens diuen les fonts literàries: "*en ese momento, cuando estaba deliberando hacia dónde dirigirse, los Lusitanos le enviaron una embajada para rogarle que tomara el mando; en el temor que tenían a los romanos, tenían necesidad absoluta de un jefe con mucho prestigio y experiencia, solo tenían confianza en él, conociendo su carácter por aquellos que habían estado con él*" (Sert. 10,1). S'ha de recordar la constant disputa entre gentes lusitanes i la província Ulterior romana, ja que en part és per això que durant els primers mesos de l'any 80 aC, se li ofereix a Sertori la possibilitat de comandar certs grups lusitans.

La sortida d'Àfrica de Sertori ens la narren diversos autors, alguns d'ells són, Sal·lusti, Livi, i Plutarc. La part de Livi aporta dades molt generals, i en definitiva de poca utilitat, per altra banda, la part de Sal·lusti aporta una sèrie de concrecions que es complementen amb les de Plutarc. Pel que fa a la sortida d'Àfrica, amb l'estimació de què el popular duia amb si uns dos mil set-cents homes, fa pensar a García Morá que Sertori marxà d'Àfrica amb mitjà legió, o l'equivalent a cinc cohorts, per tal de deixar la meitat dels seus contingents a Tínguis, sent aquests molt probablement d'origen indígena, per l'expressió utilitzada "*levi praesidio*".

Se suposa que després del combat que Sertori va haver d'aguantar, juntament amb el fort càstig dels corrents marítims, els vaixells que quedaren no haurien d'anar exageradament sobrecarregats.

El primer combat de Sertori en tornar a la península Ibèrica el tingué contra un tal Fufidio. En part per això, durant l'estiu de l'any 80 aC, Sertori i les seves limitades forces s'internaren a Sierra Morena per tal de passar directament a terres lusitanes.

Pel que fa a la sortida de Sertori, l'any 80 aC, Spann veu treus objectius clars; el primer defensar-se a si mateix i perllongar la causa popular; el segon continuar i revifar la resistència sertoriana; i el tercer esperar bons resultats de Roma (García Morá 1991: 74). L'últim punt, el d'esperar bons resultats, ja ens el mostren López Barja de Quiroga i Lomas Salmonte (2004: 197-198) dient, *“parece claro que Sertorio buscaba consolidar su posición como única forma de garantizar su propia seguridad, a la espera de que, en Roma, la situación se hiciera más favorable para él, y pudiese obtener una restitución plena de su puesto en la sociedad”*. L'única font literària que tenim per entendre l'any que Sertori combat amb Quint Cecilio Metel és Plutarc (Sert. 11,1-2), i aquest diu; *“llamado por los lusitanos, él dejó Libia. [...] Procedió a organizarlos en seguida y actuó como su general con plenos poderes, y sometió él aparte de Iberia vecina a sus tierras. La mayoría de los pueblos se le unieron por propio acuerdo, atraídos principalmente por su moderación y eficacia, pero alguna vez también recurrió a ingeniosos ardidés para engañarlos y seducirlos.”*. Félix García (1991: 76) descriu la zona on habitaven els Lusitans com, *“creemos muy posible situar a los lusitanos de Sertorio, originariamente, entre el Tajo y el Duero y, por tanto, decir que fue hacia esta zona hacia la cual se dirigió tras su desembarco el año 80.”*. No cal dir que dins les terres lusitanes Sertori es feia fort aprofitant els *vicus* o *castellum* del territori, amb la recurrent ben entesa d'uns pocs bàndols que en un inici s'uniren a la seva causa.

A tall d'anècdota, Plutarc (Sert. 11,3-8) ens dirà, *“un indígena español, que vivía en el campo, yendo de caza se encontró con una cierva recién parida que huía, y la dejó escapar; pero a la cervatilla, maravillado de su color, pues era toda blanca, la persiguió y la apresó. Quiso la suerte que Sertorio acampase por estas proximidades, y como recibiese afablemente a los que le llevaban algún presente, bien fuese de campo, o de caza, recompensándoles con largueza, se le presentó para hacerle regalo de la cervatilla [...]”*. L'animal, la cérvola blanca, es convertí en un símbol de propaganda usat per Sertori per tal d'emocionar o alertar a les tribus lusitanes. Quint Cecili Metel fou enviat a solucionar el problema de Sertori a l'Ulterior, i a reorganitzar la Citerior, amb dues legions. No hem de descuidar les quatre legions que ja hi havia a la península, així fent que de l'any 80 aC fins al 77 aC hi hagués un

mínim de sis legions dins el territori ibèric. S'ha de veure el combat entre aquests dos comandants com, una guerra de guerrilles per la part de Sertori, i per un extrem acomodament de Metel, de fet és Plutarc (13,1-6) qui ens narra aquesta dicotòmica (García Morá 1991: 84). La numismàtica, tot i ser el tema central d'aquest estat de la qüestió, ens brinda poca informació del període que oscil·la entre els anys 79 aC i 78 aC, de fet tan sols es troben tres tresorets; un a Valdesalor; un altre a Castra Caecilia; i l'últim a Béjar. Cal dir que cap d'aquests tresorets se situen a Catalunya, i per tant ens serveixen de poc en el nostre estat de la qüestió.

Les repercussions que tingué aquest conflicte, durant l'hivern que dona pas a l'any 78 aC, foren desgastar inútilment les tropes de Metel, i ampliar la zona d'influència territorial i social de Sertori. En el moment que Quint Metel va començar a pressionar i assaltar comunitats lusitanes, el que va generar és que aquestes mateixes veiessin a Sertori cada vegada més com una alternativa factible (García Morá 1991: 103). En part per això, a partir de la segona meitat de l'any 78 aC, Metel canvia la forma d'actuar i agafa una actitud més defensiva. A tall de context, i reproduint a Félix García (1991: 115), tan sols dir que a la Gàl·lia aquests conflictes es varen rebre amb expectacions, *“con las victorias sertorianas de años venideros gran parte de la Galia se vió afectada por poderosas corrientes desestabilizadoras que sin lugar a duda tenían su epicentro en las tierras de Hispania”*.

Els comportaments reaccionaris de la Hispània Ulterior davant els problemes plantejats per Sertori són com a mínim complicats de plantejar. Cal partir de la premissa que tota la província no pot ser tractada des de la unanimitat, ja que aquesta consta de les seves variants i característiques. Ara bé, com diu García Morá (1991:117) *“Sertorio intentaría atraerse diferentes sectores de la Ulterior con el claro y expreso objetivo de desarticular en puntal básico de la presencia romana en Hispania que, como él muy bien sabia, se basaba en las riquezas que las regiones del sur aportaban”*. En aquest període veiem un increment de l'explotació de les mines de l'Ulterior, molt probablement per la necessitat de material monetari de Metel. És per això que *“Sertorio o, en su defecto, sus huestes, se dedicaron durante los años 78, 77, 76 a intentar por todos los medios apoderarse de estos centros mineros con la única esperanza de estrangular económicamente a la provincia y, por tanto, a Metelo y a los intereses que él representaba”* (García Morá 1991: 124).

Davant la inestabilitat a Hispània, i l'aclamada ajuda que necessitava Metel, Pompeu i les seves tropes eren l'única solució viable, com ja ens fa saber García Morá (1991: 144-146) *“lo cierto es que Pompeyo fue investido con poderes de gobernador el 77 y que se mantuvo en Hispania hasta el 71 [...]. Salvo su posible subordinación a Metelo, operó libremente y sin otro impedimento que el impuesto por la precariedad económica. [...]. Pompeyo, pues, a finales del año 77 se encontraba en la frontera con Hispania y desde esta posición inicio sus maniobres diplomáticas caras a la atracción de determinadas poblaciones indígenas para evitar un desgaste innecesario de sus aún jóvenes tropas. De este modo, consiguió establecer una “cabeza de puente” en tierras catalanas para poder iniciar satisfactoriamente su campaña durante el año siguiente”*.

En aquest últim paràgraf ja posem en joc la zona catalana, i per tant la possibilitat d'interpretar el context d'algun atesorament. Contemporàniament a l'entrada de l'optimat veiem l'avenç de Sertori cap a la Citerior, per tal d'ell escollir les noves línies de combat a les que s'aproximaria Pompeu mentre deixà a Hirtuleu al front sud, és a dir entre la Sierra Morena i el Guadiana. En part Sertori inicià la marxa cap a l'est pel relatiu fracàs que va obtenir a l'hora de reclutar combatents de les societats lusitanes. Cal dir que tant el reclutament posterior, com la preparació per l'atac de Pompeu es va fer a la manera romana, o sigui, sent el mandat sempre de caràcter itàlic, com ens diu García Morá (1991: 168) *“cabe pensar que se centró en poblaciones cuyos vínculos hacia la ciudad de Roma eran mucho mayores que los que les ataban a su propia tierra, o que, en gran medida, sus clases dirigentes se veían fuertemente presionadas por el Estado romano”*. Trencant amb la idea popular, i com diu García Morá (1991: 169) *“creemos que cuando se iniciaba el año 76 las ideas populares quedaban muy lejos y ya se comenzaba a combatir por mera supervivencia”*. Sembla que mentre Sertori arribava a la Vall de l'Ebre va establir contacte amb Perperna, tot i tenir dubtes de la localització exacta del seu desembarcament, tant podent ser en les proximitats de l'Ebre, com a Tarraco, ciutat que donarà suport a la causa sertoriana al llarg de tot el conflicte. Per tant, i reprement a García Morá (1991: 172) *“situamos su unión durante la primavera del 76”*.

Sertori, a Osca, va formar una escola amb l'objectiu d'educar els fills dels grups gentilicis dominants així utilitzant una navalla de doble fil, per un costat tenint d'ostatges als hereus de l'alta aristocràcia, i per l'altre preparant el futur polític d'Hispània, aquesta idea ja ens la

reflecteix Pedrós Gómez (2016 :74) dient, “*cal destacar en aquest punt la importància que tingué la Universitat d’Osca, que fou en realitat una presó daurada pels fills de les famílies més destacades de cada poble indígena sotmesa a Sertori. S’oferia a aquests ostatsges una educació que havia de servir, en el moment d’assolir l’edat adulta, per exercir càrrecs en l’administració i el govern*”. Osca sempre s’ha concebut com la capital sertoriana, de fet aquesta afirmació ja ens la mostra Pérez Gutiérrez (2014: 113), dient “*siempre se ha aceptado esta afirmación como una de las verdades más sólidas del problema sertoriano*”. Un altre motiu per veure Osca com la capital de Sertori és la tradició anti-romana d’aquest poble, però també, com diu García Morá (1991: 176), “*la numismática es la principal ciencia que mantiene la tesis de la capitalidad oscense. No solo por el gran número de monedas que la ceca de Bolskan emitió durante la guerra sertoriana sino también por la influencia de esta sobre otros importantes centros emisores de la mitad septentrional de la Península Ibérica durante todo el tiempo que duro el conflicto*”.

Els esdeveniments que transcorregueren durant l’any 76 aC, entre Sertori i Pompeu, marcarien un punt d’inflexió en el conflicte, així García Morá (1991: 189) divideix les etapes en: “*la campaña que dirigió el mismo Sertorio hacia la cabecera del Ebro, la entrada de Pompeyo en escena, el enfrentamiento de Lauro y, finalmente, la derrota de Hirtuleyo en Itálica frente el prudente pero eficaz Metelo*”. L’única font per fer-nos una idea de la magnitud de les tropes que estem parlant és un text d’Orsasi, on diu “*Galba escribe, que Pompeyo conto en aquel momento con treinta mil soldados a pie i mil de a caballo, mientras que recuerda que Sertorio tuvo sesenta mil de pie y ocho mil de a caballo*” (V,23,9). A l’hora de comentar aquestes xifres Spann diu que durant l’any 76 aC Sertori comptava amb quatre exèrcits regulars, tots ells amb una semblant estructura militar, sent els comandants; Hirtuleyo; Perperna; Herenni; i Sertori (García Morá 1991: 192). Per tant, i reprenent a García Morá (1991: 199-202), “*durante la primavera del 76, Sertorio, al frente de un cuerpo de ejército que desde luego no debe ser considerado superior a los veinte mil infantes, inicio un ascenso por la margen derecha del Ebro. [...] La pulcritud sertoriana en sus andanzas por la margen derecha del Ebro me hace sospechar que no solo pretendía fortificar esta línea sino también respetar ciertos límites, quizás con visión política de futuro, ante la inminente llegada de Pompeyo*”. Sense por a equivocar-nos, i tal com diu García Morá (1991: 211), “*Sertorio durante la primavera del 76 persiguió tres objetivos: asegurarse la línea del*

Ebro, reforzar sus lazos con la comunidades ya aliadas e intentar atraerse al mayor número posible de aliados a su causa”.

El que va aconseguir Sertori amb aquesta campanya fou; el control sobre importants recursos materials i humans, sobretot pel que fa a les seques monetàries; cobrir la seva rereguarda i la d’Hirtuleyo; reforçar-se prou per a expulsar a Pompeu d’Hispania un cop Metel trenques el setge; i deixar imperant el model de funcionament romà a la península.

Se suposa que Pompeu abans d’arribar a Hispania, i molt lligat amb l’estada per la Gàl·lia, va passar la tardor i hivern del 77 aC en els Pirineus Orientals. Tot i això, “*creemos seriamente en que Pompeyo entró en Hispania con la intención de combatir en los primeros meses del 76. [...] Los primeros territorios que Pompeyo recupero, o, atrajo a su causa, deben ser los comprendidos entre los Pirineos y el rio Llobregat, controlando un importante sector costero al tiempo que se vería amparado por las cumbres de la cordillera Costero Catalana que creaba una importante barrera entre sus huestes y las tierras ilergetas de Sertorio*” (García Morá 1991: 214). Per tant, veiem com l’objectiu principal de Pompeu era controlar la zona costanera catalana, sent tant una necessitat estratègica, com una demanda del Senat.

Autors com Maurenbrecher, Bienkowski, Stahl, Holmes, Cavaignac i Schulten, situen cronològicament la batalla d’Itàlica l’any 76 aC. La raó de la discòrdia ve expressada per la incertesa a l’hora de saber els motius pels quals s’enfronten Metel i Hirtuleyo. “*Sertorio, que por unas semanas había estado en la cima de su poder, vió como la fortuna es resbaladiza y solo se nos acerca cuando se le antoja; de dominar la situación pasó a quedar, no a la defensiva, pero si obligado a lograr a toda costa algo que sabía que tarde o temprano se produciría y que ahora lo tardío de las fechas y la climatología impedirían: la unión de los dos ejércitos romanos. En ese caso, como se verá el 75, Sertorio luchará ya en un solo frente, muy amplio y perdiendo algo que siempre es fundamental en una guerra, la iniciativa. Metelo quedaba libre de movimientos y Pompeyo se retiraba a la Galia a recuperar fuerzas y a analizar sus errores. El plan de campaña del año siguiente debería de ser modificado. Sertorio, una vez más, se vería obligado a reforzar sus alianzas por lo que no es de extrañar que se reuniera el invierno del 76-75 con Hirtuleyo el Lusitania y reiniciase su rearme, con ello incremento la presión fiscal y material sobre los recursos de sus aliados; este va a ser la postre, pensamos, uno de los factores de su fracaso*” (García Morá 1991: 233).

És a partir d'aquest moment que veiem l'inici del declivi de Sertori, de fet aquesta idea ja ens la mostra García Morá (1991: 239) dient, "*las posiciones estratégicas del invierno 76-75 no eran semejantes a las de la estación anterior. Sertorio había tenido que dejar escapar a Pompeyo tras conocer el hundimiento de su frente meridional y Metelo contaba las semanas para terminar de una vez por todas con el cerco y una pesadilla que ya se prolongaba por espacio de un lustro*". La por de Sertori residia en el fet que els dos exèrcits, el de Pompeu i el de Metel, s'ajuntessin, cosa que semblava evident després de la derrota dels germans Hirtuleyo. El motiu pel qual veiem un lliure moviment de Pompeu per la península és a causa de la batalla d'Itàlica, en què Sertori després de la derrota va mobilitzar les seves tropes del front septentrional cap al front bètic. Per tant, García Morá (1991:253) ens diu, "*Sertorio comprendió que no podría derrotar a los dos ejércitos unidos o, por lo menos, si se veía atacado por dos flancos al mismo tiempo. De este modo, con un genio estratégico de primera línea y conociendo la particular idiosincrasia de un joven general como Pompeyo, decidió retroceder e intentar aniquilarle antes de que Metelo arribase a tierra levantinas*". Aquesta última batalla es veu molt ben reflectida en els textos de Plutarc (Sert. 19,1-11) i (Pompeyo 19).

Finalment s'uniren els dos exèrcits optimats⁶ a llevant, fent així que Sertori es trobés en una situació realment complicada i que canviava radicalment la dinàmica del conflicte. És García Morá (1991: 260-161) que ens diu: "*la situación había cambiado notablemente. Sertorio se veía obligado a permanecer a la defensiva y tres intentos de atrincherarse en Sagunto sin éxito, es probable que pretendiese velar todo lo posible por lo que podríamos denominar "sus intereses mediterráneos", es decir, no perder en ningún momento el contacto con la costa*". Sertori, en veure el desgast que havien patit els optimats, va decidir fer front i conservar alguns punts estratègics, com Sagunt, mentre esperava reforços de la Celtibera i Lusitània, i així evitar fugir cap al cor del Sistema Ibèric. En arribar l'hivern els comandants romans se separaren així Pompeu anant cap a les tribus dels vascons, i Metel cap a la Gàl·lia.

---

⁶ Frontino. Strat.II,1,3: "*Metelo, después de unir su campamento con el de Pompeyo en Hispania, en la guerra contra Sertorio, formaba con insistencia sus tropas ofreciendo batalla, pero el enemigo la aplazaba, creyéndose inferior a los dos; pero, habiendo observado un día que los soldados de Sertorio fuertemente excitados exigían la lucha, desnudando los hombros y blandiendo las lanzas, creyó que era más prudente ceder a tiempo a este ardor y retiró su ejército aconsejando a Pompeyo que hiciese lo mismo*".

Pel que fa al rumb de la guerra *“es posible comenzar a sospechar que ya desde finales del 75 comienzan a producirse en las filas sertorianas las primeras deserciones”* (García Morá 1991: 270). Coetàniament, i agafant els textos de Sal·lusti (Historiae II, 98), veiem com Pompeu amenaça i reclama al Senat que se li comenci a acreditar econòmicament el desgast de tropes que estava patint, ja que fins al moment havia pagat amb els seus diners la campanya contra el comandant popular.

Pel que fa al debat obert sobre les relacions entre Sertori i Mitrídates, *“creemos que este hecho muestra con claridad las profundes raíces republicanas de nuestro sabino al tiempo que demuestra su verdadero interés por salvaguardar lo que legítimamente pertenecía a la Res Publica y que unos malos administradores y la propia intransigencia política impedían que volviese todo a su seno, incluido, por supuesto, el territorio hispano”* (García Morá 1991: 298).

Per començar la recta final, o la cloenda, de la guerra sertoriana direm, i prenent la mateixa estructura que García Morá (1991: 305), que, *“como cualquier novela, tiene un planteamiento (79-78), un nudo (77-75), y un, en este caso, fatal desenlace (74-72)”*. En aquest últim període, més enllà de veure un intent d’iniciativa de les forces republicanes, tenim l’arribada de dues noves legions optimats a Hispània (Apiano I,519). Davant la pressió exercida sobre Sertori, veiem com García Morá (1991: 323-333) diu *“como hipótesis de trabajo, barajamos que se fue produciendo poco a poco una retirada hacia los primitivos puntos de partida, probablemente con una política de tierra quemada que obligo a Metelo a retirarse hacia el sur i a Pompeyo a la Galia. [...] La “reconquista” romana de la parte oriental de la Meseta Norte y de toda la región manchega priva a Sertorio de recursos vitales para sus propósitos, contactos mediterráneos incluidos, con lo que debió de presionar aquellas regiones donde su causa había prendido inicialmente. [...] Realmente el 73 si será “el último año de Quinto Sertorio”. Sin más dilación diremos que las fuentes referidas a los hechos bélicos del 73 y 72 son prácticamente inexistentes pues todas hacen hincapié casi de modo exclusivo en la desaparición del propio Sertorio”*.

En base les fonts clàssica, d’Apià i Estrabó, podem dir que Sertori abans de la seva mort fou expulsat de la Celtibèria, on *“Perperenna, que había venido de manera voluntaria junto a él procedente de la facción de Emilio y con un gran ejército, temió por su propia seguridad y planeo una conspiración con otros diez hombres”* (García Morá 1991: 338). Ja en aquest

moment podem interpretar que la causa sertoriana s'havia tornat purament nacionalista, ja que entre les tropes itàliques, absents de fe, les desercions es tornaren habituals.

En base certs textos clàssics, recopilats per García Morá (1991: 345), podem suposar que “*Sertorio pudo morir el 73 y el conflicto finalizar el 72, pese a que Pompeyo pasó en Hispania parte del 71*”. Hi ha molt de debat sobre el perquè de l'assassinat de Sertori, ara bé, una hipòtesi plausible és el fet de suposar que Perpenna, i els seus, busquessin una reconciliació amb la República, o una mena de *Lex Plautia*. En cas que aquest fos el motiu de l'assassinat de Sertori va ser quelcom inútil, ja que Pompeu va vèncer i matar a Perpenna, suposadament, sense escoltar el que havia de dir sobre les cartes que posseïa Sertori en què grans personatges desitjaven la seva tornada a Roma per canviar l'ordre instaurat. Dic suposadament perquè aquesta informació a Pompeu li hagués anat molt bé per aconseguir el consolat l'any 70 aC, més enllà de la derrota d'Espàrtac.

Per tant, i ja conclouent, prendrem les mateixes paraules que García Morá (1991: 356 i 367) per dir: “*los romanos quisieron que esta guerra fuese considerada un conflicto de carácter exterior y no una guerra civil, sobre todo en la tradición oligárquica posterior. Pensamos que, sin pretender conseguirlo, la contienda sertoriana dejó muy pronto de ser un conflicto civil para convertirse, casi de inmediato, en un conflicto nacionalista o, si queremos expresarlo de otro modo y desde una óptica romana, una guerra exterior. [...] “Con la guerra sertoriana se acentuó la italianización de Hispania, recibió un impulso desde atrás, desde sus propias raíces nacionalistas. [...] Se fomentó el desarrollo de importantes centros urbanos en Hispania al tiempo que se consolida el modo romano de centralización política y económica.”*”.

4.2. Recopilació sumària

En aquest apartat, en què realment veurem el gran gruix de feina del treball, tenim els inventaris individualitzats de cada una de les troballes realitzades. Cert és que les taules són bastant visuals i la informació resulta fàcil d'interpretar, ara bé, com ja es va comentar en la introducció d'aquest TFG la metodologia que s'ha seguit per la realització de les taules és la mateixa, salvant les distàncies, que Marta Campo (1991) a *Numismàtica: dades per a la documentació numismàtica*. Així agafant informació tan rellevant com; la referència catalogràfica; en el cas dels denaris republicans el magistrat emissor; la seca de procedència o fabricació de la moneda; la quantitat de cada una de les monedes a tractar per tresoret monetari; i finalment la cronologia que es dona a aquestes monedes.

Només voldria dir que la immensa majoria de les monedes que comentarem són denaris republicans, sumant entre les quatre ocultacions amb presència de moneda romana un total de mil tres-cents noranta-un exemplars. Aquestes monedes estan ben estudiades i disposem de bona informació per a la realització de les taules, ara bé, dintre dels tresorets també trobem monedes ibèriques, que de les quatre ocultacions amb presència sumen un total de cent divuit exemplars, tenint aquestes molta menys volada i estan pitjor estudiades. A trets generals, i per no entrar en la individualització de cada moneda, direm que la majoria d'exemplars tenen procedència de Roma, que de la majoria disposem tenen tan sols una còpia dins l'ocultació i que la cronologia d'aquests és molt variada, tenint monedes datades amb emissió de l'any 211 aC, i altres d'emissió coetània a la guerra de Sertori. Només dir que les mateixes taules a mida real les tindreu a l'annex, ja que per un tema de qualitat no puc encabir les imatges de molta resolució dins un DIN-A4.

4.2.1. Inventari de la Insula 30 d'Empúries

Com podem veure en aquest primer inventari, de la Insula 30 d'Empúries, tenim una ocultació consolidada únicament per denaris republicans. Dels dos-cents exemplars estudiats podem diferenciar setanta monedes diferents, o més ben dit, amb referències catalogràfiques desiguals. Pel que fa als magistrats emissors, tot i veure que la dinàmica és de canvi tenim alguns exemples en què al repetir l'any també repeteixen el nom. La procedència de les monedes és bastant homogènia, sent gairebé totes de Roma, amb la discrepància de cinc monedes de la Narbona, dues de Marsella, dotze del Nord d'Itàlia i una de seca itinerant. La cronologia, com es pot veure en l'apartat "any/s" és prou variada, ja que tenim exemplar que van del 155 aC fins al 74 aC.

INVENTARI INSULA 30 D'EMPÚRIES				
REFERÈNCIA CATALOGRÀFICA	MAGISTRATS	SECA	QUANTITAT	ANY/S
RRC 199/1a	(Atilius) Saranus	Roma	1	155 a.C.
RRC 215/1	Q. Marcius Libo	Roma	1	148 a.C.
RRC 247/1	P. Calpurnius	Roma	1	133 a.C.
RRC 252/1	L. Postumius Albinus	Roma	1	131 a.C.
RRC 257/1	M. Vargunteius	Roma	1	130 a.C.
RRC 260/1	T. Cloelius	Roma	1	128 a.C.
RRC 273/1	Q. Fabius Labeo	Roma	1	124 a.C.
RRC 280/1	M. Tullius	Roma	1	120 a.C.
RRC 281/1	M. Furius Philus	Roma	2	119 a.C.
RRC 282/1	Cn. Domitius Ahenobarbus / M. Aurelius Scourus / L. Licinius Crassus	Narbona	3	118 a.C.
RRC 282/3	Cn. Domitius Ahenobarbus / L. Licinius Crassus / C. Malleolus	Narbona	1	118 a.C.
RRC 282/4	Cn. Domitius Ahenobarbus / L. Licinius Crassus / L. Pomponius	Narbona	1	118 a.C.
RRC 284/1a	Q. Caecilius Metellus / Cn. Fulvius / M. Calidius	Roma	1	117-116 a.C.
RRC 285/2	Cn. Domitius Ahenobarbus / Q. Curtius / M. Silanus	Roma	2	116-115 a.C.
RRC 286/1	M. Sergius Silus	Roma	2	116-115 a.C.
RRC 290/1	C. Fonteius	Roma	1	114-113 a.C.
RRC 291/1	Mn. Aemilius Lepidus	Roma	3	114 o 113 a.C.
RRC 295/1	L. Manlius Torquatus	Roma	1	113 o 112 a.C.
RRC 300/1	C. Claudius Pulcher	Roma	2	110 o 109 a.C.
RRC 302/1	L. Flaminius Chilo	Roma	2	109-108 a.C.
RRC 303/1	Mn. Aquillius	Roma	2	109 o 108 a.C.
RRC 306/1	L. Valerius Flaccus	Roma	4	108-107 a.C.
RRC 308/1a	M. Herennius	Roma	3	108-107 a.C.
RRC 311/1d	L. Cornelius Scipio Asiaticus	Roma	1	106 a.C.
RRC 313/1b	L. Memmius Gal.	Roma	2	106 a.C.
RRC 316/1	L. Thorius Balbus	Roma	5	105 a.C.
RRC 317/3 a o b	L. Appuleius Saturninus	Roma	1	104 a.C.
RRC 319/1	Q. Minucius Thermus	Roma	3	103 a.C.
RRC 321/1	L. Cassius Caecianus	Roma	1	102 a.C.
RRC 322/1a	C. Fabius	Roma	4	102 a.C.
RRC 322/1b	C. Fabius	Roma	1	102 a.C.
RRC 324/1	M. Lucilius Rufus	Roma	5	101 a.C.
RRC 325/1a	L. Sentius	Roma	2	101 a.C.
RRC 327/1	M. Servilius	Roma	2	100 a.C.
RRC 328/1	P. Servilius Rullus	Roma	6	100 a.C.
RRC 335/1a	L. Caecilius Metellus / C. Publicius Malleolus	Roma	1	96 a.C. ?
RRC 335/3f	L. Caecilius Metellus / C. Publicius Malleolus	Roma	2	96 a.C. ?
RRC 336/1a	C. Allius Bala	Roma	1	92 a.C.
RRC 337/3	D. Iunius Silanus	Roma	5	91 a.C.
RRC 340/1	L. Calpurnius Piso Frugi	Roma	7	90 a.C.
RRC 341/1	Q. Titus	Roma	2	90 a.C.
RRC 342/5a o b	C. Vibius Pansa	Roma	2	90 a.C.
RRC 344/1b	L. Titurius Sabinus	Roma	2	89 a.C.
RRC 350A/2	C. Gargonius / Ogul[nius] / M. Ver[gilius]	Roma	1	86 a.C.
RRC 352/1c	L. Iulius Bursio	Roma	9	85 a.C.
RRC 353/1a	Mn. Fonteius	Roma	11	85 a.C.
RRC 354/1	C. Licinius Macer	Roma	15	84 a.C.
RRC 356/1a	P. Furius Crassipes	Roma	2	84 a.C.
RRC 357/1b	C. Norbanus	Roma	2	83 a.C.
RRC 359/2	Lucius Cornelio Sila	Itinerant	1	84-83 a.C.
RRC 362/1	C. Mamilius Limetanus	Roma	2	82 a.C.

RRC 364/1d	Q. Antonius Balbus	Roma	5	83-82 a.C.
RRC 365/1b	C. Valerius Flaccus	Marsella	2	82 a.C.
RRC 366/1a	C. Annius / L. Fabius Hispaniensis	Nord d'Itàlia	10	82-81 a.C.
RRC 367/5	Lucio Cornelio Sila / L. Manlius Torquatus	Itinerant	1	82 a.C.
RRC 372/1	A. Postumius Albinus	Roma	7	81 a.C.
RRC 374/1	Q. Caecilius Metellus Pius	Nord d'Itàlia	1	81 a.C.
RRC 374/2	Q. Caecilius Metellus Pius	Nord d'Itàlia	1	81 a.C.
RRC 378/1c	C. Marius Capito	Roma	1	81 a.C.
RRC 379/2	L. Procius	Roma	4	80 a.C.
RRC 380/1	C. Publicius	Roma	3	80 a.C.
RRC 382/1a	C. Naevius Balbus	Roma	6	79 a.C.
RRC 383/1	Tiberius Claudius Nero	Roma	8	79 a.C.
RRC 384/1	L. Papius	Roma	5	79 a.C.
RRC 385/3	M. Volteius	Roma	1	78 a.C.
RRC 387/1	L. Rutilius Flaccus	Roma	1	77 a.C.
RRC 388/1b	P. Satrienus	Roma	2	77 a.C.
RRC 390/2	L. Lucretius Trio	Roma	1	76 a.C.
RRC 391/2	C. Egnatius Maximus	Roma	4	75 a.C.
RRC 394/1a	C. Postumius	Roma	1	74 a.C.
TOTAL	200			

Taula 1: Inventari de la Insula 30 d'Empúries

4.2.2. Inventari d'Oristà

La segona ocultació monetària que comentarem és la d'Oristà, que aquesta a diferència de la primera, la Insula 30 d'Empúries, no és totalment homogènia, tenint així tant monedes ibèriques com republicanes. Les monedes ibèriques no estan tan ben estudiades com les romanes, tot i això, d'aquest tresoret hem pogut extreure el MIB concret de cada exemplar, i també afinar en la tipologia de cada una de les monedes, tenint així; trenta-cinc dracmes d'*Emporion*; tres denaris de *Kese*; i set denaris d'*Ausesken*. Així sumant un total de quaranta-cinc monedes ibèriques d'una forquilla cronològica que agafa tot el segle II aC. Pel que fa a les monedes republicanes podem dir que dels cinquanta-vuit exemplars trobem trenta-nou referències catalogràfiques diferents. Tenim molta variabilitat de magistrats emissors, tanmateix la majoria de les monedes venen de la seca de Roma, sumant aquestes un total de cinquanta-dos exemplars, a excepció de dues monedes de la Narbona i quatre del Nord d'Itàlia. La cronologia d'emissió de la totalitat de les monedes, seguint la dinàmica de les altres ocultacions comentades i per comentar, és molt variable, tenint un exemplar, *RRC 44/5*, encunyat l'any 211 aC fins a altres monedes d'emissió coetània a l'horitzó sertorià.

ORISTÀ				
REFERÈNCIA CATALOGRÀFICA	TIPOLOGIA	SECA	QUANTITAT	CRONOLOGIA
MIB 1/225g	Dracma	Emporion	5	200-100 a.C.
MIB 1/237	Dracma	Emporion	14	200-100 a.C.
MIB 1/248	Dracma	Emporion	3	200-100 a.C.
MIB 1/249	Dracma	Emporion	1	200-100 a.C.
MIB 1/239	Dracma	Emporion	1	200-100 a.C.
MIB 1/241	Dracma	Emporion	2	200-100 a.C.
MIB 1/247	Dracma	Emporion	2	200-100 a.C.
MIB 1/240	Dracma	Emporion	1	200-100 a.C.
MIB 1/250a	Dracma	Emporion	4	200-100 a.C.
MIB 1/251b	Dracma	Emporion	2	200-100 a.C.
MIB 47/020a	Denari	Kese	3	180-160 a.C.
MIB 56/ 01	Denari	Ausesken	7	180-160 a.C.
TOTAL	45			

REFERÈNCIA CATALOGRÀFICA	MAGISTRATS	SECA	QUANTITAT	ANY/S
RRC 44/5	Anònim	Roma	3	211 a.C.
RRC 197/1a	Anònim	Roma	1	157-156 a.C.
RRC 210/1	C. Iunius	Roma	1	149 a.C.
RRC 217/1	C. Terentius Lucanus	Roma	2	147 a.C.
RRC 219/1a	C. Antestius	Roma	1	146 a.C.
RRC 236/1a	M. Baebius Tampilus	Roma	1	137 a.C.
RRC 237/1a	Cn. Lucretius Trio	Roma	2	136 a.C.
RRC 238/1	L. Antestius Gragulus	Roma	2	136 a.C.
RRC 255/1	M. Acilius	Roma	1	130 a.C.
RRC 256/1	Q. Caecilius Metellus	Roma	1	130 a.C.
RRC 267/1	T. Quinctius Flaminius	Roma	1	126 a.C.
RRC 275/1	M. Fannius	Roma	1	123 a.C.
RRC 280/1	M. Tullius	Roma	1	120 a.C.
RRC 281/1	M. Furius Philus	Roma	1	119 a.C.
RRC 282/2	Cn. Domitius Ahenobarbus / L. Licinius Crassus / L. Cosconius	Narbona	1	118 a.C.
RRC 282/4	Cn. Domitius Ahenobarbus / L. Licinius Crassus / L. Pomponius	Narbona	1	118 a.C.
RRC 289/1	M. Cippius	Roma	2	115-114 a.C.
RRC 300/1	C. Claudius Pulcher	Roma	1	110-109 a.C.
RRC 302/1	L. Flaminius Chilo	Roma	2	109-108 a.C.
RRC 306/1	L. Valerius Flaccus	Roma	2	108-107 a.C.
RRC 308/1a	M. Herennius	Roma	3	108-107 a.C.
RRC 326/1	C. Fundanius	Roma	1	101 a.C.
RRC 328/1	P. Servilius Rullus	Roma	2	100 a.C.
RRC 337/2c	D. Iunius Silanus	Roma	1	91 a.C.
RRC 340/1	L. Calpurnius Piso Frugi	Roma	1	90 a.C.
RRC 342/5b	C. Vibius Pansa	Roma	2	90 a.C.
RRC 345/1	Cn. Cornelius Lentulus Clodianus	Roma	2	88 a.C.
RRC 350A/2	C. Gargonius / Ogul[nius] / M. Ver[gilius]	Roma	1	86 a.C.
RRC 353/1a	M. Fonteius	Roma	2	85 a.C.
RRC 354/1	C. Licinius Macer	Roma	1	84 a.C.
RRC 364/1a	Q. Antonius Balbus	Roma	1	83-82 a.C.
RRC 363/1d	L. Marcus Censorinus	Roma	1	82 a.C.
RRC 366/3b	C. Annius / L. Fabius Hispaniensis	Nord d'Itàlia	3	82-81 a.C.
RRC 366/2a	C. Annius / L. Fabius Hispaniensis	Nord d'Itàlia	1	82-81 a.C.
RRC 379/2	L. Proclius	Roma	3	80 a.C.
RRC 383/1	Tiberius Claudius Nero	Roma	1	79 a.C.
RRC 387/1	L. Rutilius Flaccus	Roma	2	77 a.C.
RRC 388/1a	P. Satrienus	Roma	1	77 a.C.
RRC 394/1a	C. Postumius	Roma	1	74 a.C.
TOTAL	58			

Taula 2: Inventari d'Oristà

4.2.3. Inventari del Canal d'Urgell

El tresoret del Canal d'Urgell és el més menut que tenim, aquest consta de quatre monedes, tenint un exemplar ibèric, concretament un denari de *Bolskan* amb una cronologia orientativa de mitjan segle II aC. A la vegada que disposa de tres denaris republicans, procedents tots tres de Roma, i de tres magistrats emissors diferents.

CANAL D'URGELL				
REFERÈNCIA CATALOGRÀFICA	TIPOLOGIA	SECA	QUANTITAT	CRONOLOGIA
MIB 79/02	Denari	Bolskan	1	160-140 a.C.
TOTAL	1			
REFERÈNCIA CATALOGRÀFICA	MAGISTRATS	SECA	QUANTITAT	ANY/S
RRC 233/1	P. (Aelius) Paetus	Roma	1	138 a.C.
RRC 273/1	Q. Fabius Labeo	Roma	1	124 a.C.
RRC 350/A2	C. Gargonius / Orgul[nius] / M. Ver[gilius]	Roma	1	86 a.C.
TOTAL	3			

Taula 3: Inventari del Canal d'Urgell

4.2.4. Inventari del Camp de les Lloses

El quart inventari a tractar, el del Camp de les Lloses, és un clar exemple del que ja s'ha comentat en aquest TFG de la manca d'estudis dels denaris ibèrics i la poca conservació, o falta d'estudi, que hi ha en alguns dels tresorets. Realment podem extreure poca informació d'aquesta ocultació, ja que no ha estat estudiada en profunditat, tan sols i amb l'ajut de David Martínez Chico, el meu tutor del TFG, vam poder identificar les primeres sigles del *MIB* o referència catalogràfica, però no precisar la moneda concreta. Pel que fa a la tipologia, totes considerades unitats, trobem; quinze monedes de *Lauro*; deu monedes d'*Iltirta*; cinc monedes d'*Untikesken*; dues monedes d'*Ausesken*; dues monedes d'*Eustibaikula*; dues monedes de *Seteisken*; una moneda d'*Arketurki*; una moneda de *Bolskan*; una moneda de *Kelse*; una moneda de *Laiesken*; i finalment una moneda de *Saiti*. Per tant, dins aquest tresoret, tenim quaranta-una monedes ibèriques d'onze seqües diferents i d'una cronologia indeterminada al no tenir la referència catalogràfica concreta.

EL CAMP DE LES LLOSES				
REFERÈNCIA CATALOGRÀFICA	TIPOLOGIA	SECA	QUANTITAT	CRONOLOGIA
MIB 54/???	Unitat	Lauro	15	
MIB 67/???	Unitat	Iltirta	10	
MIB 57/???	Unitat	Untikesken	5	
MIB 56/???	Unitat	Ausesken	2	
MIB 59/???	Unitat	Eustibaikula	2	
MIB 71/???	Unitat	Seteisken	2	
MIB 61/???	Unitat	Arketurki	1	
MIB 79/???	Unitat	Bolskan	1	
MIB 69/???	Unitat	Kelse	1	
MIB 54/???	Unitat	Laiesken	1	
MIB 30/???	Unitat	Saiti	1	
TOTAL	41			

Taula 4: Inventari d'El Camp de les Lloses

4.2.5. Inventari del Far d'Empordà

Finalment, l'últim inventari a comentar, el més abundant en exemplars, és el tresoret de l'Alt Empordà, acotat dins el municipi del Far d'Empordà. Aquesta ingent ocultació, entre monedes ibèriques i republicanes, suma un total de mil cent seixanta-una monedes. Havent-hi trenta-un exemplars ibèrics, concretament; deu dracmes emporitanes; i vint-i-una monedes de *Kese*. La cronologia d'aquests exemplars, pel cas dels procedents d'*Emporion* rondan al

voltant del segle II aC, però les que són denaris de *Kese* se situen dins una forquilla cronologia que va del 195 aC al 170 aC.

Un cop comentats els exemplars ibèrics passarem a parlar de les monedes republicanes, de les que disposem dues-centes tretze referències catalogràfiques diferents, i tot i ser la immensa majoria denaris republicans, fer notar la presència de vuit quinaris romans, amb cinc referències catalogràfiques diferents; *RRC 333/1*; *RRC 340/2d*; *RRC 343/2b*; *RRC 345/2*; *RRC 373/1a*. Pel que fa a la procedència de les monedes, o les seques originàries, veiem que la majoria de les monedes venen de Roma, concretament mil setanta-set exemplars, ara bé també veiem procedències de diferents seques com; sis exemplars de la Narbona; vint-i-tres exemplars de caràcter itinerant; un exemplar de Sicília; tres de Marsella; i vint del Nord d'Itàlia. Sumant així mil cent trenta monedes republicanes dins aquest tresoret. La ocultació del Far d'Empordà, en ser un tresoret amb molts exemplars, i per tant també té molts magistrats emissors diferents. La cronologia de les monedes és molt variada, tenint diversos exemplars que van des de finals del segle III aC fins monedes que, actualment, l'any d'encunyació se situa com a posterior al conflicte sertorià. Ara bé, el gran gruix de monedes venen donades pels anys que passen dins la forquilla dels anys 155 aC fins al 71 aC.

EL FAR D'EMPORDÀ				
REFERÈNCIA CATALOGRÀFICA	TIPOLOGIA	SECA	QUANTITAT	CRONOLOGIA
MIB 1/235	Dracma	Emporion	8	200-100 a.C.
MIB 1/239	Dracma	Emporion	1	200-100 a.C.
MIB 1/249a	Dracma	Emporion	1	200-100 a.C.
MIB 46/019	Denari	Kese	21	195-170 a.C.
TOTAL	31			
REFERÈNCIA CATALOGRÀFICA	MAGISTRATS	SECA	QUANTITAT	ANY/S
RRC 53/2	Anònim	Roma	11	211 a.C.
RRC 50/2	Anònim	Roma	1	209-208 a.C.
RRC 73/1	Anònim	Sicília	1	209-208 a.C.
RRC 77/1	Anònim	Itinerant	8	209-208 a.C.
RRC 105/3	Anònim	Itinerant	1	209 a.C.
RRC 130/1a	Anònim	Itinerant	1	206-200 a.C.
RRC 169/1	Anònim	Itinerant	1	199-170 a.C.
RRC 136/1	Anònim	Roma	1	194-190 a.C.
RRC 141/1	Anònim	Roma	1	189-180 a.C.
RRC 152/1b	Sextus Q[uintilius]	Roma	1	189-180 a.C.
RRC 153/1	Cn. Calpurnius	Roma	2	189-180 a.C.
RRC 154/1	L. Coelius	Roma	2	189-180 a.C.
RRC 158/1	Anònim	Roma	2	179-170 a.C.
RRC 187/1	(Furius) Purpurio	Roma	3	169-158 a.C.
RRC 197/1a	Anònim	Roma	8	157-156 a.C.
RRC 199/1a	(Atilius) Saranus	Roma	1	155 a.C.
RRC 201/1	C. Scribonius	Roma	2	154 a.C.
RRC 203/1a	C. Maianius	Roma	1	153 a.C.
RRC 204/1	L. Saufeius	Roma	2	152 a.C.
RRC 205/1	P. Cornelius Sulla	Roma	3	151 a.C.
RRC 206/1	Safo	Roma	3	150 a.C.
RRC 207/1	(Decimus) Flavius	Roma	5	150 a.C.
RRC 208/1	(Pinarius) Natta	Roma	5	149 a.C.
RRC 210/1	C. Inius	Roma	4	149 a.C.
RRC 214/1e	M. Atilius Saranus	Roma	1	148 a.C.
RRC 215/1	Q. Marcius Libo	Roma	3	148 a.C.
RRC 216/1	L. Sempronius Pitio	Roma	4	148 a.C.
RRC 217/1	C. Terentius Lucanus	Roma	1	147 a.C.
RRC 218/1	L. Cupienius	Roma	1	147 a.C.
RRC 219/1e	C. Antestius	Roma	4	146 a.C.
RRC 220/1	M. Iunius	Roma	4	145 a.C.
RRC 222/1	Anònim	Roma	1	143 a.C.
RRC 223/1	C. Curiatius Trigemini	Roma	1	142 a.C.
RRC 226/1a	C. Titinius	Roma	2	141 a.C.
RRC 228/2	C. Valerius Flaccus	Roma	1	140 a.C.
RRC 230/1	A. Spur[us]	Roma	1	139 a.C.
RRC 231/1	C. Renius	Roma	8	138 a.C.
RRC 232/1	Cn. Gellius	Roma	4	138 a.C.
RRC 233/1	P. (Aelius) Paetus	Roma	5	138 a.C.
RRC 234/1	Tiberius Veturius	Roma	4	137 a.C.
RRC 235/1a	Sextus Pompeius	Roma	3	137 a.C.
RRC 236/1f	M. Baebius Tampilus	Roma	6	137 a.C.
RRC 237/1a	Cn. Lucretius Trio	Roma	14	136 a.C.
RRC 238/1	L. Antestius Gargulus	Roma	9	136 a.C.
RRC 239/1	C. Servilius	Roma	6	136 a.C.
RRC 241/1a	L. Trebanius	Roma	2	135 a.C.
RRC 242/1	C. Minicius Augurinus	Roma	1	135 a.C.
RRC 243/1	Tiberius Minicius	Roma	1	134 a.C.
RRC 244/1	C. Aburius Geminus	Roma	2	134 a.C.
RRC 245/1	M. Marcius	Roma	5	134 a.C.
RRC 247/1	P. Calpurnius	Roma	2	133 a.C.
RRC 249/1	P. Maenius Ant[ias]	Roma	8	132 a.C.
RRC 252/1	L. Postumius Albinus	Roma	1	131 a.C.
RRC 253/1	L. Opimius	Roma	5	131 a.C.
RRC 254/1	M. Opimius	Roma	2	131 a.C.
RRC 255/1	M. Acilius	Roma	2	130 a.C.
RRC 256/1	Q. Caecilius Metellus	Roma	1	130 a.C.
RRC 257/1	M. Vargunteius	Roma	4	130 a.C.
RRC 259/1	Q. (Marcius) Philippus	Roma	1	129 a.C.
RRC 260/1	T. Cloelius	Roma	1	128 a.C.
RRC 261/1	Cn. Domitius	Roma	2	128 a.C.
RRC 263/1b	M. Caecilius Metellus	Roma	1	127 a.C.
RRC 265/1	Q. Fabius Maximus	Roma	1	127 a.C.
RRC 266/1	C. Cassius	Roma	5	126 a.C.

Taula 5.1: Inventari del Far d'Empordà

RRC 267/1	T. Quinctius Flaminius	Roma	1	126 a.C.
RRC 268/1b	N. Fabius Pictor	Roma	1	126 a.C.
RRC 270/1	M. Porcius Laeca	Roma	5	125 a.C.
RRC 271/1	Mn. Acilius Balbus	Roma	1	125 a.C.
RRC 273/1	Q. Fabius Labeo	Roma	14	124 a.C.
RRC 274/1	C. Porcius Cato	Roma	10	123 a.C.
RRC 275/1	M. Fannius	Roma	11	123 a.C.
RRC 276/1	M. Papirius Carbo	Roma	7	122 a.C.
RRC 277/1	Q. Minucius Rufus	Roma	8	122 a.C.
RRC 278/1	C. Plautius	Roma	4	121 a.C.
RRC 279/1	Cn. Papirius Carbo	Roma	5	121 a.C.
RRC 280/1	M. Tilius	Roma	7	120 a.C.
RRC 281/1	M. Furius Philus	Roma	10	119 a.C.
RRC 282/1	Cn. Domitius Ahenobarbus / M. Aurelius Scaurus / L. Licinius Crassus	Narbona	1	118 a.C.
RRC 282/2	Cn. Domitius Ahenobarbus / L. Licinius Crassus / L. Cosconius	Narbona	1	118 a.C.
RRC 282/3	Cn. Domitius Ahenobarbus / L. Licinius Crassus / C. Malleolus	Narbona	3	118 a.C.
RRC 282/5	Cn. Domitius Ahenobarbus / L. Licinius Crassus / L. Porcius Licinus	Narbona	1	118 a.C.
RRC 283/1a	Q. Marcus	Roma	1	118-117 a.C.
RRC 284/1a	Q. Caecilius Metellus / Cn. Fulvius / M. Calidius	Roma	4	117-116 a.C.
RRC 284/1b	Q. Caecilius Metellus / Cn. Fulvius / M. Calidius	Roma	2	117-116 a.C.
RRC 285/1	Cn. Domitius Ahenobarbus / Q. Curtius / M. Silanus	Roma	4	116-115 a.C.
RRC 285/2	Cn. Domitius Ahenobarbus / Q. Curtius / M. Silanus	Roma	3	116-115 a.C.
RRC 286/1	M. Sergius Silus	Roma	11	116-115 a.C.
RRC 287/1	Anònim	Roma	3	115-114 a.C.
RRC 289/1	M. Cipiut	Roma	13	115-114 a.C.
RRC 291/1	Mn. Aemilius Lepidus	Roma	6	114-113 a.C.
RRC 293/1	L. Marcus Philippus	Roma	2	113-112 a.C.
RRC 294/1	T. Didius	Roma	2	113-112 a.C.
RRC 296/1a	Cn. Cornelius Blasio	Roma	10	112-111 a.C.
RRC 297/1a	Ti. Q[uintius?]	Roma	2	112-111 a.C.
RRC 298/1	L. Caesius	Roma	1	112-111 a.C.
RRC 299/1a	Appius Claudius Pulcher / T. Manlius Mancinus / Q. Urbinus	Roma	4	111-110 a.C.
RRC 299/1b	Appius Claudius Pulcher / T. Mal. / Q. Ubrinus	Roma	8	111-110 a.C.
RRC 300/1	C. Claudius Pulcher	Roma	10	110-109 a.C.
RRC 301/1	P. Porcius Laeca	Roma	4	110-109 a.C.
RRC 302/1	L. Flaminius Chilo	Roma	19	109-108 a.C.
RRC 304/1	L. Memmius	Roma	2	109-108 a.C.
RRC 305/1	Q. Lutatius Cerco	Roma	4	109-108 a.C.
RRC 306/1	L. Valerius Flaccus	Roma	5	108-107 a.C.
RRC 307/1b	Mn. Fonteius	Roma	3	108-107 a.C.
RRC 308/1a	M. Herennius	Roma	6	108-107 a.C.
RRC 311/1a	L. Cornelius Scipio Asiaticus	Roma	5	106 a.C.
RRC 312/1	C. Sulpicius	Roma	5	106 a.C.
RRC 313/1b	L. Memmius Gal.	Roma	2	106 a.C.
RRC 314/1b	L. Aurelius Cotta	Roma	1	105 a.C.
RRC 316/1	L. Thorius Balbus	Roma	19	105 a.C.
RRC 317/3b	L. Appuleius Saturninus	Roma	11	104 a.C.
RRC 318/1a	C. Coelius Caldus	Roma	2	104 a.C.
RRC 318/1b	C. Coelius Caldus	Roma	3	104 a.C.
RRC 319/1	Q. Minucius Thermus	Roma	13	103 a.C.
RRC 320/1	L. Iulius Caesar	Roma	5	103 a.C.
RRC 321/1	L. Cassius Caecianus	Roma	3	102 a.C.
RRC 322/1a	C. Fabius	Roma	2	102 a.C.
RRC 233/1b	C. Fabius	Roma	2	102 a.C.
RRC 323/1	L. Iulius	Roma	3	101 a.C.
RRC 324/1	M. Lucilius Rufus	Roma	9	101 a.C.
RRC 325/1b	L. Sentius	Roma	4	101 a.C.
RRC 326/1	C. Fundanius	Roma	2	101 a.C.
RRC 327/1	M. Servilius	Roma	1	100 a.C.
RRC 328/1	P. Servilius Rullus	Roma	8	100 a.C.
RRC 329/1a	P. Cornelius Lentulus Marcellinus	Roma	2	100 a.C.
RRC 333/1*	C. Egnatius	Roma	2	97 a.C.
RRC 334/1	L. Pomponius Molo	Roma	1	97 a.C.
RRC 335/1b	L. Caecilius Metellus / C. Publicius Malleolus	Roma	6	96 a.C.
RRC 335/1c	L. Caecilius Metellus / C. Publicius Malleolus	Roma	2	96 a.C.
RRC 335/2	L. Caecilius Metellus / C. Publicius Malleolus	Roma	1	99-96 a.C.
RRC 335/3c	L. Caecilius Metellus / C. Publicius Malleolus	Roma	6	96 a.C.
RRC 335/3f	L. Caecilius Metellus / C. Publicius Malleolus	Roma	1	96 a.C.
RRC 336/1b	C. Allius Bala	Roma	5	92 a.C.
RRC 337/2c	D. Iunius Silanus	Roma	3	91a.C.
RRC 337/2e	D. Iunius Silanus	Roma	2	91a.C.
RRC 337/3	D. Iunius Silanus	Roma	28	91 a.C.
RRC 340/1	L. Calpurnius Piso Frugi	Roma	30	90 a.C.
RRC 340/2d*	L. Calpurnius Piso Frugi	Roma	1	90 a.C.
RRC 341/1	Q. Titius	Roma	16	90 a.C.

Taula 5.2: Inventari del Far d'Empordà

RRC 341/2	Q. Titius	Roma	18	90 a.C.
RRC 342/3a	C. Vibius Pansa	Roma	1	90 a.C.
RRC 342/5b	C. Vibius Pansa	Roma	44	90 a.C.
RRC 342/6a	C. Vibius Pansa	Roma	2	90 a.C.
RRC 343/1a	M. Porcius Cato	Roma	3	89 a.C.
RRC 343/2b*	M. Porcius Cato	Roma	3	89 a.C.
RRC 344/1a	L. Titurius Sabinus	Roma	3	89 a.C.
RRC 344/1b	L. Titurius Sabinus	Roma	8	89 a.C.
RRC 344/1c	L. Titurius Sabinus	Roma	2	89 a.C.
RRC 344/2b	L. Titurius Sabinus	Roma	17	89 a.C.
RRC 344/2c	L. Titurius Sabinus	Roma	2	89 a.C.
RRC 344/3	L. Titurius Sabinus	Roma	15	89 a.C.
RRC 345/2*	Cn. Cornelius Lentulus Clodianus	Roma	1	88 a.C.
RRC 346/1a	C. Marcus Censorinus	Roma	7	88 a.C.
RRC 346/2a	C. Marcus Censorinus	Roma	1	88 a.C.
RRC 348/1	L. Rubrius Dossenus	Roma	58	87 a.C.
RRC 348/2	L. Rubrius Dossenus	Roma	9	87 a.C.
RRC 348/3	L. Rubrius Dossenus	Roma	5	87 a.C.
RRC 349/1	L. Memmius Gal. / C. Memmius Gal.	Roma	9	87 a.C.
RRC 350A/2	C. Gargonius / Ogul[nius] / M. Ver[gilius]	Roma	26	86 a.C.
RRC 351/1	M. Fannius / L. Critonius	Roma	5	86 a.C.
RRC 352/1a	L. Iulius Bursio	Roma	15	85 a.C.
RRC 353/1a	Mn. Fonteius	Roma	6	85 a.C.
RRC 353/1c	Mn. Fonteius	Roma	2	85 a.C.
RRC 353/1d	Mn. Fonteius	Roma	5	85 a.C.
RRC 353/2	Mn. Fonteius	Roma	1	85 a.C.
RRC 354/1	C. Licinius Macer	Roma	14	84 a.C.
RRC 356/1a	P. Furius Crassipes	Roma	1	84 a.C.
RRC 356/1c	P. Furius Crassipes	Roma	3	84 a.C.
RRC 359/2	Lucio Cornelio Sila	Itinerant	3	84-83 a.C.
RRC 357/1b	C. Norbanus	Roma	6	83 a.C.
RRC 364/1d	Q. Antonius Balbus	Roma	14	83-82 a.C.
RRC 360/1b	P. Crepusius / C. Mamilius Limetanus / L. Marcus Censorinus	Roma	3	82 a.C.
RRC 361/1c	P. Crepusius	Roma	11	82 a.C.
RRC 362/1	C. Mamilius Limetanus	Roma	4	82 a.C.
RRC 363/1d	L. Marcus Censorinus	Roma	11	82 a.C.
RRC 365/1a	C. Valerius Flaccus	Marsella	3	82 a.C.
RRC 366/1c	C. Annius / L. Fabius Hispaniensis	Nord d'Itàlia	9	82-81 a.C.
RRC 366/3b	C. Annius / L. Fabius Hispaniensis	Nord d'Itàlia	2	82-81 a.C.
RRC 366/4	C. Tarquinius / C. Annius	Nord d'Itàlia	2	82-81 a.C.
RRC 367/5	Lucio Cornelio Sila / L. Manlius Torquatus	Itinerant	6	82 a.C.
RRC 372/1	A. Postumius Albinus	Roma	5	81 a.C.
RRC 372/2	A. Postumius Albinus	Roma	8	81 a.C.
RRC 373/1a*	Anònim	Itinerant	1	81 a.C.
RRC 374/1	Q. Caecilius Metellus Pius	Nord d'Itàlia	7	81 a.C.
RRC 377/1	L. Volumnus	Roma	1	81 a.C.
RRC 378/1c	C. Marius Capito	Roma	1	81 a.C.
RRC 379/1	L. Procius	Roma	8	80 a.C.
RRC 379/2	L. Procius	Roma	4	80 a.C.
RRC 380/1	C. Publicius	Roma	6	80 a.C.
RRC 382/1b	C. Naevius Balbus	Roma	15	79 a.C.
RRC 383/1	Tiberius Claudius Nero	Roma	5	79 a.C.
RRC 384/1	L. Papius	Roma	10	79 a.C.
RRC 385/1	M. Volteius	Roma	3	78 a.C.
RRC 385/2	M. Volteius	Roma	3	78 a.C.
RRC 385/3	M. Volteius	Roma	5	78 a.C.
RRC 385/4	M. Volteius	Roma	8	78 a.C.
RRC 385/5	M. Volteius	Roma	1	78 a.C.
RRC 386/1	L. Cassius Longinus	Roma	5	78 a.C.
RRC 387/1	L. Rutilius Flaccus	Roma	4	77 a.C.
RRC 388/1b	P. Satrienus	Roma	6	77 a.C.
RRC 389/1	L. Rustius	Roma	2	76 a.C.
RRC 390/1	L. Lucretius Trio	Roma	1	76 a.C.
RRC 390/2	L. Lucretius Trio	Roma	3	76 a.C.
RRC 393/1a	Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus	Itinerant	2	76-75 a.C.
RRC 391/1b	C. Egnatius Maximus	Roma	1	75 a.C.
RRC 391/2	C. Egnatius Maximus	Roma	2	75 a.C.
RRC 391/3	C. Egnatius Maximus	Roma	2	75 a.C.
RRC 392/1a	L. Farsuleius Mensor	Roma	2	75 a.C.
RRC 392/1b	L. Farsuleius Mensor	Roma	1	75 a.C.
RRC 394/1a	C. Postumius	Roma	13	74 a.C.
RRC 395/1	L. Cossutius	Roma	3	74 a.C.
RRC 400/1b	L. Axius Naso	Roma	1	71 a.C.
RRC 401/1	Mn. Aquilius	Roma	6	71 a.C.
TOTAL	1130	*Quinari		

Taula 5.3: Inventari del Far d'Empordà

4.3. Anàlisi arqueològic

4.3.1. Any i procedència de l'excavació

S'ha de dir que no tots els tresorets que estem analitzant han sigut rescatats fruit d'una metodologia arqueològica, fet que ens ha fet perdre gran part de la informació necessària per interpretar correctament les troballes numismàtiques. Per tant, davant la impossibilitat de contextualitzar correctament els tresorets, em dedicaré a citar la poca informació que tenim referent a certes troballes.

Per aquest apartat començarem comentant el conjunt monetari més gros, el de l'Alt Empordà, que tal com diu Amela Valverde (2021: 144) fou "*descubierto en un lugar indeterminado de la comarca del Alt Empordà*". Cal dir, que la pàgina web de *numismatics.org*, situa la troballa al Far d'Empordà⁷ fet que quadraria prou bé amb la descripció que fa Joan Vilaret (1976: 47), que a la vegada ens situa cronològicament l'any de descoberta del tresorets i diu "*un lot de monedes antigues de plata, que havien estat trobades vers l'any 1928*".

La troballa d'Oristà presenta un panorama molt semblant a l'anterior, tot i que aquest se li suma la incertesa de l'any de descobriment. Tan sols podem dir, gràcies a la descripció de Joan Villaronga i Jaume Benages (1987-1988: 41) que el tresoret és "*una troballa de monedes d'argent, provinent pel que sembla el terme d'Oristà on estava guardada gelosament des de feia anys, més de seixanta, per un descendent del seu descobridor*". És mitjanant aquestes dades, amb les que Amela Valverde (2021: 148) fa una estimació, i diu "*es posible que este ocultamiento fuera hallado a principios de los años 1920s*".

El tercer tresoret, del Canal d'Urgell, ja Marta Campo (1996: 133-134) mitjançant una nota manuscrita, ens posa en contacte amb la realitat i ens diu "*queda claro que el descubrimiento del tesoro tuvo lugar durante las obras de construcción del Canal de Urgel, aunque no se citan ni la fecha ni el lugar exacte del recorrido del canal en que se realizó el hallazgo. [...] Las obras no se realizaron hasta mediados del XIX. Concretamente se iniciaron en noviembre de 1853 y terminaron en noviembre de 1861. Por lo tanto, aunque el autor de la nota no indica la fecha de descubrimiento, el hecho de que las cuatro monedas fueran entregadas a D. Ramón Riu de Tárrega el 6 de junio de 1860, nos hace situar la fecha del hallazgo entre noviembre de 1853 y junio de 1860*".

---

⁷ <http://numismatics.org/chrr/id/EMP>

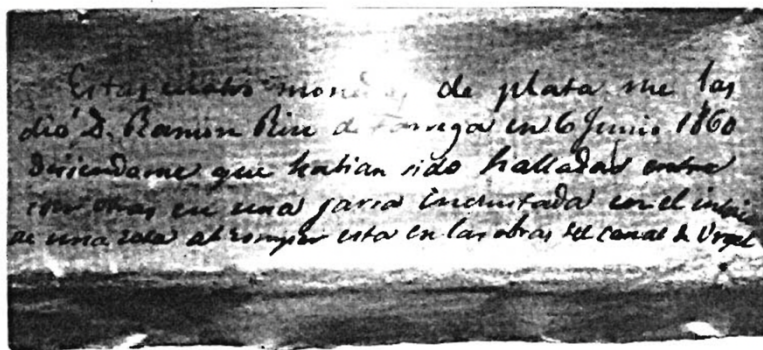

Figura 3: Nota manuscrita de la notícia de la troballa del Canal d'Urgell (Campo 1996: 137)

Pel que fa al lloc d'aflorament de l'ocultació tenim molts mals de cap per situar l'origen de la troballa, de fet Marta Campo ja fa una extensa descripció dels 144 kilòmetres que té el canal, però també ens diu “*determinar el lugar exacto del recorrido de Canal de Urgel en que se realizó el hallazgo es imposible. Sin embargo, el hecho de que las monedas hubieses estado en manos de D. Ramón Riu de Tárrega, población situada a tan solo unos kilómetros en línea recta del canal, hace pensar que el hallazgo debió realizarse no lejos de este núcleo urbano, quizás entre los ríos Sió y Corb.*”

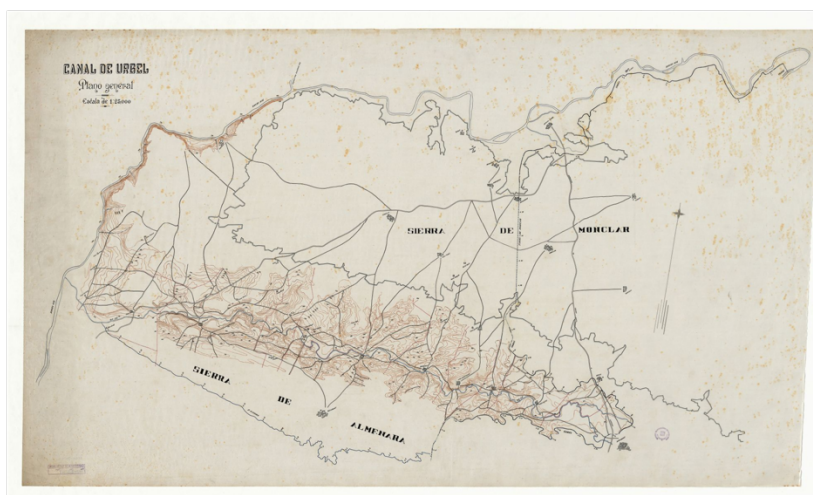

Figura 4: Plànol topogràfic del Canal d'Urgell entre Albatàrrec, Balaguer, la Guàrdia i les Borges Blanques (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya)

La següent troballa, del Camp de les Lloses és quelcom peculiar, ja que hi ha constància del lloc concret de trobada, però tal com diu Amela Valverde (2021: 154-155), “*en ningún lugar se recuerda la fecha de descubrimiento de este conjunto. [...] Tesoro compuesto, a diferencia de los anteriores, formados por monedas de plata, por 41 bronzes ibéricos, la mayor parte de los cuales perteneces a cecas layetanas e ilergetes, documentado en el ámbito 33 del edificio B, en el nivel fundacional.*”

Figura 5: Unitats dels diferents tallers monetals documentades a l'ocultació monetària (Duran et al. 2017: 36)

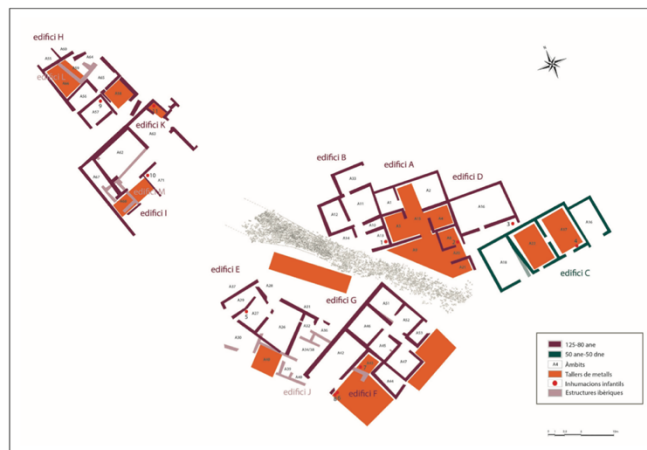

Figura 6: Planta del jaciment amb la ubicació dels espais metal·lúrgics i les inhumacions infantils (Duran et al. 2017: 20)

En últim lloc, tenim el tresoret pertinent a la Insula 30 d'Empúries, que per sort aquest sí que el tenim ben documentat, ja que es descobrí durant el juliol del 70è Curs d'Arqueologia d'Empúries, l'any 2016. I tal com Marta Campo (2016: 8) diu “*el tesoro de denarios que aquí presentamos se halló durante los trabajos de excavación en uno de los ámbitos situados en la fachada meridional de la Ínsula 30, que forma parte del sector identificado como cuadro 36000, localizado en el extremo sudoeste del bloque*”.

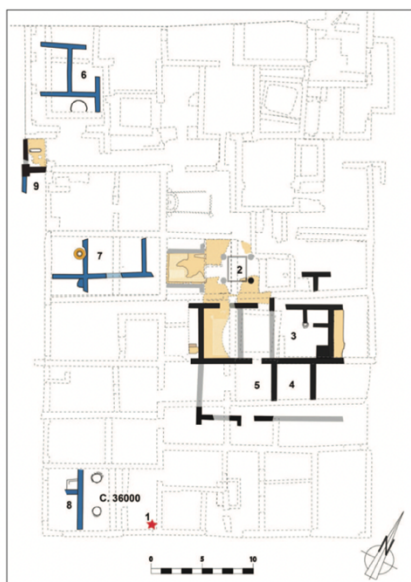

Figura 7: Estructures de cronologia tardorepublicana documentades en les excavacions del terç central i meridional de la Insula 30. El número 1 indica el lloc de troballa del tresoret dels denaris republicans, en l'angle SE del quadre 36000 de la Insula 30. (Campo et al. 2016: 8)

Figura 8: Excavació de l'àmbit E del quadre 36000 de la Insula 30. En el fons de la imatge l'estrella indica el lloc on va aparèixer el tresoret de denaris. (Campo et al. 2016: 13)

Figura 9: Recipient ceràmic on es varen trobar el tresoret de la Insula 30 d'Empúries. (Campo et al. 2016: 14)

4.4. Procedència de les monedes

Pel que fa a la procedència del lloc d'encunyació de les monedes veig de vital importància fer una distinció dels denaris, i quinaris, republicans i les monedes, o unitats, ibèriques. Ara bé, tot i tenir més de mil cinc-centes monedes estudiades, s'ha d'entendre que aquestes no conformen l'espectre complet del qual en un dia haguessin sigut, o seran, la totalitat dels tresorets associats a la Guerra de Sertori a l'actual Catalunya. El que veurem en aquests diagrames, tant de barres com de sectors, és una generalització de monedes procedents de Roma, amb certes excepcions, almenys pel que fa als denaris romans, de; Narbona; Marsella; Nord d'Itàlia; Sicília 2; o de seques de caràcter itinerant. Dintre del món de les seques ibèriques, tot i tenir molta més variabilitat d'origen, també tenim moltes menys monedes estudiades, fet que ja es veurà reflectit en els diagrames. Tan sols esmentar les seques ibèriques que són; *Emporion; Kese; Ausesken; Bolskan; Lauro; Iltirta; Untikesken; Eustibaikula; Seteiskan; Arketurki; Kelse; Laiesken; Saiti.*

Com ja s'ha comentat varies vegades al llarg d'aquest TFG, m'hagués agradat aprofundir o fer més recerca en certs aspectes d'aquest estat de la qüestió, i un d'ells seria l'ús de la moneda entre els pobladors de la península Ibèrica, i en aquest cas de l'actual Catalunya. Com ja ens diu Amela Valverde (2021: 150), “*con otras ocultaciones que hemos mencionado al principio de este trabajo, se documenta que en Catalunya la moneda romana es la dominante, teniendo un carácter puramente residual los denarios ibéricos*”, per tant, seria interessant estudiar o mirar d'interpretar aquells tresorets amb alta presència de moneda ibèrica, per tal de mirar d'esbrinar els motius pels quals es generen certs tresorets, o fins i tot de qui havien estat aquests abans de ser segellats.

Tan sols dir que a l'hora de presentar els diagrames, i per tal de seguir un mínim fil conductor, ho farem en base la grandària dels tresorets, sent els primers aquells amb pocs exemplars i els últims els que contenen més monedes, o com a mínim més exemplars estudiats.

4.4.1. Diagrames de l'ocultació monetària del Canal d'Urgell

D'aquesta ocultació, la procedent del Canal d'Urgell, que tan sols consta de quatre monedes, poc tenim a comentar més enllà de què un 75% dels exemplars procedeixen de Roma, mentre que l'únic exemplar ibèric ve de la seca de *Bolskan*.

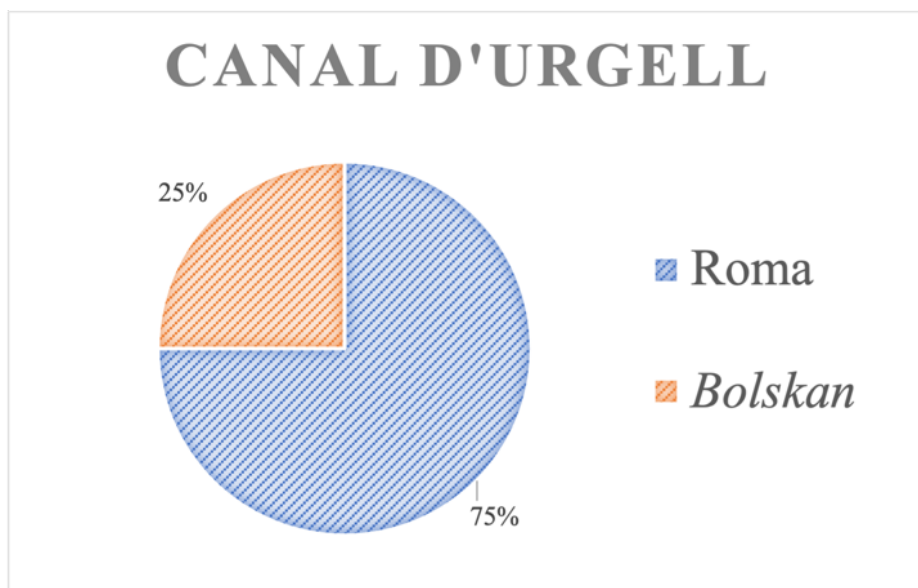

Figura 10: Diagrama de sector del tresoret del Canal d'Urgell.

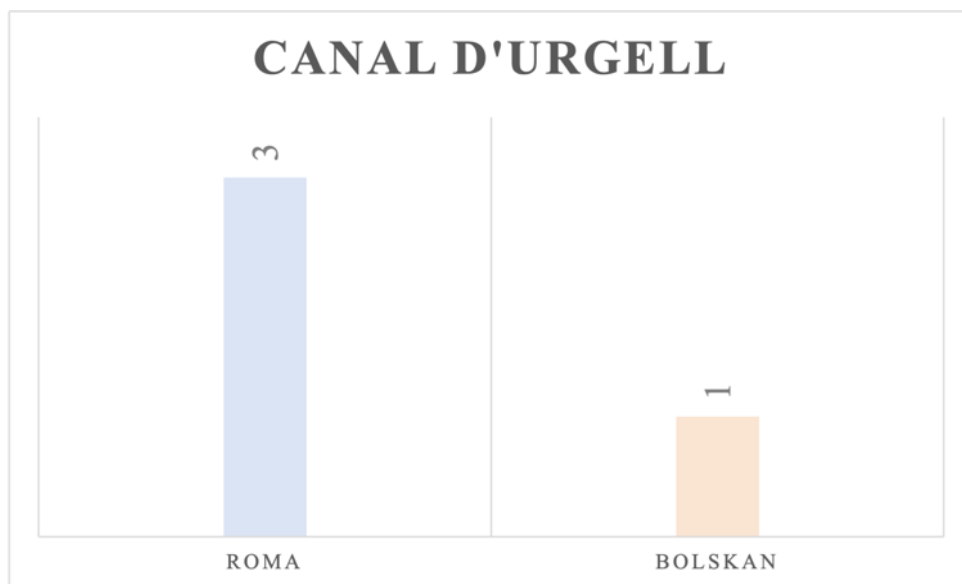

Figura 11: Diagrama de barres del tresoret del Canal d'Urgell.

4.4.2. Diagrames de l'ocultació monetària del Camp de les Lloses

Aquesta segona ocultació, la del Camp de les Lloses, com ja s'ha comentat anteriorment, és molt interessant pel fet d'estar formada completament per monedes ibèriques d'onze seques diferents. La majoria dels exemplars procedeixen de la seca de *Lauro*, concretament un 37%, seguit per les monedes procedents d'*Iltirta*, amb un 24%, i les d'*Untikesken* amb un 12%. El 27% de les monedes restants procedeixen de vuit seques diferents, sent aquestes; *Eustibaikula* amb un 5% de la representació; *Seteiskan* amb un 5%; *Arketurki* amb un 3%; *Bolskan* amb un 3%; *Kelse* amb un 2%; *Laiessen* amb un 2%; i finalment *Saiti* amb un 2%.

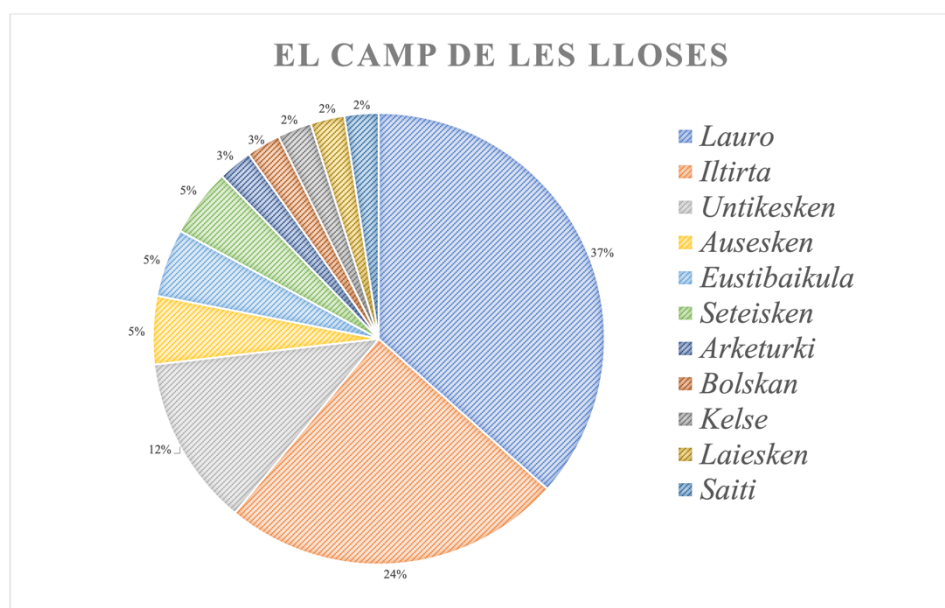

Figura 12: Diagrama de sector del tresoret del Camp de les Lloses.

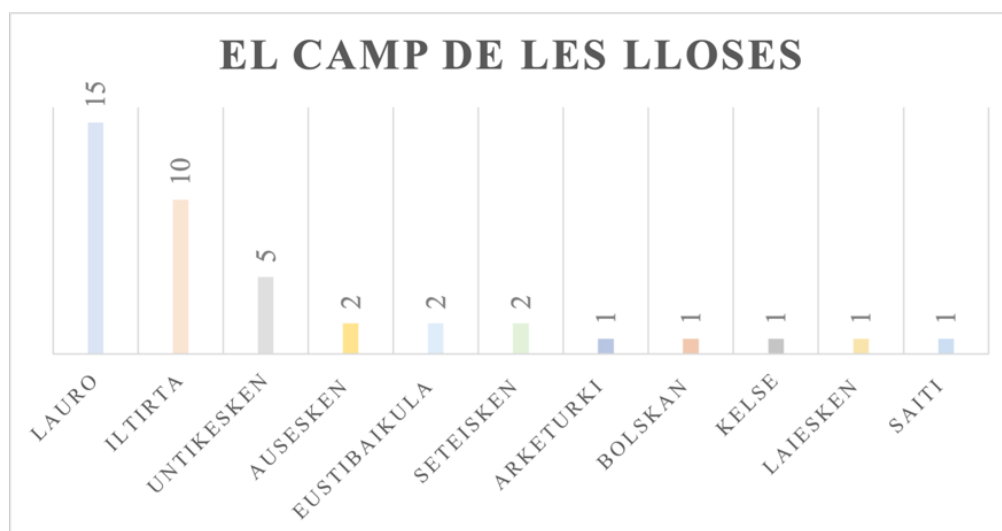
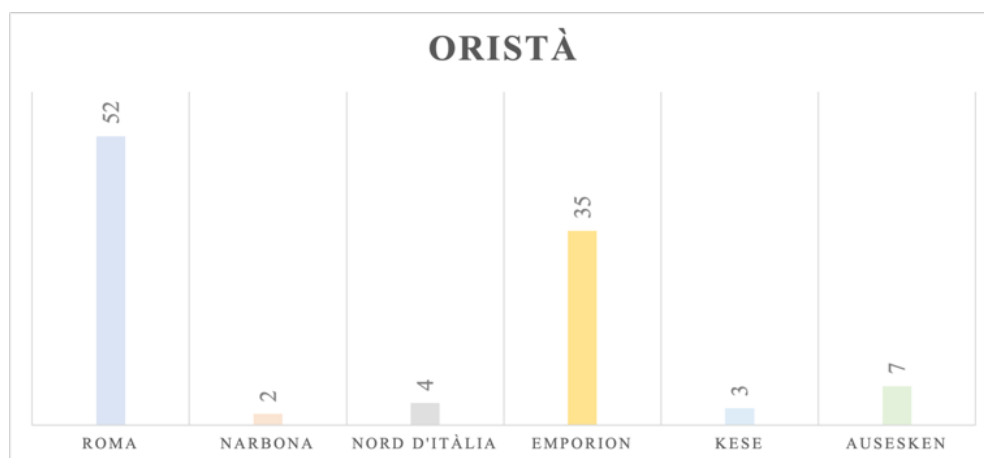
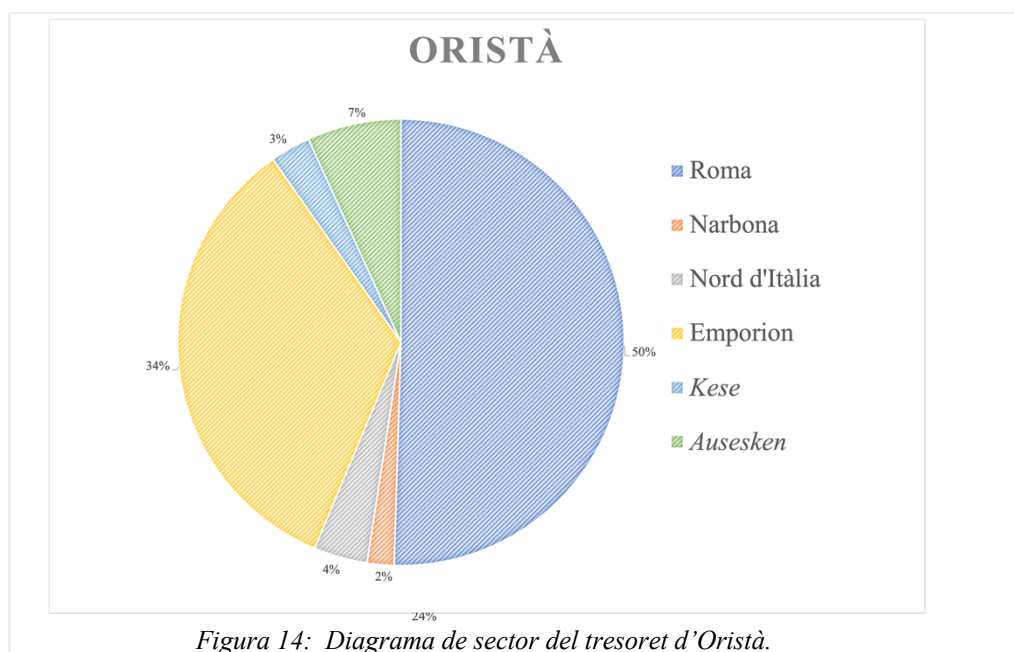

Figura 13: Diagrama de barres del tresoret del Camp de les Lloses.

4.4.3. Diagrames de l'ocultació monetària d'Oristà

L'ocultació monetària d'Oristà està formada majoritàriament per monedes de procedència romana, suposant aquestes just el 50% del tresoret. Les següents monedes més representades, dins aquesta troballa numismàtica, són els exemplars ibèrics procedents de *Bolskan*, sent aquestes un 34% total. Aquest tresoret és interessant per veure la coexistència d'exemplars representatius tan ibèrics com romans, ja que normalment la moneda més representada és la procedent de Roma. També tenim altres llocs d'encunyació, com; Narbona amb un 2%; el Nord d'Itàlia amb un 4%; *Kese* amb un 3%; i finalment *Ausesken* amb un 7%.

4.4.4. Diagrames de l'ocultació monetària de la Insula 30 d'Empúries

La quarta ocultació monetària a comentar, de la Insula 30 d'Empúries, ja consta d'un nombre elevat d'exemplars a comentar. Aquesta troballa numismàtica, en què tots els exemplars són denaris republicans, segueix la tendència general dels tresorers sertorians, així veient com el 89% de les monedes han estat encunyades a Roma. De les monedes restants, un 6% venen del Nord d'Itàlia, mentre que el 5% restant, tenim; un 3% que ve de Narbona; un 1% de caràcter itinerant; i un 1% de Marsella.

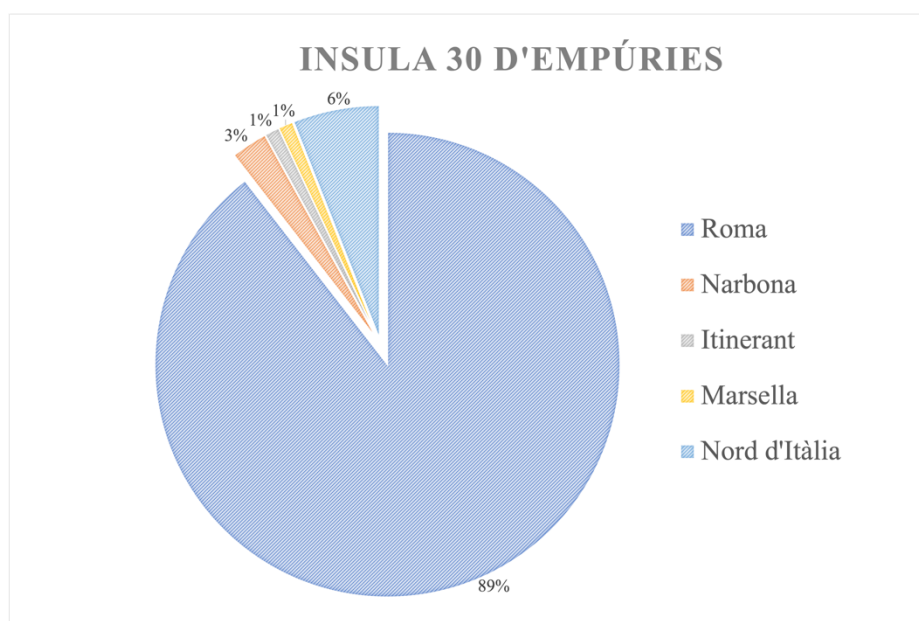

Figura 16: Diagrama de sector del tresoret de la Insula 30 d'Empúries.

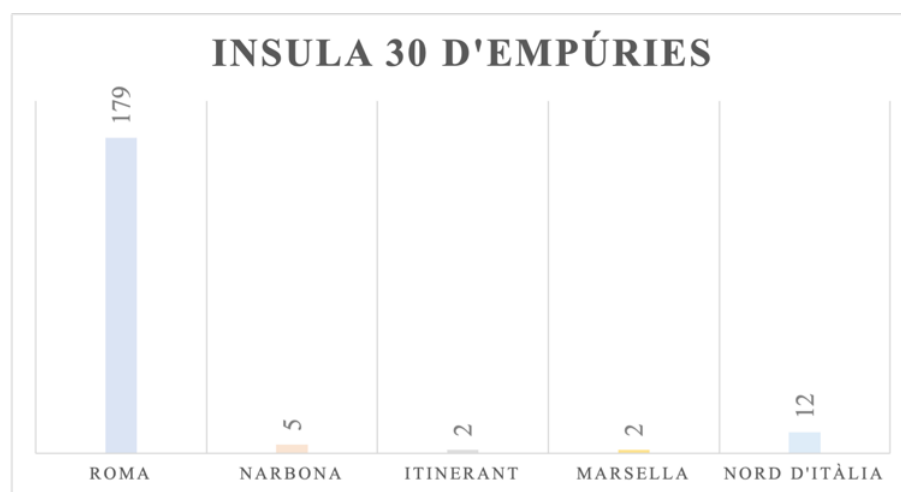

Figura 17: Diagrama de barres del tresoret de la Insula 30 d'Empúries.

4.4.5. Diagrama de l'ocultació monetària del Far d'Empordà

La cinquena ocultació a comentar, la del Far d'Empordà, és la més grossa pel que fa a nombre d'exemplars. En aquest cas concret és quelcom complicat interpretar els percentatges del diagrama de barres (figura 18), ja que aquesta troballa numismàtica està formada per un 93% de monedes encunyades a Roma, fent així que el 7% restant quedi aglutinant en un dels costats de la gràfica. Un dels problemes amb el que m'he trobat és que el full de càlcul arrodoneix certes seqües, en tenir una presència tan ínfima en comparació les procedents de Roma, a una representació del 0%, com; Sicília 2; Narbona; i Marsella. Nogensmenys, les seqües de caràcter itinerant, del Nord d'Itàlia i de *Kese*, cada una d'elles, representen un 2% de l'ocultació monetària.

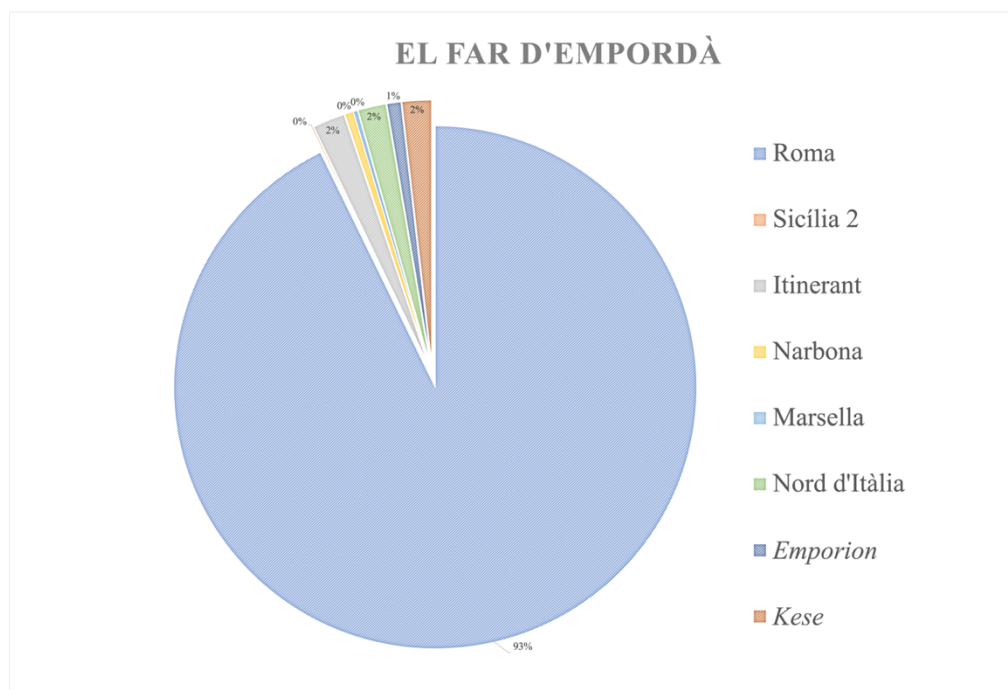

Figura 18: Diagrama de sector del tresoret del Far d'Empordà

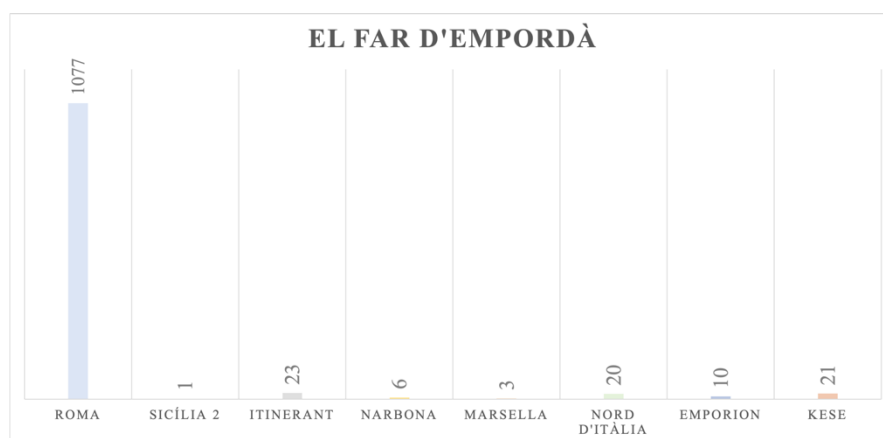

Figura 19: Diagrama de barres del tresoret del Far d'Empordà

4.4.6. Diagrames de totes les ocultacions monetàries del període sertorià

En aquest últim punt tenim dos diagrames, tant de sectors com de barres, en el que surten representats tots els tresorets monetaris anteriorment comentats. Tan sols dir, i a tall de conclusió, que com podem veure la immensa majoria de monedes varen ser encunyades a Roma, tan sols destacant, que el segon nombre de monedes més representatiu, són les procedents d'Emporion, és a dir, d'exemplars ibèrics. Pel que fa a la resta de seques, com ja s'ha anat comentant en els punts anteriors, no veig rellevant reiterar la seva presència en tenir una representació tan ínfima, del 2% o l'1%, dins la totalitat de les ocultacions monetàries.

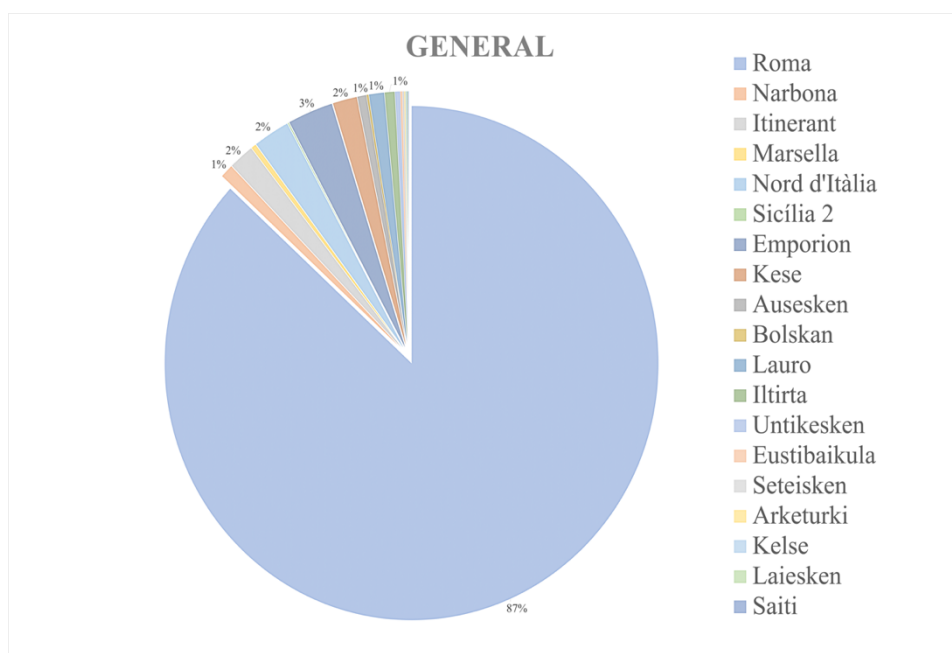

Figura 20: Diagrama de sector de tots els tresorets sertorians junts.

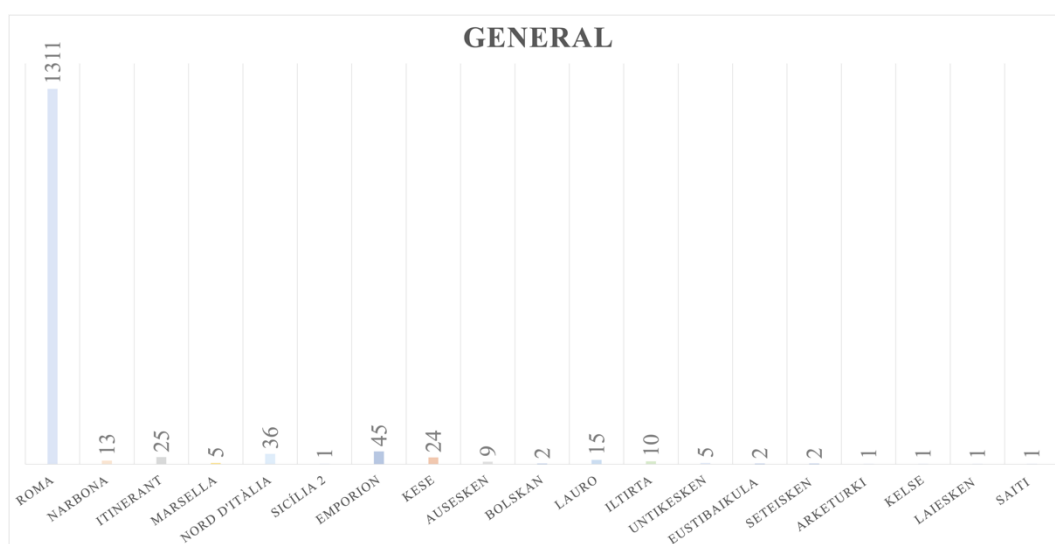

Figura 21: Diagrama de barres de tots els tresorets sertorians junts.

4.5. Contenidors numismàtics

Dels contenidors numismàtics d'aquestes troballes tenim molt poca informació, en part per la mateixa desinformació que hi ha en els estudis dels tresorets en si. No obstant sí que tenim alguna dada a comentar, com per exemple de l'ocultació monetària del Canal d'Urgell, que tenim evidències escrites que ens fan saber que les quatre monedes del tresoret es trobaven dins una gerra, però no podem tipificar-la ni descriure-la, tan sols tenim un manuscrit que ens mostra Marta Campo (1996: 133-134), que diu *“estas cuatro monedas de plata me las dió D. Ramon Riu de Tarrega en 6 de junio 1860, diciendome que habian sido halladas con otras en una jarra incrustada en el interior de una roca al romper estas en las obres del Canal de Urgel.”*

Del tresoret d'Oristà no tenim informació del contenidor numismàtic, si més doncs el que ens genera aquest tresoret són dubtes de si realment és una ocultació d'època sertoriana o no. Aquest fet es deu a la manca d'estudi de la totalitat de les monedes originàries, que inicialment havien de ser unes quatre-centes. L'estudi de la totalitat del tresoret ens ajudaria a afinar i confirmar si aquesta troballa continua sent d'època sertoriana o si, per contra, ens hauria de remuntar a la Segona Guerra Civil de la República Romana.

Del Camp de les Lloses, un tresoret del que sí que sabem el lloc de trobada, podem saber gràcies a Duran i Caixal (2017: 35) que *“l'ocultació del Camp de les Lloses està formada per quaranta-un AE, que estaven guardats dins un contenidor de roba i embolicats individualment, i fou documentada a l'àmbit 33 de l'edifici B, en el nivell fundacional”*. I, per tant, podem afirmar, que els quaranta-un exemplars d'aquesta ocultació estaven embolcallades individualment dins un contenidor de roba.

Del tresoret trobat a l'Alt Empordà, del que no sabem la localització exacta, desgraciadament tampoc sabem si aquestes monedes anaven dintre d'algun recipient, de fet és Joan Vilaret (1976: 47) que diu, *“no em fou possible de precisar més el lloc de la troballa ni tampoc d'esbrinar si les monedes eren contingudes en algun recipient de terrissa, com és versemblant, o si aparegueren esparses.”*

Sense cap mena de dubte el recipient numismàtic que tenim més estudiat és el procedent d'Empúries, concretament de la Insula 30, de la que tenim una estesa definició feta a les mans de Marta Campo (2017: 14-15) on diu *“el bote cerámico, en forma de pequeña jarrita, que contenía las monedas es una pieza de perfil globular, de 12,5 cm de altura conservada por*

9 cm de diámetro máximo. Fue elaborada con una arcilla fina de color beige, con un desgrasante muy fino de arena, con presencia de algún nódulo de “chamotte” de mayor tamaño, recubierta con un engobe claro que, a pesar de todo, no esconde las irregularidades de la pieza, que se evidencian en forma de grandes poros y huecos. La parte superior del cuerpo presenta un estriado suave, mientras que en la parte baja se estrecha, terminando con un pie plano, de poca superficie, 3,4 cm, y de acabado irregular. Está fragmentado en la parte superior, de forma que no se conserva el borde. Después del estrangulamiento que marca el cuello, las paredes están fragmentadas, pero marcan claramente una tendencia a abrirse hacia el exterior. Desgraciadamente la fragmentación de esta parte impide una total seguridad en su tipología.”

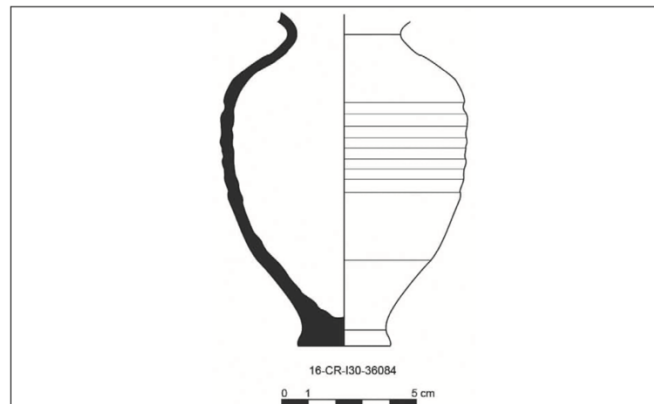

Figura 22: Recipient ceràmic utilitzat per guardar el tresor de denaris, identificable amb un amforisc. (Campo et al. 2016: 15)

Figura 23: El conjunt de denaris, un cop extrets del recipient ceràmic que els contenia, abans de procedir a completar la seva neteja i consolidació. (Campo et al. 2016: 15)

4.6. Mida dels tresorets

La mida dels tresorets monetaris és molt variable i relativa, ja que no totes les ocultacions estan estudiades en la seva totalitat, ara bé, per agafar un fil conductor descriurem les ocultacions monetàries de menor a major nombre d'exemplars.

Del tresoret del Canal d'Urgell, on es trobaren quatre monedes dins d'una gerra (Amela Valverde 2021: 151), tenim molt poca informació, el que sí que sabem és que el conjunt monetari consta (figura 11) de; un denari ibèric de *Bolskan*; i tres denaris republicans. De les poques fonts escrites referents a aquesta troballa tenim a Marta Campo (1996-133-134) i diu “*según la nota manuscrita, queda claro que el descubrimiento del tesoro tuvo lugar durante las obras de construcción del Canal de Urgel, aunque no se cita ni la fecha ni el lugar exacto del recorrido del canal en que se realizó el hallazgo. [...] Aunque el hecho de que las cuatro monedas fueran entregadas a D. Ramón Riu de Tárrega el 6 de junio de 1860, nos hace situar la fecha del hallazgo entre noviembre de 1853 y junio de 1860.*”

El següent conjunt monetari al qual férem referència és el situat al Camp de les Lloses, que aquest tot i tenir ben referenciat el lloc de troballa, el que no tenim és un estudi numismàtic exhaustiu, així tan sols sabent que és un tresoret homogeni, és a dir, que tan sols conté bronzes ibèrics, en el qual podem veure (figura 13); quinze unitats de *Lauro*; deu unitats d'*Iltirta*; cinc unitats d'*Untikesken*; dues unitats d'*Ausesken*; dues unitats d'*Eustibaikula*; dues unitats de *Seteisken*; una unitat d'*Arketurki*; una unitat de *Bolskan*; una unitat de *Kelse*; una unitat de *Laiesken*; i finalment una unitat de *Saiti*. Formant així un total de quaranta-una monedes ibèriques.

Seguidament, ve el tresoret monetari d'Oristà (figura 15), que constaria, davant la inexactitud generada dels textos que el referencien, d'unes quatre-centes monedes, de les quals estudiades en trobem tan sols cent tres (Benages i Villaronga 1987-1988: 41-57). Ara bé per fer-nos una idea, i com a única font disponible per conèixer millor aquest tresorets sertià Blanco Arcos (2022: 18) diu “*entre las noticias de las piezas no aparecidas, se dicen que pudieron ser 2-3 denarios de Ausesken, 2 más de Kese, algún dracma emporitano y 200-300 denarios republicanos más.*”

El següent conjunt monetari, ja molt considerable pel nombre de monedes, i prou únic per l'homogeneïtat a l'hora de només contendre dues-centes monedes republicanes (figura 17), tenim l'ocultació procedent de la Insula 30 d'Empúries. D'aquesta troballa numismàtica sí

que podem extreure molta informació, com el tipus de recipient en què es guardaren les monedes i la referenciària catalogràfica, o *RRC*, de la totalitat de les dues-centes monedes (Campo *et al.* 2016: 7-37).

Finalment, i encapçalant el tresoret més nombrós d'aquest estat de la qüestió, tenim el tresoret de l'Alt Empordà, del que tenim una ocultació de més de mil dues-centes monedes (figura 19), de les que tenim estudiades mil cent seixanta-una; deu dracmes emporitanes; vint-i-un denaris de *Kese*, vuit quinaris romans; i el gran gruix de mil cent vint-i-dos denaris romans.

4.7. Cronologia anual de les monedes

Pel que fa a la cronologia de les monedes, i tot i l'existència d'un debat constant i controvertit a l'hora de datar certes emissions, crec que la forma més amena de visualitzar-ho és amb un parell de diagrames de barres que ens mostrin les monedes republicanes encunyades per any, ja que aquestes les podem datar gràcies a la menció dels magistrats monetaris. En aquestes gràfiques veiem les encunyacions anuals de cada referència catalogràfica individual, és a dir, adjuntant totes les monedes d'un mateix tipus sota una mateixa unitat. Per tant, tenim un diagrama de barres general que ens mostra la tendència d'emissió de les monedes entre els anys 211 aC i el 71 aC (figura 24); i una altra de més acotada que ens mostra les emissions que van dels anys 157 aC al 71 aC, moment en què veiem una tendència a l'alça d'emissions monetàries, o bé, una major conservació de les monedes ja encunyades (figura 25).

Ja per concloure aquest apartat, i com ja estem veient en els últims punts d'aquest TFG, tindreu els diagrames de barres en alta resolució i any per any a l'annex, ja que allà sí que se'm permet posar arxius en alta resolució sense estar condicionats per la mida d'un DIN-A4.

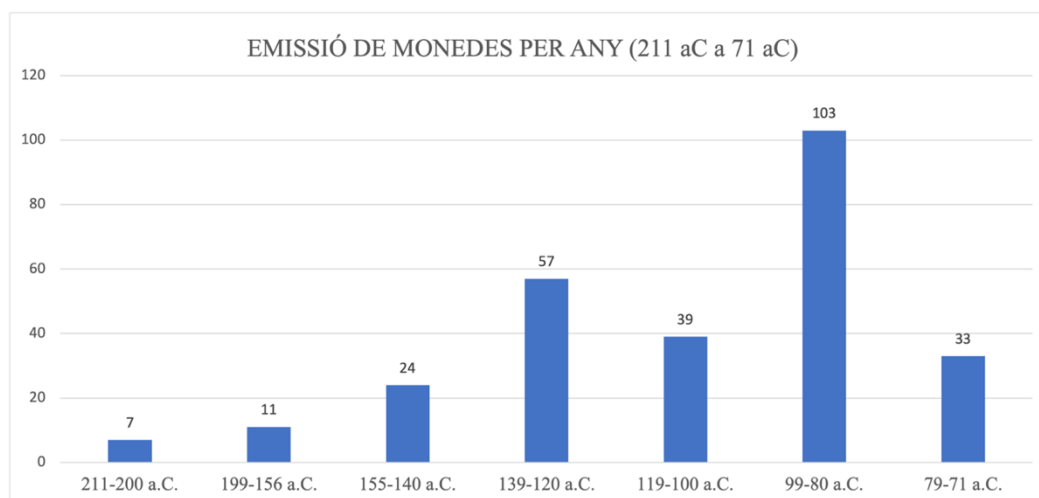

Figura 24: Diagrama de barres de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 211 aC i el 71 aC.

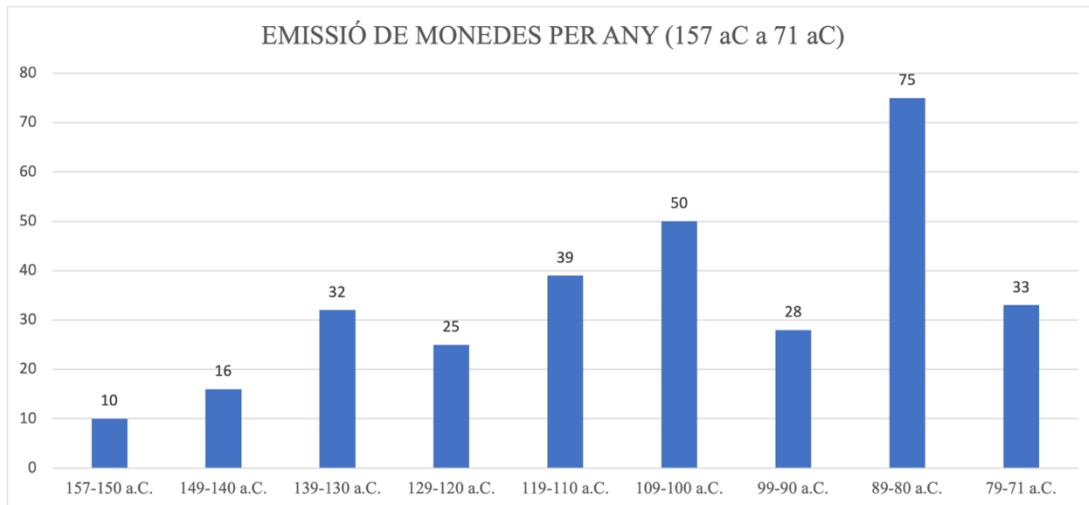

Figura 25: Diagrama de barres de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 157 aC i el 71 aC.

5. Conclusions

En l'últim apartat que comentarem d'aquest TFG, les conclusions, es pretén posar en relació tots els tresorets monetaris que s'han vist en els anteriors apartats pertinents a l'horitzó sertorià. Així doncs, des de l'inici de la Primera Guerra Civil Romana, i la posterior reminiscència de la causa popular, sota la figura de Sertori, a la península Ibèrica, veiem que es generen, a l'actual Catalunya, una sèrie d'ocultacions monetàries. Aquests, tot i no saber amb exactitud la localització precisa de totes les troballes, grosso modo, els situem a la Insula 30 d'Empúries; a Oristà; al Canal d'Urgell; al Camp de les Lloses; i finalment del Far d'Empordà.

Tot i tan sols tenir constància de cinc ocultacions monetàries, presumptament relacionades amb la guerra de Sertori a Catalunya, i que aquestes no són ben bé homogènies, veiem un seguit de característiques que es repeteixen en la majoria dels tresorets. Realment, l'ocultació que trenca més amb les dinàmiques establertes és el que trobem al Camp de les Lloses, ja que aquest està formada completament per exemplars ibèrics. És una llàstima que aquesta ocultació, ara per ara, no està estudiada en profunditat, ja que de la dinàmica general de tots els tresorets és estar compostos essencialment de denaris republicans, amb una cronologia molt variable, i la majoria encunyats a Roma. Un altre aspecte a comentar és la mida dels tresorets, sent aquest un altre ítem que no segueix cap patró establert, trobant ocultacions de tan sols quatre monedes, a altres de mil cent trenta exemplars. Seria interessant, com tantes altres coses que es deixen en el tinter d'aquest estat de la qüestió, mirar l'estat de conservació de les monedes pertinents als tresorets, per tal d'extreure alguna conclusió sobre la vida útil dels exemplars seleccionats.

Cert és que en un principi volia contextualitzar les ocultacions monetàries amb episodis concrets de la guerra sertoriana, ara bé, en aquest cas m'ha jugat una mala passada la manca d'estudis procedents de l'anàlisi numismàtica dels tresorets, o bé de la lectura central de García Morá a l'hora de centrar-se en els conflictes que prenen lloc a l'actual Catalunya. S'ha de dir, que el debat a l'hora de precisar els tancaments monetaris no ajuda a establir els motius, i en el context, pels quals es tancaren aquests tresorets.

A l'hora de la veritat pocs aspectes puc concloure d'aquest TFG, en part, pel fet d'estar basat en una recopilació sumària i ja haver exposat tot el que podia comentar dins el que m'és possible dins un estat de la qüestió d'aquest calibre. Així doncs, tan sols m'agradaria esperar

que en un futur es realitzin més estudis en general de l'horitzó sertorià, i de les troballes numismàtiques d'aquest període.

Per tant, ja per acabar, dir que aquest TFG m'ha servit per iniciar-me en el món de la recerca, i en part de la investigació, i tot i acabar sent una pura recopilació sumària, en què la major part de la feina es veu reflectida en un full de càlcul, agraeixo a totes les persones que, directament o indirectament, m'han ajudat a fer possible aquest estat de la qüestió.

6. Bibliografia

- Amela Valverde, L. (2021). Tesoros de la Guerra Sertoriana en Catalunya. *Índice Histórico Español*, 134, pp. 142-161. <https://doi.org/10.1344/ihe.2021.134.39590>
- Benages, J.; Villaronga, L. (1987-1988). “Troballa d’Oristà”, *Acta Numismàtica*, 17-18, pp. 41-57.
- Blanco Arcos, F. (2022). Economía de Guerra. La financiación de Sertorio durante el conflicto. Una nueva perspectiva. *Itálica: Revista para la Difusión de Jóvenes Investigadores del Mundo Antiguo*, 4, pp. 1-54.
- Campo, M.; Castanyer, P.; Santos, M.; Tremoleda, J. (2016). Tesoro de denarios romanos hallados en la Ínsula 30 de Empúries (74-73 a.C.). *Numisma: Revista de Estudios Numismáticos*, 260, pp. 7-37.
- Campo, M. (1991). *Numismàtica: dades per a la documentació numismàtica* [en línia]. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. <http://hdl.handle.net/20.500.12368/14468>
- Campo, M. (1996). Noticia de un tesoro de denarios en el Canal de Urgel. *Numisma: Revista de Estudios Numismáticos*, 237, pp. 133-140.
- Carles, P. G. (2016). *La implantación militar romana a Catalunya: caracterització d’espais militars al NE de la Citerior en época tardorepublicana (ss. II – I a.n.e.)*. [Tesis doctoral, Universitat Rovira i Virgili]. (TDX). <https://www.tdx.cat/handle/10803/401577>.
- Duran Caixal, M.; Mestres Santacreu, I.; Pedrós Gómez, C.; Principal, J. (2017). El camp de les Lloses, un exemple d’implantació militar al territori d’època romanorepublicana. Tona. Barcelona. *Tribuna d’Arqueologia*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, pp. 11-45. URI: <http://hdl.handle.net/10687/421782>
- García Morá, F. (1991). *Un episodio de la Hispania republicana, la guerra de Sertorio: planteamientos iniciales*. Universidad de Granada. Departamento de Historia Antigua.
- García Morá, F. (1990). *Quinto Sertorio* (Tesi doctoral). Universidad de Granada, Granada.
- López Barja de Quiroga, P.; Lomas Salmonte, F. (2004). *Historia de Roma*. Akal

Pérez Gutiérrez, M. L. (2014). *Tras las huellas de Sertorio: Arqueología de la Primera Guerra Civil Romana (82-72 a.C.)* [Treball de fi Màster, Universidad de Cantabria]. URI: <http://hdl.handle.net/10902/5550>

Schulten, A. (2013) [ed.]. *Sertorio*. Renacimiento. Edició original 1913.

Vilaret i Monfort, J. (1976). “Una troballa numismàtica de l’època sertoriana a l’Empordà”, en *Acta Numismàtica*, 6, pp. 47-60.

ANNEX

ÍNDIX DE FIGURES

Figura 1: Mapa de Catalunya amb els tresorets monetaris associats a la Guerra Sertoriana.

Figura 2: Ruta que proposa García Morá (1991: 18).

Taula 1: Inventari Insula 30 d'Empúries.

Taula 2: Inventari d'Oristà.

Taula 3: Inventari del Canal d'Urgell.

Taula 4: Inventari del Camp de les Lloses.

Taula 5: Inventari del Far d'Empordà.

Figura 3: Nota manuscrita de la notícia de la troballa del Canal d'Urgell (Campo 1996: 137).

Figura 4: Plànol topogràfic del Canal d'Urgell entre Albatàrrec, Balaguer, la Guàrdia i les Borges Blanques (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya).

Figura 5: Unitats dels diferents tallers monetals documentades a l'ocultació monetària (Duran *et al.* 2017: 36).

Figura 6: Planta del jaciment amb la ubicació dels espais metal·lúrgics i les inhumacions infantils (Duran *et al.* 2017: 36).

Figura 7: Estructures de cronologia tardorepublicana documentades en les excavacions del terç central i meridional de la Insula 30. El número 1 indica el lloc de troballa del tresor dels denaris republicans, en l'angle SE del quadre 36000 de la Insula 30. (Campo *et al.* 2016: 8)

Figura 8: Excavació de l'àmbit E del quadre 36000 de la Insula 30. En el fons de la imatge l'estrella indica el lloc on va aparèixer el tresoret de denaris. (Campo *et al.* 2016: 13)

Figura 9: Recipient ceràmic on es varen trobar el tresoret de la Insula 30 d'Empúries (Campo *et al.* 2016: 14).

Figura 10: Diagrama de sector del tresoret del Canal d'Urgell.

Figura 11: Diagrama de barres del tresoret del Canal d'Urgell.

Figura 12: Diagrama de sector del tresoret d'El Camp de les Lloses.

Figura 13: Diagrama de barres del tresoret d'El Camp de les Lloses.

Figura 14: Diagrama de sector del tresoret d'Oristà.

Figura 15: Diagrama de barres del tresoret d'Oristà.

Figura 16: Diagrama de sector del tresoret de a Insula 30 d'Empúries.

Figura 17: Diagrama de barres del tresoret de la Insula 30 d'Empúries.

Figura 18: Diagrama de sector del tresoret del Far d'Empordà.

Figura 19: Diagrama de barres del tresoret del Far d'Empordà.

Figura 20: Diagrama de sector de tots els tresorers sertorians junts.

Figura 21: Diagrama de barres de tots els tresorers sertorians junts.

Figura 22: Recipient ceràmic utilitzat per guardar el tresor de denaris, identificable amb un amforisc. (Campo *et al.* 2016: 15).

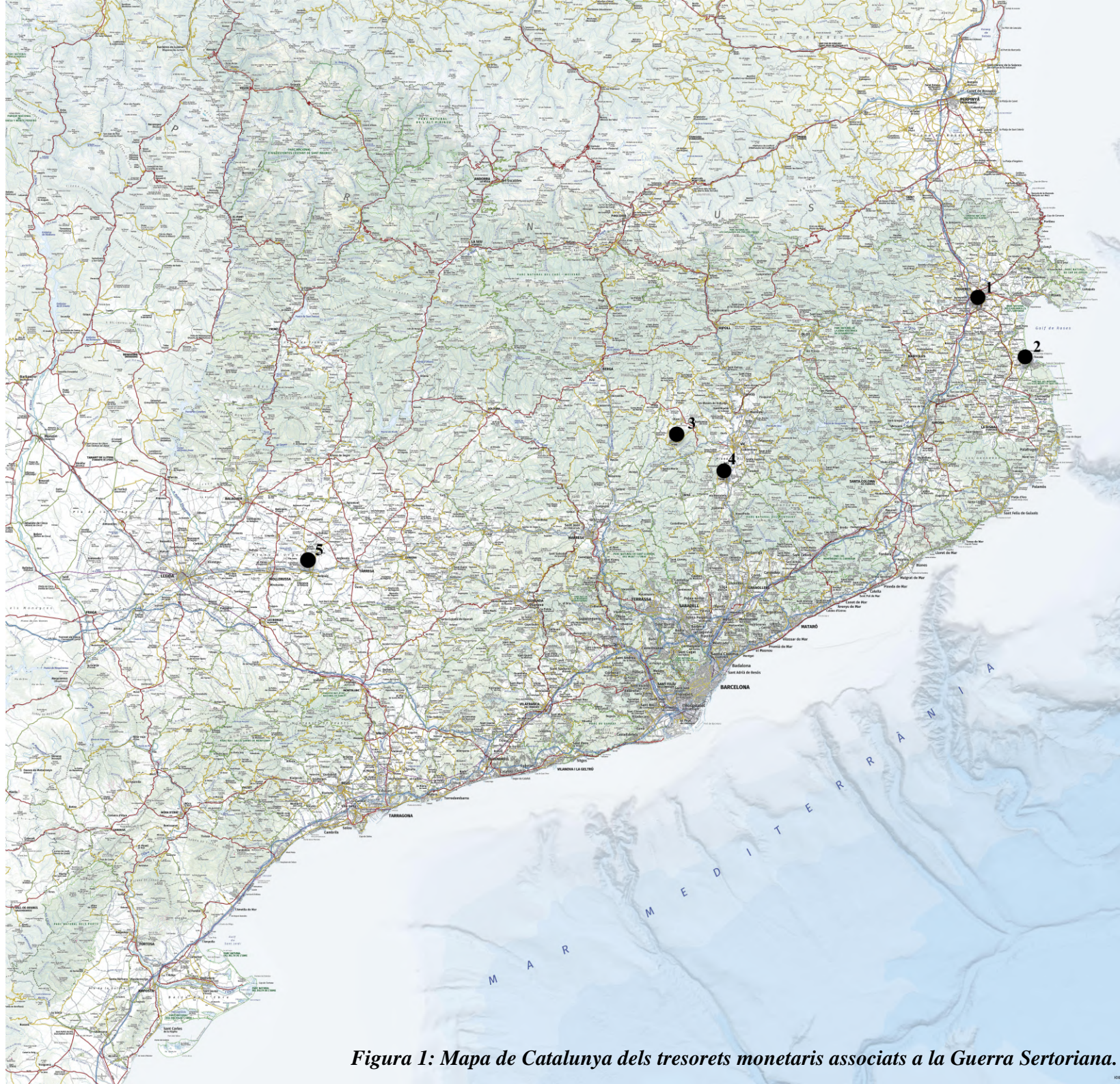
Figura 23: El conjunt de denaris, un cop extrets del recipient ceràmic que els contenia, abans de procedir a completar la seva neteja i consolidació. (Campo *et al.* 2016: 15).

Figura 24: Diagrama de barres de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 211 aC i el 71 aC.

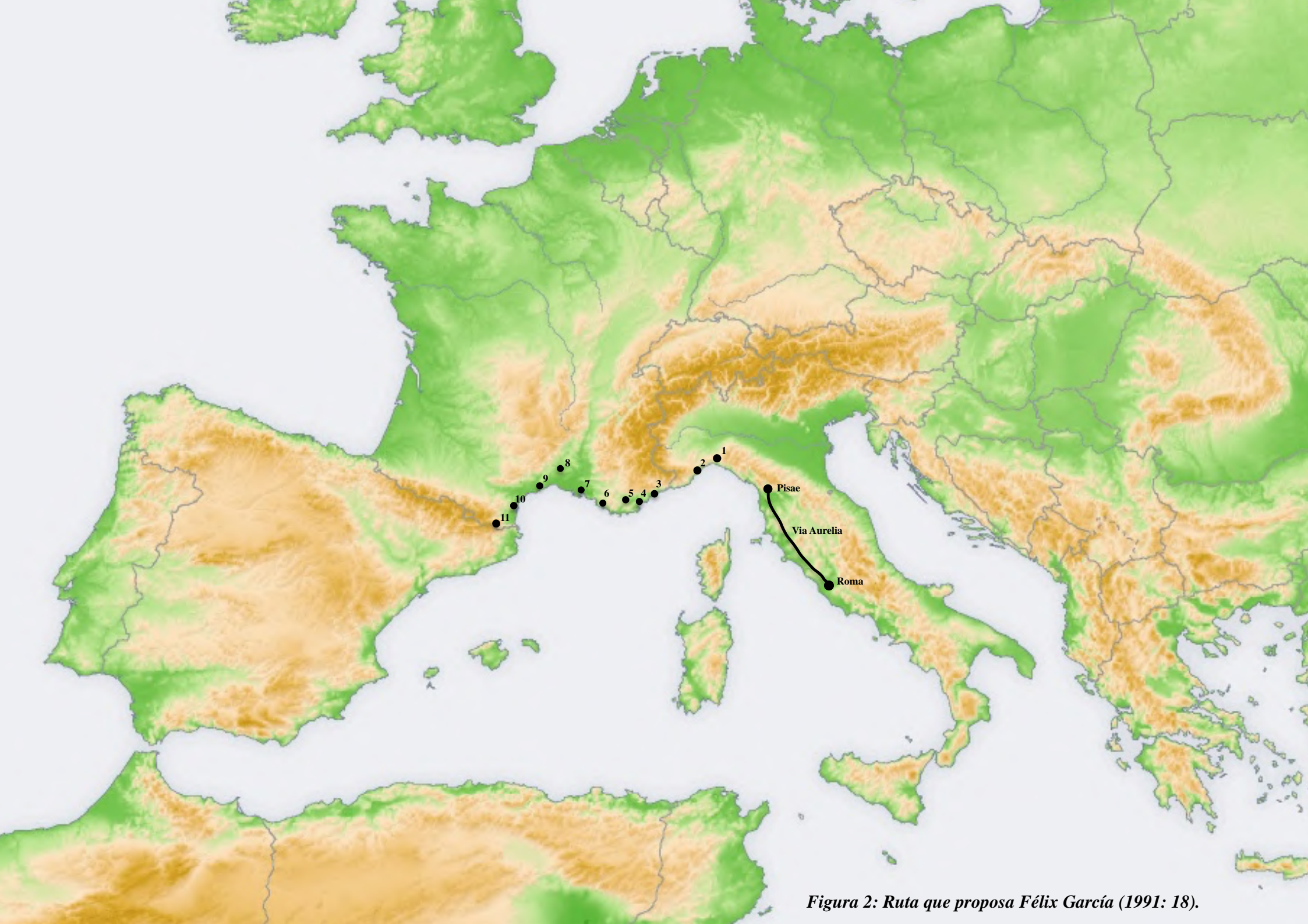
Figura 25: Diagrama de barres de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 157 aC i el 71 aC.

Figura 26: Diagrama de barres complet de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 211 aC i el 71 aC.

Figura 27: Diagrama de barres complet de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 157 aC i el 71 aC.

Figura 1: Mapa de Catalunya dels tresorers monetaris associats a la Guerra Sertoriana.

Figura 2: Ruta que proposa Félix García (1991: 18).

Estos chatos monederos de plata me los
dio D. Ramon Riera de Fonroques en 6 Junio 1860
diciendome que habian sido hallados entre
otras cosas en una jarra incrustada con el inscrip-
to de una sola al romper esta en las obras del Canal de Urgel

Figura 3: Nota manuscrita de la noticia de la troballa del Canal d'Urgell (Campo 1996: 137).

CANAL DE URGELL

Plano general

Escala de 1:25,000

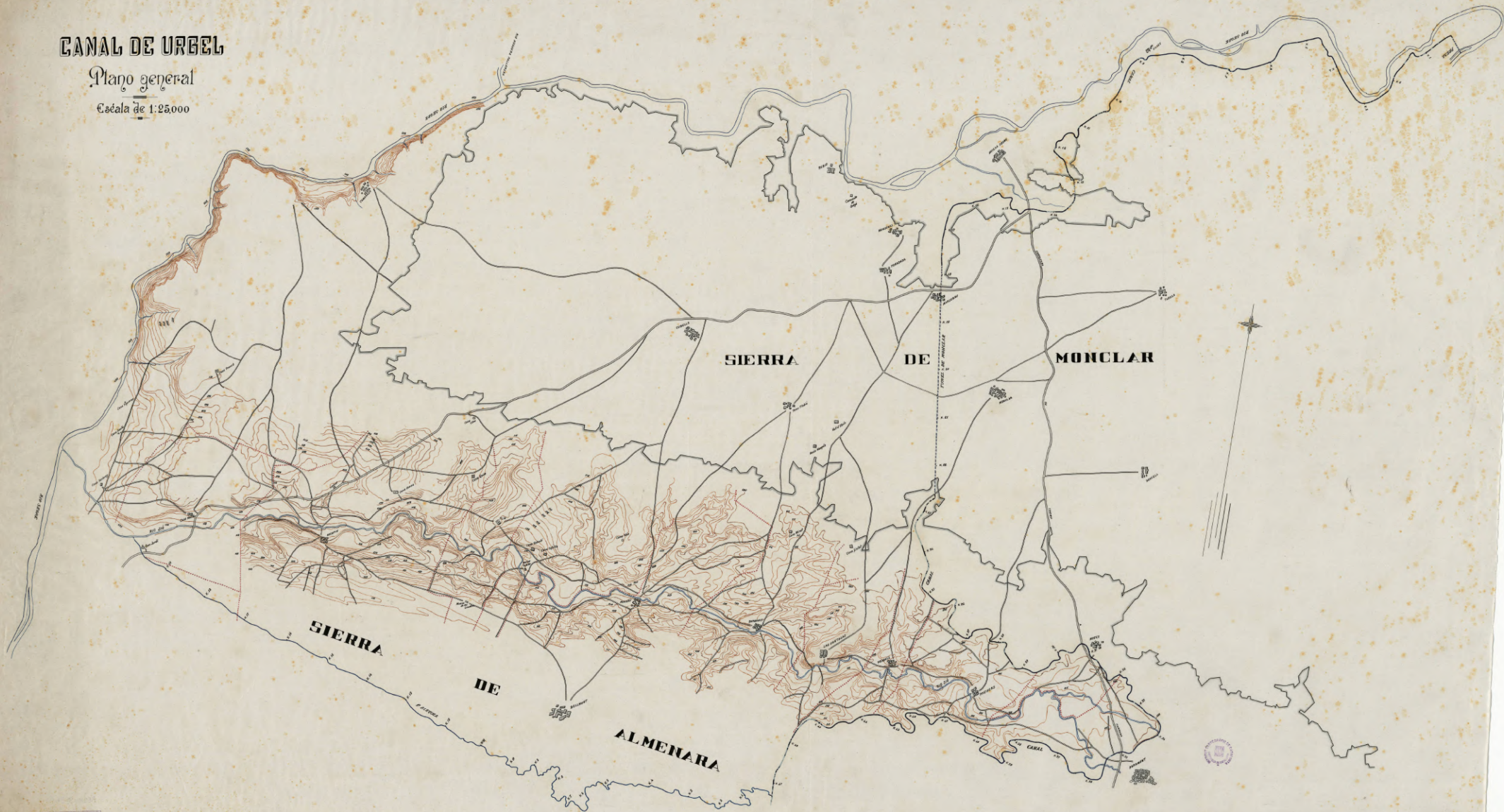

Figura 4: Plànol topogràfic del Canal d'Urgell entre Albatàrrec, Balaguer, la Guàrdia i les Borges Blanques (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya).

Figura 5: Unitats dels diferents tallers monetals documentades a l'ocultació monetària (Duran et al. 2017: 36).

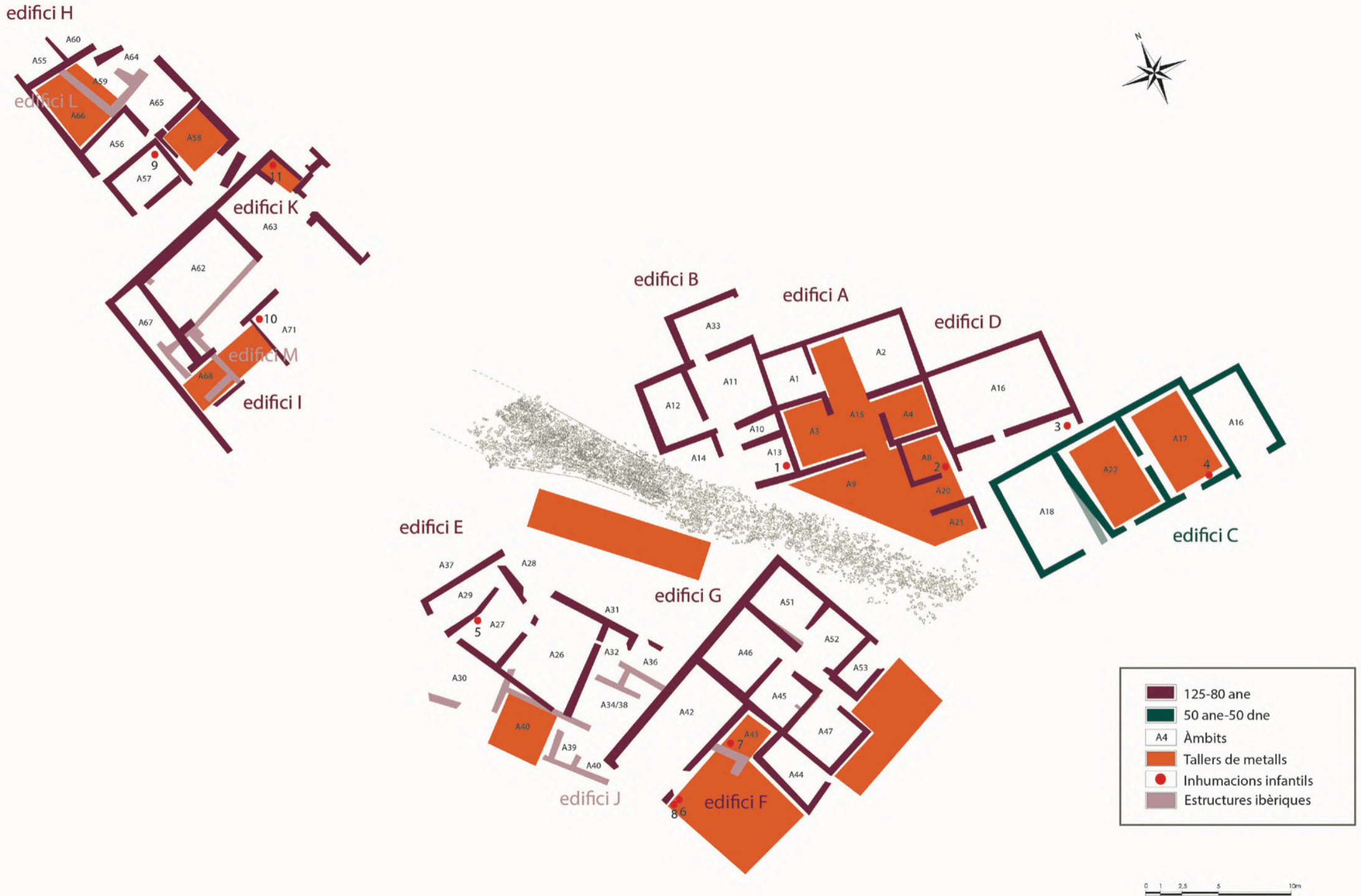

Figura 6: Planta del jaciment amb la ubicació dels espais metal·lúrgics i les inhumacions infantils (Duran et al. 2017: 36).

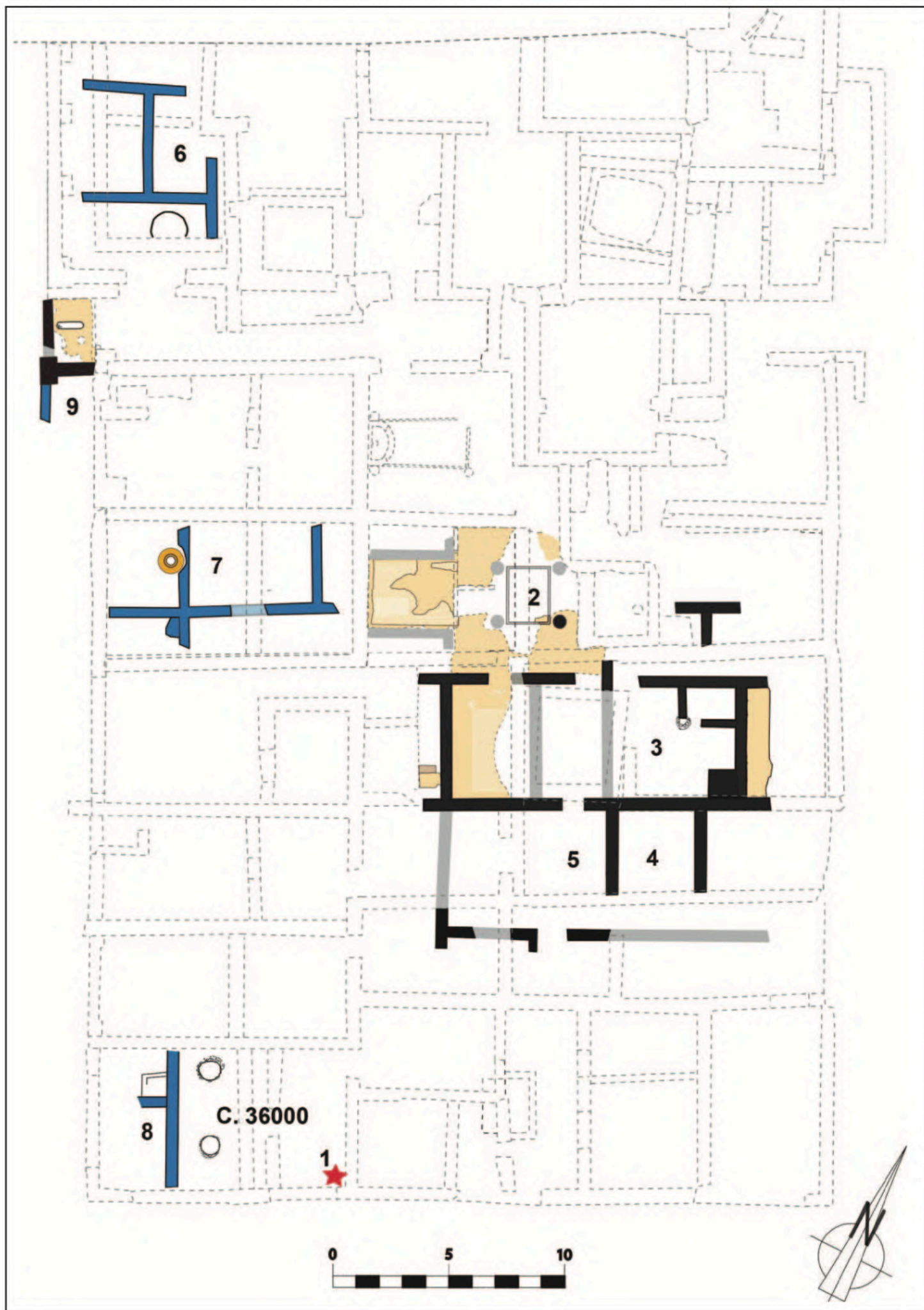

Figura 7: Estructures de cronologia tardorepublicana documentades en les excavacions del terç central i meridional de la Insula 30. El número 1 indica el lloc de troballa del tresor dels denaris republicans, en l'angle SE del quadre 36000 de la Insula 30. (Campo et al. 2016: 8)

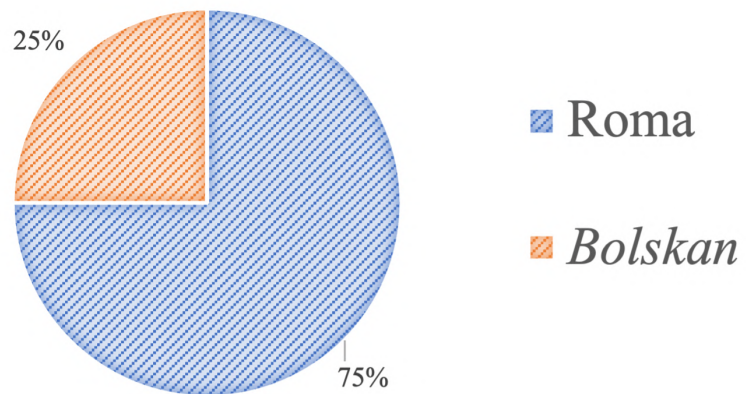

Figura 8: Excavació de l'àmbit E del quadre 36000 de la Insula 30. En el fons de la imatge l'estrella indica el lloc on va aparèixer el tresoret de denaris. (Campo et al. 2016: 13)

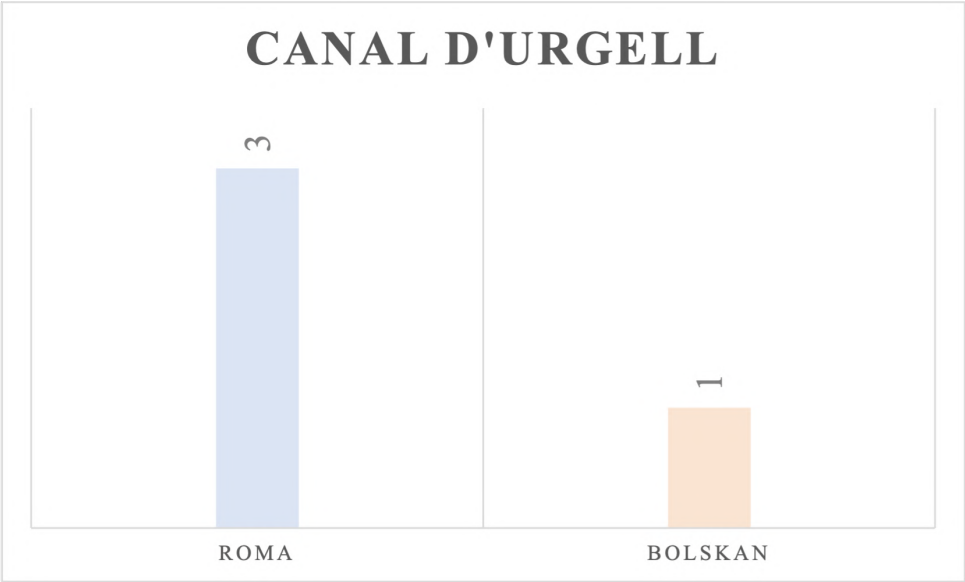

Figura 9: Recipient ceràmic on es varen trobar el tresoret de la Insula 30 d'Empúries. (Campo et al. 2016: 14)

CANAL D'URGELL

Figura 10: Diagrama de sector del tresoret del Canal d'Urgell.

Figura 11: Diagrama de barres del tresoret del Canal d'Urgell.

EL CAMP DE LES LLOSES

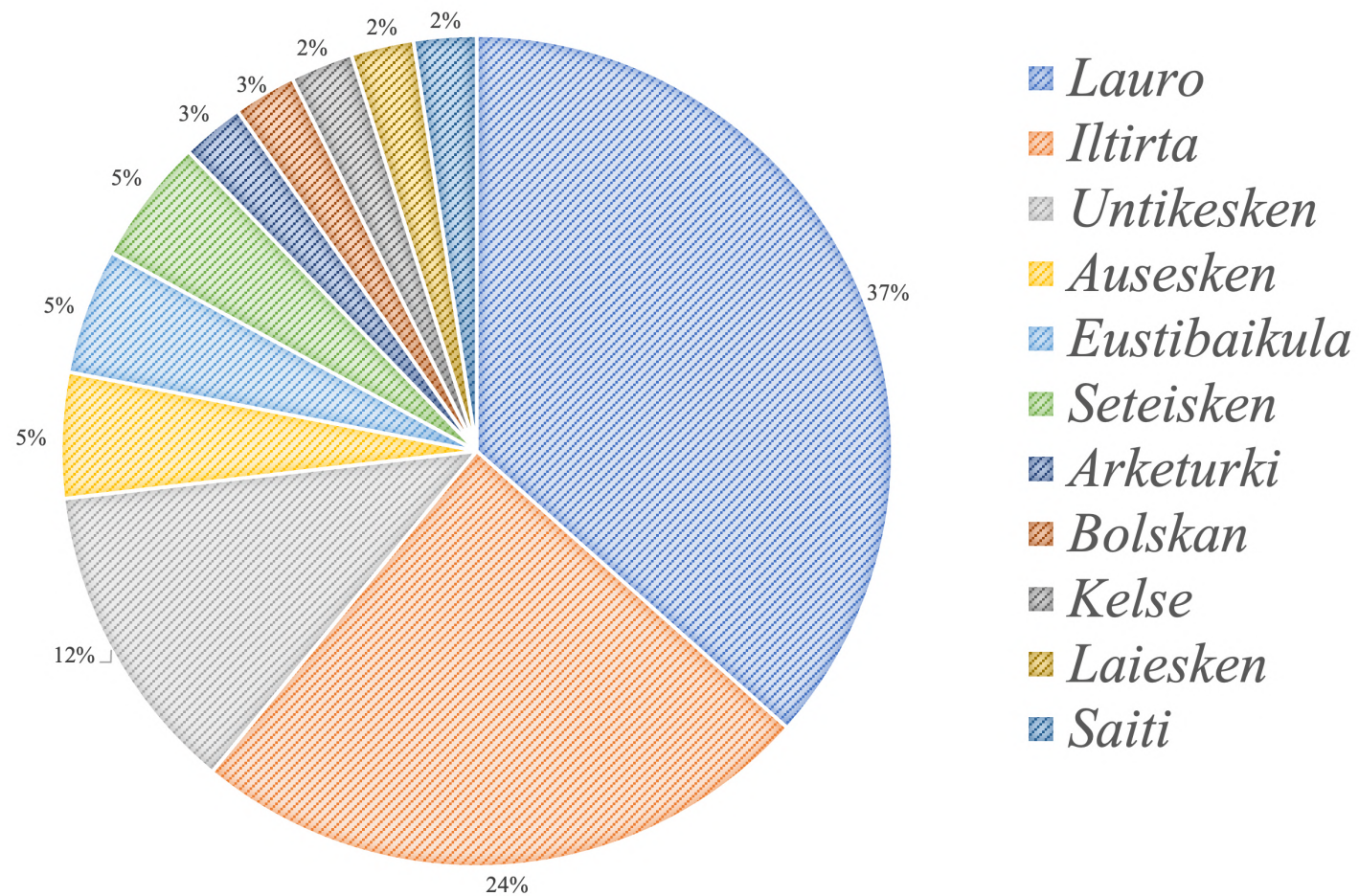
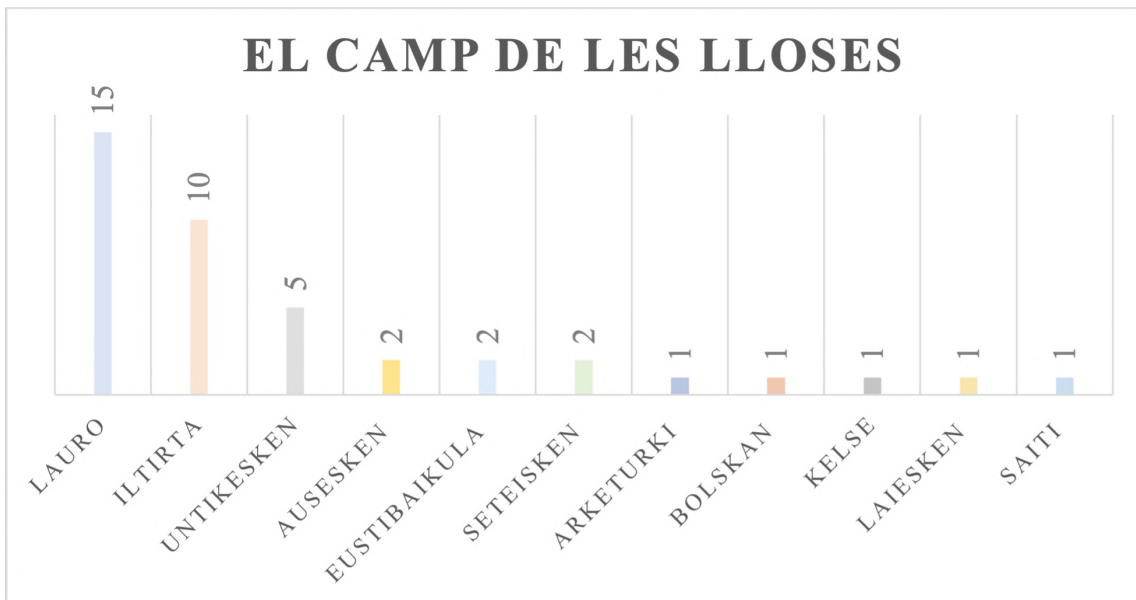
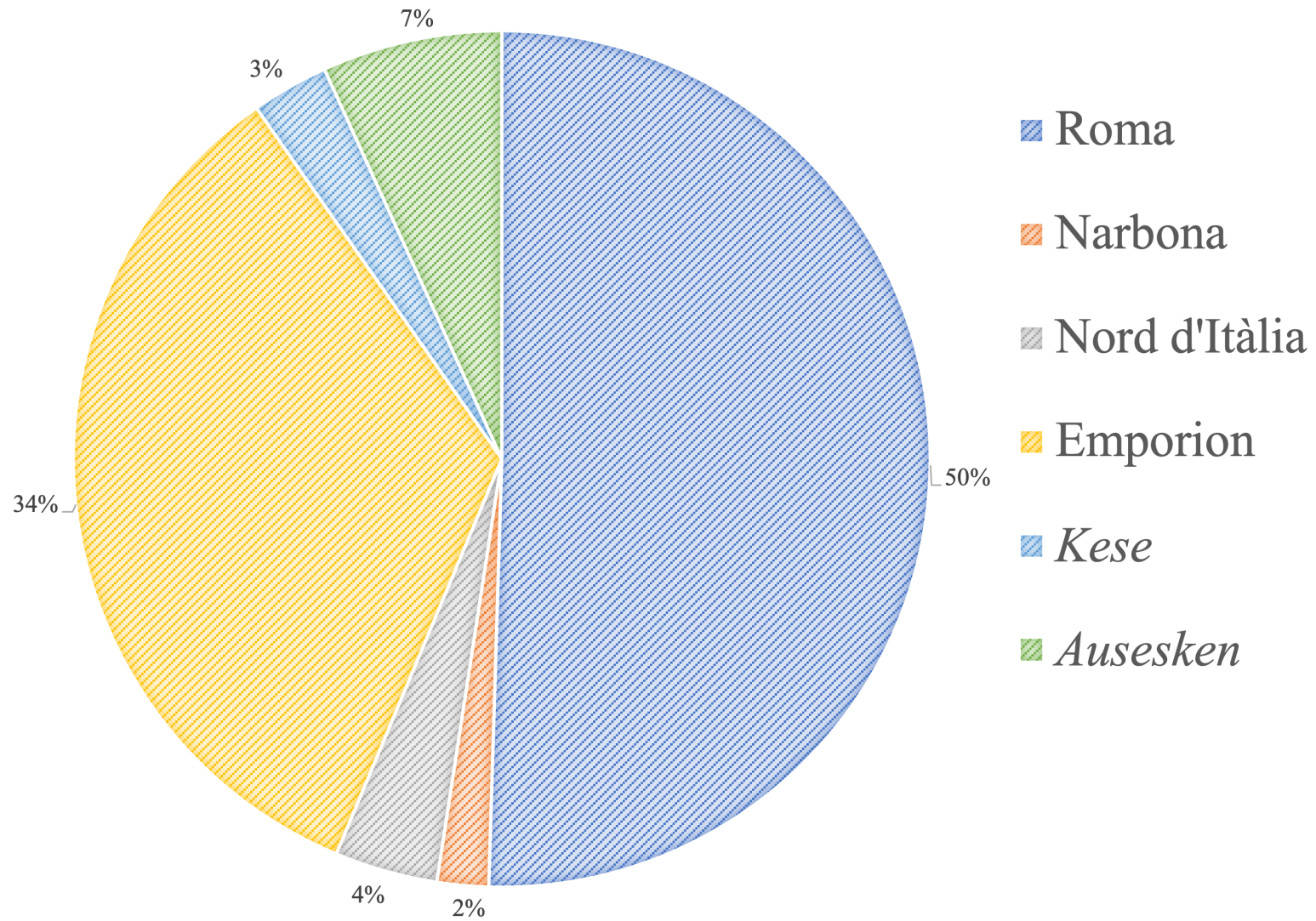

Figura 12: Diagrama de sector del tresoret del Camp de les Lloses.

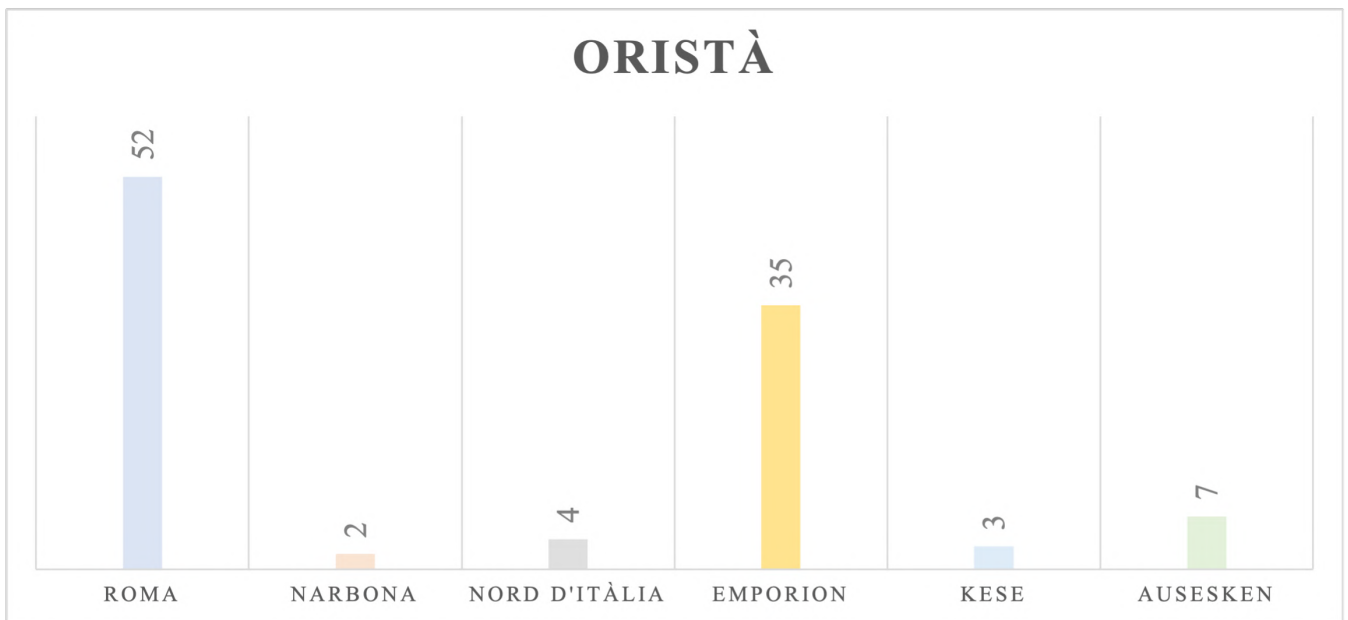

Figura 13: Diagrama de barres del tresoret del Camp de les Lloses.

ORISTÀ

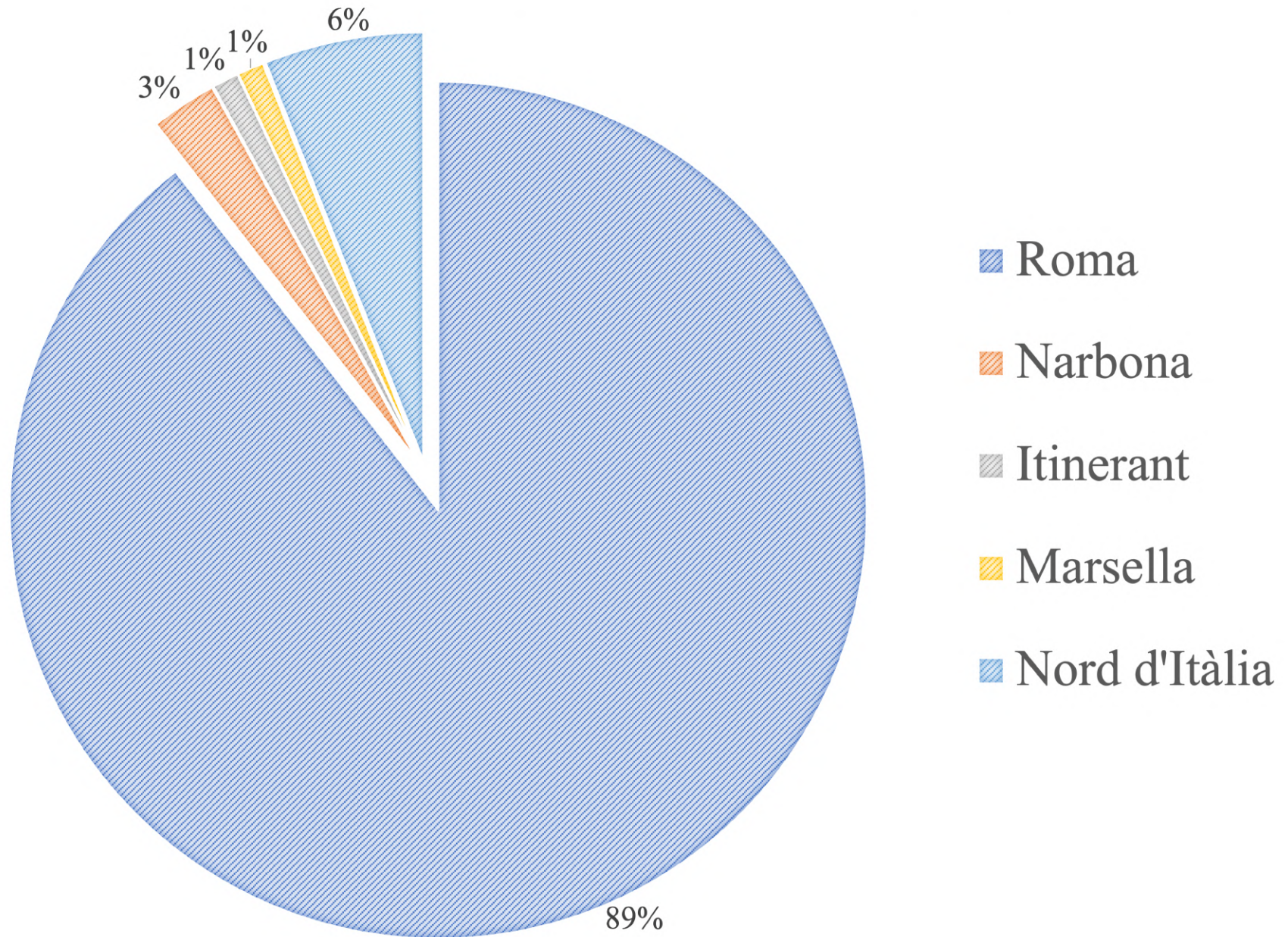

Figura 14: Diagrama de sector del tresoret d'Oristà

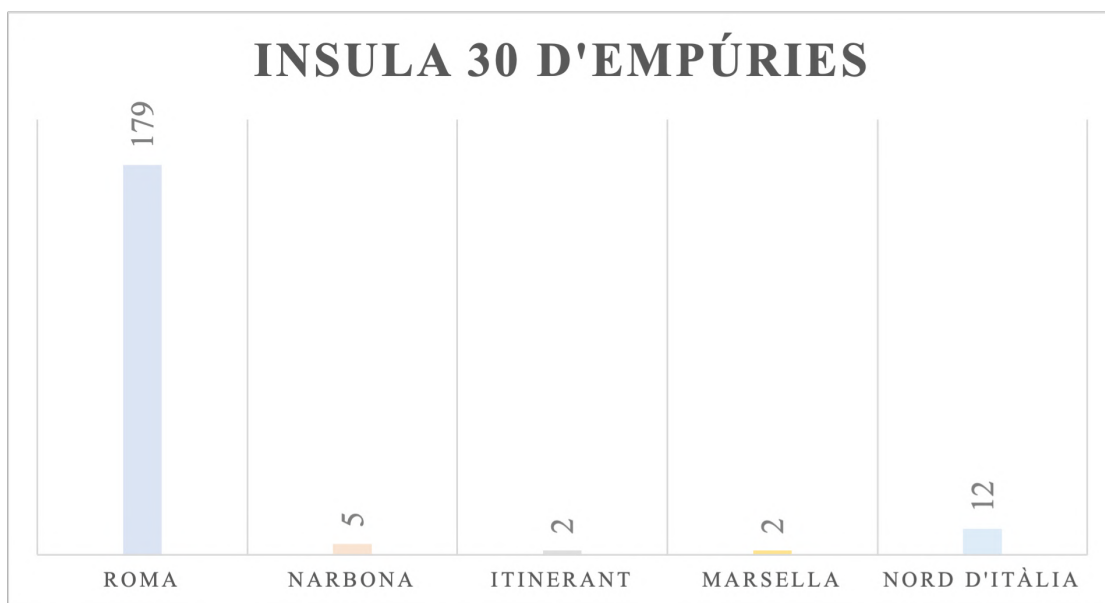

Figura 15: Diagrama de barres del tresoret d'Oristà

INSULA 30 D'EMPÚRIES

Figura 16: Diagrama de sector del tresoret de a Insula 30 d'Empúries

Figura 17: Diagrama de barres del tresoret de la Insula 30 d'Empúries

EL FAR D'EMPORDÀ

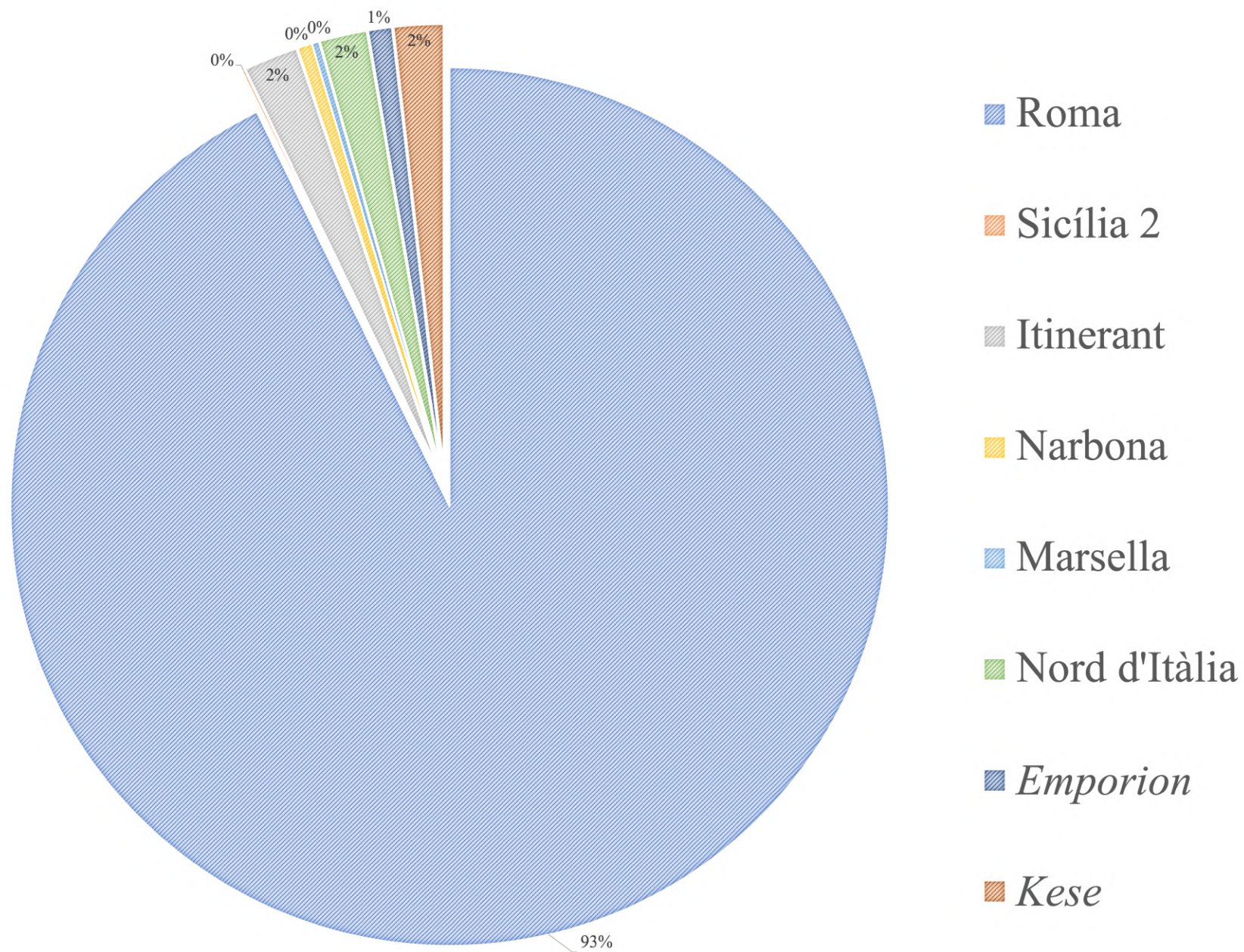

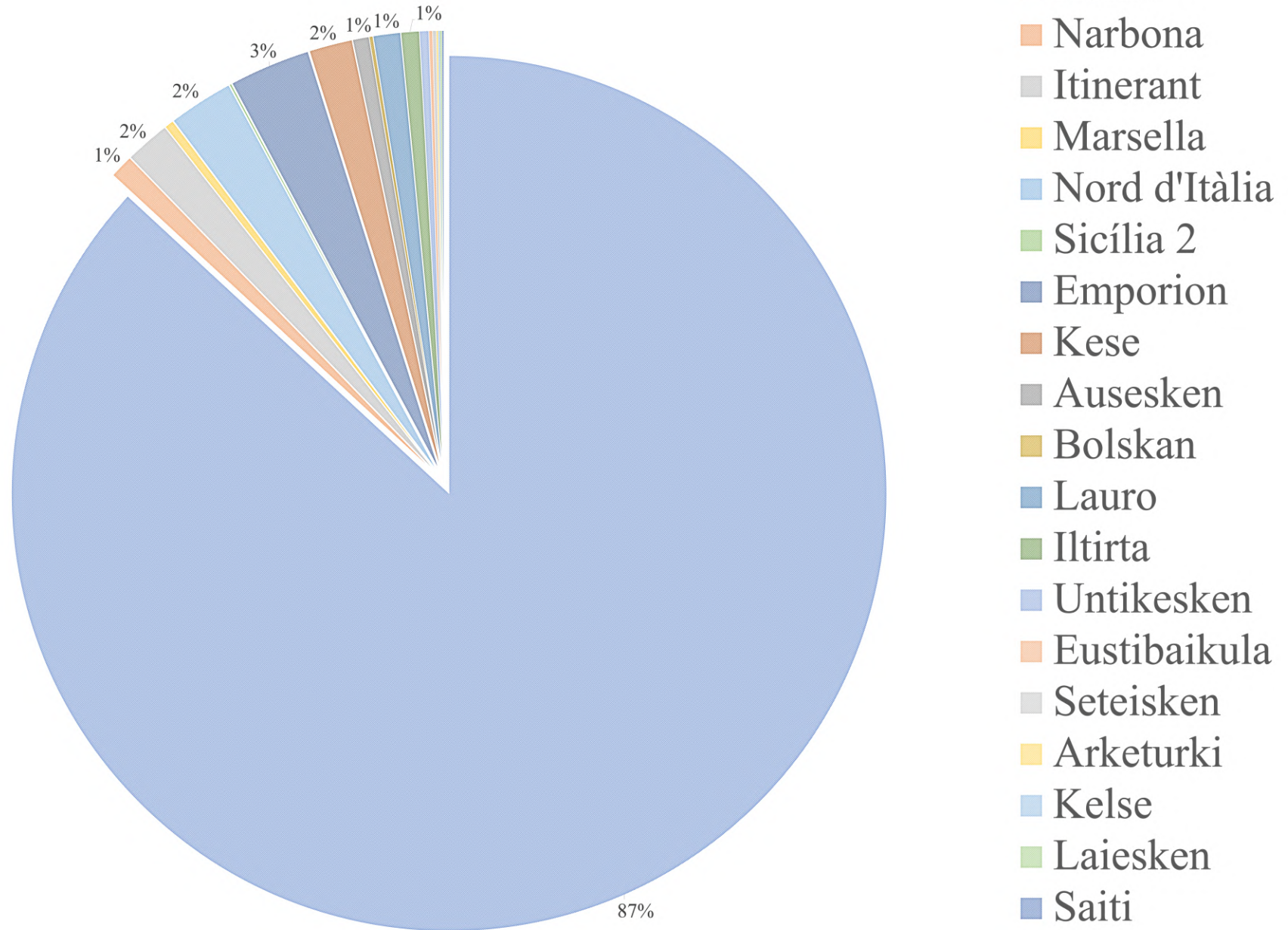
Figura 18: Diagrama de sector del tresoret del Far d'Empordà

Figura 19: Diagrama de barres del tresoret del Far d'Empordà

GENERAL

Figura 20: Diagrama de sector de tots els tresorets sertorians junts

GENERAL

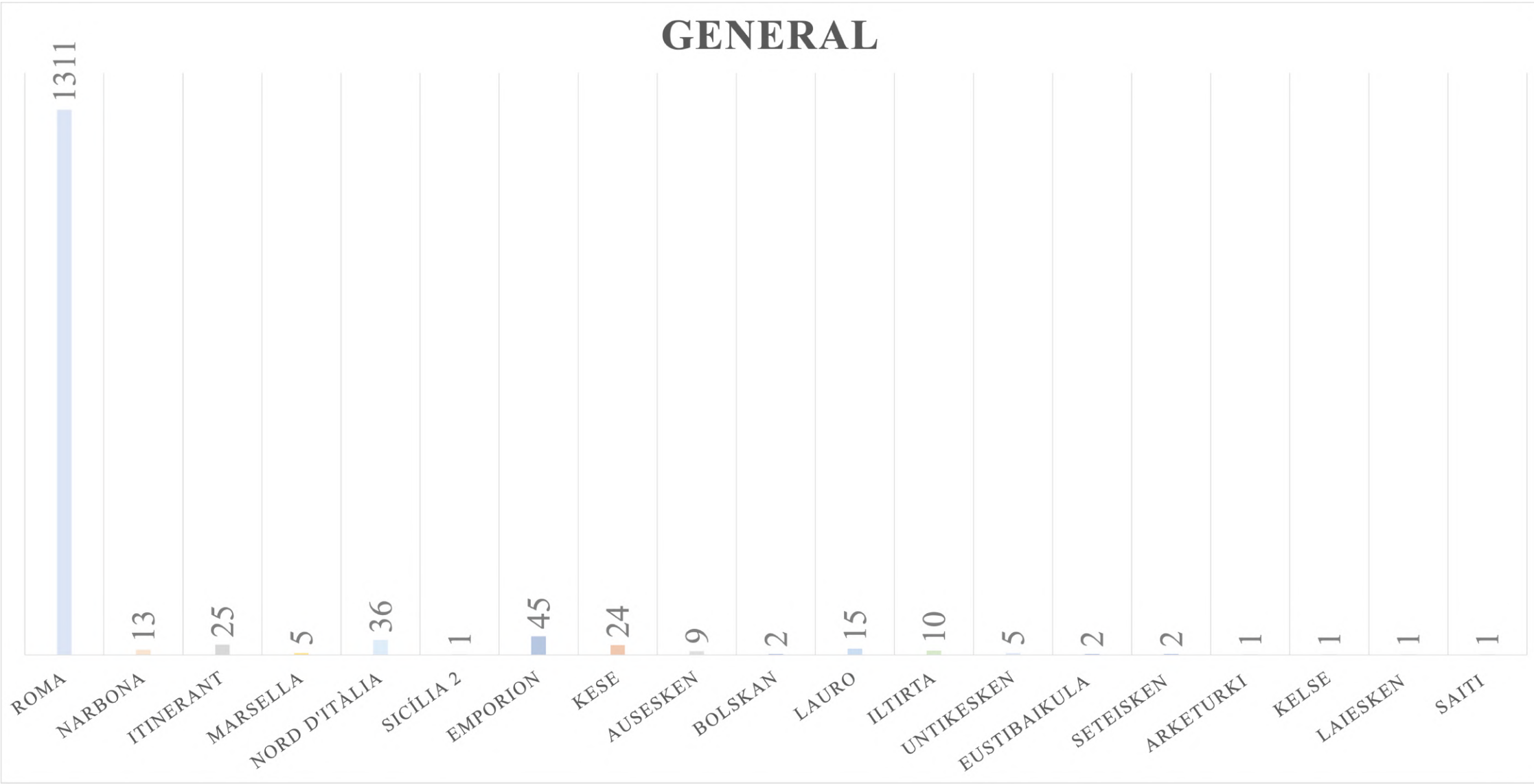
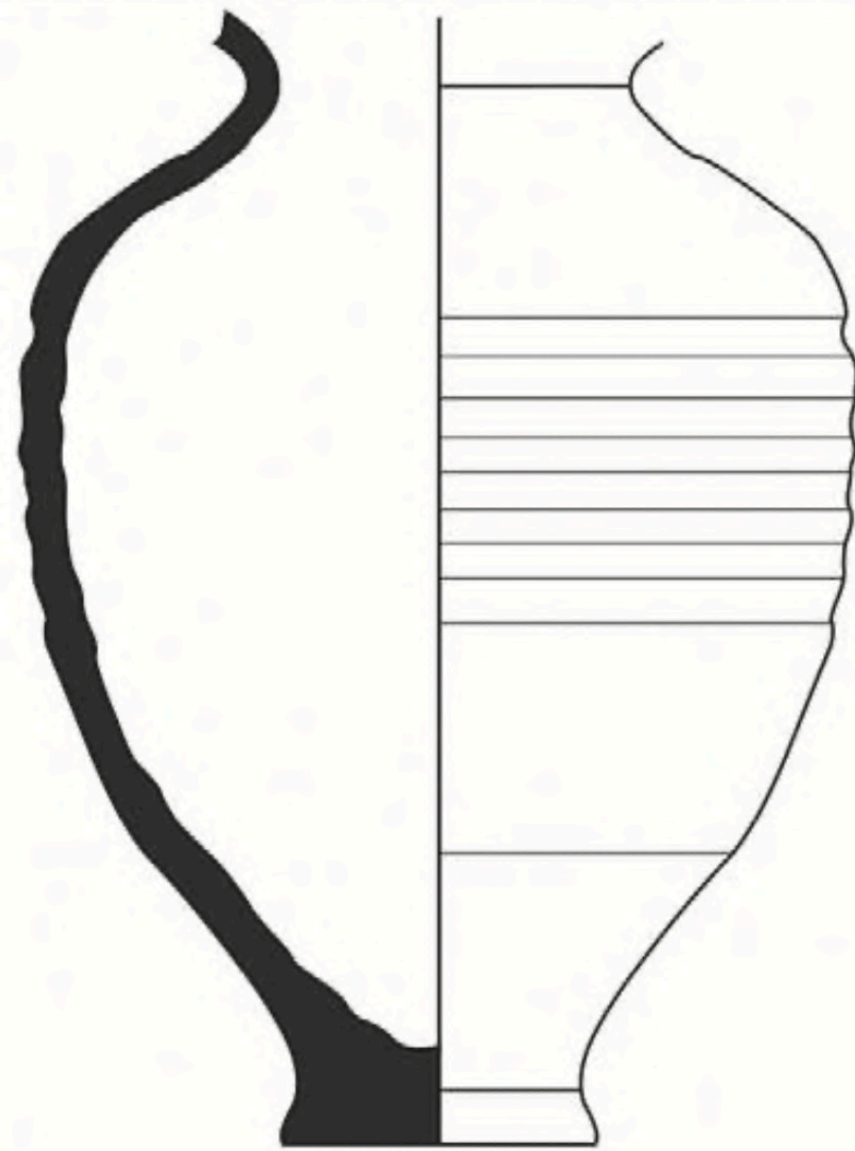

Fig1

16-CR-I30-36084

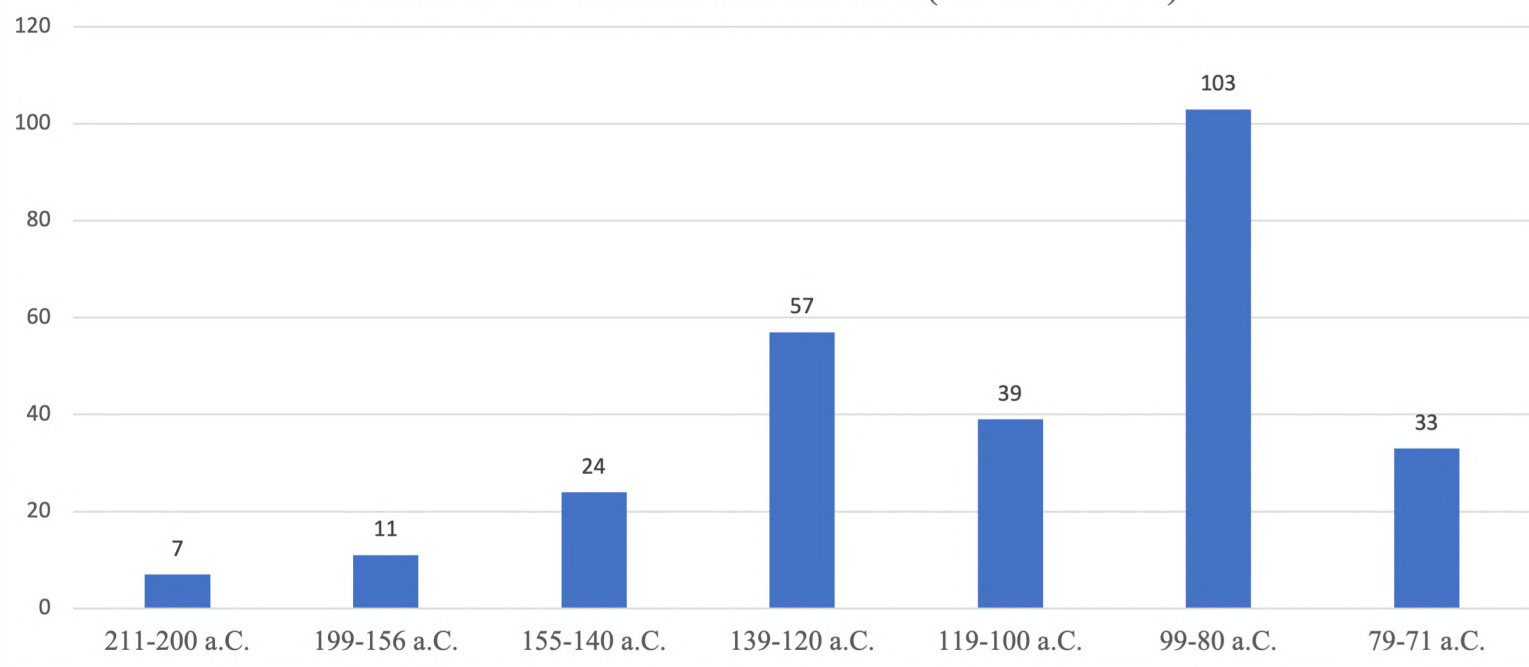

Figura 22: Recipient ceràmic utilitzat per guardar el tresor de denaris, identificable amb un amforisc. (Campo et al. 2016: 15)

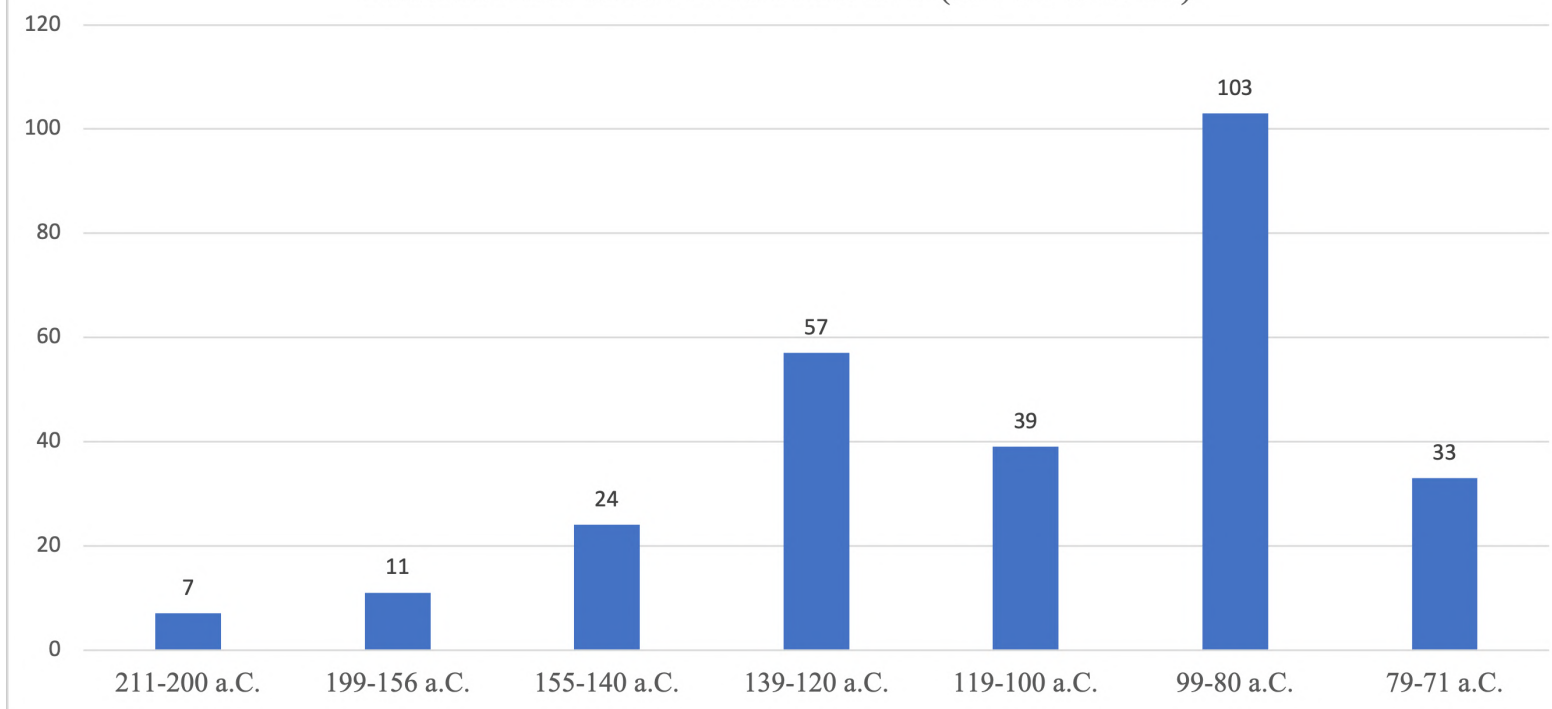
Figura 23: El conjunt de denaris, un cop extrets del recipient ceràmic que els contenia, abans de procedir a completar la seva neteja i consolidació. (Campo et al. 2016: 15).

EMISSIÓ DE MONEDES PER ANY (211 aC a 71 aC)

Figura 24: Diagrama de barres de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 211 aC i el 71 aC.

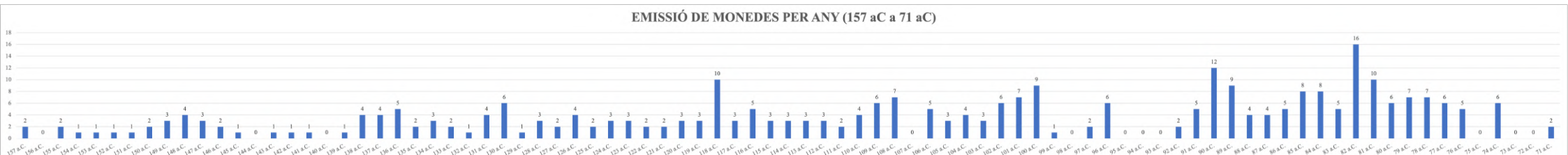
EMISSIÓ DE MONEDES PER ANY (157 aC a 71 aC)

Figura 25: Diagrama de barres de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 157 aC i el 71 aC.

Figura 26: Diagrama de barres complet de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 211 aC i el 71 aC.

Figura 27: Diagrama de barres complet de l'emissió de monedes republicanes entre els anys 157 aC i el 71 aC